

J E B P I R

Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Yıl/Year 2023
Cilt / Volume 9
Sayı / Issue 2

ISSN: 2149-0732
e - ISSN: 2602-4845

Kırıkkale Üniversitesi Ekonomi, İşletme, Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi	Kırıkkale University Journal of Economics, Business, Politics and International Relations
--	---

JEBPIR, Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin uluslararası hakemli dergisidir.	JEBPIR is the international refereed journal of Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
Dergi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 kere yayınlanmaktadır.	Journal is published twice in a year, on June and December

Yayınlanan makalelerde belirtilen görüşler yazarlarına aittir.	All opinions in published articles are belong to their writers.
Yazıların yayınlanması, derginin ya da üniversitenin bu görüşleri savunduğu anlamına gelmez.	Publishing a article does not mean that university or journal support that opinions.

Bu derginin bütün hakları Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne aittir.	All rights of this journal belong to Kırıkkale University Faculty of Economics and Administrative Sciences.
--	---

KÜNYE

Sahibi | Publisher

Kırıkkale Üniversitesi In behalf of Kırıkkale University
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına Faculty of Economics and Administrative Sciences
Mehmet BAŞALAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü |Managing Editor

Fatma Duygu ARSLAN

Editör |Editor

Hasan YAYLI

Editör Yardımcıları|Assistant Editors

Fatma Duygu ARSLAN

Sekreter |Secretary

Yasin Can GÖNÜLTAŞ

Yayın Kurulu|Editorial Board

Prof. Dr. Hasan YAYLI (Editör)

Prof. Dr. Seyfi YILDIZ (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Haluk ÖZDEMİR (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet DİKKAYA (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. İhsan YÜKSEL (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat IŞIK (Kırıkkale Üniversitesi)

Prof. Mohamed El HODIRI (Kansas University)

Prof. Khatir Mohammed (Bounaama University)

Prof. Ryoko Wada (Keiai University – Japonya)

Prof. Dr. Dragica ODZAKLIESKA (University St. Kliment Ohridski - Bitola)

Prof. Dr. Günther LOSCHNIGG (University of Graz)

Doç. Dr. Murtaza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi)

Dr. Mustafa COŞKUN (University Of Tübingen)

Dr. Patrycja Jaworska (University of Warsaw)

İletişim | Contact

Adres / Address : Kırıkkale Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Ankara Yolu 7. km 71450
Yahşihan / KIRIKKALE

Telefon / Phone : +90 318 357 3860

Faks / Fax : +90 318 357 3800

E-posta / E-mail : jebpir@kku.edu.tr
ycangonultas@kku.edu.tr

ISSN : 2149-0732

Grafik/Kapak Tasarım / Graphic Design: Yasin Can Gönültaş

Bilim ve Hakem Kurulu | Advisor Board

Abdullatif ÇEVİKER – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adem ÇAYLAK – Kocaeli Üniversitesi
Adem DOĞAN – Cumhuriyet Üniversitesi
Adem KORKMAZ – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Adnan AKIN – Kırıkkale Üniversitesi
Ahmet HASKÖSE – Erciyes Üniversitesi
Ahmet UZUN – Akdeniz Üniversitesi
Bekir Berat ÖZİPEK – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Celalettin GÜNGÖR – Kırıkkale Üniversitesi
Dragica ODZAKLIESKA - University St. Kliment Ohridski – Bitola
Emin ERTÜRK – Uludağ Üniversitesi
Fatih ÖZATAY – TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Fatma ZEREN – Malatya İnönü Üniversitesi
Ferudun YILMAZ – Uludağ Üniversitesi
Fikret ÇELİK – Kırıkkale Üniversitesi
Gülfettin ÇELİK – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Günther LOSCHNIGG - University of Graz
Güven DELİCE – Cumhuriyet Üniversitesi
Hakan BERUMENT – Bilkent Üniversitesi
Hakan TÜRKAY – Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Hakkı BÜYÜKBAŞ – Erciyes Üniversitesi
Halis ÇETİN – Cumhuriyet Üniversitesi
Hamza AL – Sakarya Üniversitesi
Hasan YAYLI – Kırıkkale Üniversitesi
Hilmi ÜNSAL – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
İlker Hüseyin ÇARIKÇI – Süleyman Demirel Üniversitesi
Kâmil ŞAHİN – Kırıkkale Üniversitesi
Khatir Mohammed - Bounaama University
Kudret BÜLBÜL – Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Latif ÖZTÜRK – Kırıkkale Üniversitesi
M. Savaş KAFKASYALI – Kırıkkale Üniversitesi
M. Nazif SHAHRANİ – Indiana University
Mahmut BİLEN – Sakarya Üniversitesi
Mahmut ZORTUK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Mohamed El HODIRI - Kansas University
Muammer YAYLALI – Erzurum Teknik Üniversitesi
Muhammed Halim DALGIN – Kutztown University, Pennsylvania, USA
Muhittin ATAMAN – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Muhittin KAPLAN – İstanbul Üniversitesi
Murat Ali DULUPÇU – Süleyman Demirel Üniversitesi
Murat ATAN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Murtaza HASANOĞLU - Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet İdarecilik Akademisi
Mustafa ACAR – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Nezir KÖSE – Gazi Üniversitesi
Ömer ÇAHA – Yıldız Teknik Üniversitesi
Ömer DEMİR – Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Ömer Selçuk EMSEN – Atatürk Üniversitesi
Ömer ŞANLIOĞLU – Erciyes Üniversitesi
Ömer TORLAK – Rekabet Kurumu
Patrycja Jaworska (University of Warsaw)
Ramazan GÖZEN – Marmara Üniversitesi
Refik YASLIKAYA – Kırıkkale Üniversitesi
Ryoko Wada - Keiai University – Japonya
Seyfi YILDIZ – Kırıkkale Üniversitesi
Şuayıp ÖZDEMİR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi
Ünal Halit ÖZDEN – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Veysel KULA – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yusuf PUSTU – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Hilal OK ERGÜN – Zekiye AKTAŞ

Efficiency Analysis in the Automotive And Automotive Supply Industries: An Application With Data Envelopment Analysis
(*Otomotiv ve Otomotiv Yan Sanayi Sektöründe Etkinlik Analizi: Veri Zarflama Analizi ile Bir Uygulama*)126

Sabriye KESKİN – Emine Gülselcen KAFKASYALI

1960 Sonrası Toplumsal Hareket Teorileri ve Çerçeveleme Teorisinin Önemi (*Post-1960 Social Movement Theories and the Importance of Framing Theory*) 143

Esra Güneşay KÖSE

The Future of the Modern State: Rethinking the Discourse of “Failed State” with the Emergence of Network (Cyber) State
(*Modern Devletin Geleceği: Network Devlet Biçiminin Ortaya Çıkışı İle Başarısız Devlet Söylemini Yeniden Düşünmek*) ...167

Selim CENGİZ – Sezer ÖKSÜZ

Bağımsız Denetim Ücretlerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma (*A Research on the Determinants of Independent Audit Fees*) 190

Vasfiye ÇELİK – Fikret ÇELİK

Bürokrasi Kavramının Demokrasi ve Siyaset ile İlişkisi Üzerinden Hükümet Sistemlerine Genel Bir Bakış (*A General Overview Of Government Systems Through The Relationship Of The Concept Of Bureaucracy With Democracy And Politics*)205

Esra AKSOY – Fatih ÖZKAN

Türkiye’de Kamu Yönetimi Eğitiminin Mevcut Durumu ve Sorunlarına Yönelik Bir Çözümleme (*An Analysis Of The Current Situation And Problems Of Public Administration Education In Türkiye*) 218

Seyedmohammad SEYEDI ASL – S. Mohammad ISANEDJAD

21. Yüzyılda Kuzey Kutbu’nun Jeopolitik Konumu ve Oluşan Yeni Jeopolitik Ekseni (Rusya, Çin ve ABD) (*Geopolitical Position of the Arctic in the 21st Century and the Formation New Geopolitical Axis (Russia, China, and USA)*) 229

Fatma ERDUGAN – Sevgi YUNCA ÖNCEL

Covid-19 Pandemisi Döneminde Durumluk-Kaygı, Sıkıntıya Toleranssızlık ve Panik Satın Alma Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği (*Evaluation of State-Anxiety, Distress Intolerance and Panic Buying Levels in Term the Covid-19 Pandemic: The Case of Turkey*) 247

Müzeyyen ÖZHAVZALI

Kaos Teorisi, Kelebek Etkisi: Covid-19 Pandemi Sonrası Güncel Çalışmalarla Bir Literatür Taraması (*Chaos Theory, The Butterfly Effect: A Literature Review After Covid-19 Pandemic with Current Studies*) 258

2023-9(II)

Türkiye Cumhuriyeti'nin bilimsel dönüşümlerine sosyal bilimler alanında katkı sağlamak hedefiyle 2015 yılında çıktığımız yayın serüveninde 9. yılımızı çok özel bir dönemde tamamlamış bulunuyoruz. Büyük Önder Mustafa Kemal Atatürk ve kurucu bilim insanlarımızın ortaya koymuş olduğu ilkelerle şekillenen Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve bilimsel dönüşümlerine eşlik ettiğimiz Cumhuriyetimizin 100. yılını büyük bir mutlulukla kutluyoruz.

Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi tarafından yılda iki kez yayınlanan süreli ve hakemli bilimsel bir dergi olan Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi (JEBPIR); iktisat, işletme, maliye, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi başta olmak üzere iktisadî ve idarî bilimler alanlarındaki bilimsel makaleleri yayınlamayı amaç edinmiştir. Cumhuriyetimizin 100. yılında yayınlamış olduğumuz 9. Cilt 2. Sayımız bilimsel ilkeler ve hassasiyetler çerçevesinde hakem süreçlerinden geçen 9 adet makaleden oluşmuştur. Bu eserlerin Cumhuriyetimizin 100 yıllık yolculuğuna bilimsel katkı sunmasını hedeflemekteyiz.

Sayımızın çıkmasında emeği geçen başta editör yardımcımız Arş. Gör. Fatma Duygu ARSLAN ve Dergi Sekreterimiz Öğr. Gör. Dr. Yasin Can GÖNÜLTAŞ olmak üzere tüm bilim, hakem ve yayın kuruluna ayrıca katkı veren tüm hocalarımıza teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Hasan YAYLI

EDİTÖR

Efficiency Analysis in the Automotive And Automotive Supply Industries: An Application With Data Envelopment Analysis

Otomotiv ve Otomotiv Yan Sanayi Sektöründe Etkinlik Analizi: Veri Zarflama Analizi ile Bir Uygulama

Hilal OK ERGÜN * Zekiye AKTAŞ **

Makale Geliş Tarihi / Received :26.10.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2023

ABSTRACT

In this study, the relative performance of firms traded in the automotive and automotive supplier industry sectors on the Borsa Istanbul (BIST) is evaluate using data envelopment analysis (DEA). It examines that 8 automotive and 11 automotive supplier firms's data and examined. The inputs of the analysis are employee count, total assets, and total equity, and the outputs including net sales and net profit. The analysis employs scale CCR and BCC models to identify relatively efficient firms as of 2022 and set reference benchmarks for non-efficient ones. This study is distinct for separately analyzing the automotive and supply industry industries, recognizing their complementary activities and differing from other studies in terms of the period considered. According to the findings, in the automotive industry, 3 firms are efficient based on the CCR model, and 6 firms demonstrate efficiency according to the BCC model. Additionally, 5 firms exhibit improving scale efficiency among those initially deemed non-efficient. In the automotive supply industry, 8 firms are efficient in input-oriented analyses and 9 in output-oriented analyses utilizing the BCC model. The CCR model confirms efficiency for 8 firms, while the scale efficiency of 3 initially non-efficient firms is seen to improve.

Anahtar Kavramlar: *Automotive Industry, Automotive Supply Industry, Data Envelopment Analysis.*

ÖZET

Bu çalışmada BIST'te otomotiv ve otomotiv yan sanayi sektörlerinde işlem gören firmaların göreceli performansı veri zarflama analizi (VZA) ile araştırılmıştır. Otomotiv sektöründe 8, yan sanayi sektöründe ise 11 firma verileri incelenmiştir. Analizin girdileri personel sayısı, aktif ve öz kaynak toplamı iken; çıktıları net satış ve net karıdır. Analiz kapsamında CCR ve BCC modelleri çözümlenerek 2022 yılı itibarıyla görece etkin firmalar belirlenmiş ve etkin olmayan firmalar için referans firmalar tespit edilmiştir. Çalışma yaptıkları faaliyetler açısından birbirlerinin tamamlayıcı olan otomotiv ve yan sanayi sektörlerinin etkinliklerini ayrı ayrı ele almakta ve dönem itibarıyla diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, otomotiv sektöründeki firmalar için girdiye ve çıktıya yönelik yapılan analizlerde CCR modeline göre 3, BCC modeline göre 6 firmanın etkinliği saptanmıştır. Ayrıca etkinliği tespit edilemeyen 5 firmanın da ölçek etkinlik durumunun artan olduğu sonucuna varılmıştır. Otomotiv yan sanayinde faaliyet gösteren firmalar açısından girdiye yönelik analizlerde BCC modeline göre 8, çıktıya yönelik analizlerde 9 firmanın etkinliği tespit edilmiştir. CCR modeli kapsamında ise girdi ve çıktıya yönelik analizlerde benzer bulgular elde edilmiş ve 8 firmanın etkinliği saptanmıştır. Bununla birlikte etkinliği tespit edilemeyen 3 firmanın da ölçeğe göre etkinlik durumunun artan olduğu sonucuna varılmıştır.

Keywords: *Otomotiv Sektörü, Otomotiv Yan Sanayi Sektörü, Veri Zarflama Analizi.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon University, Beşikdüzü Vocational School, hilalok@trabzon.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1454-3677

** Dr. Arş. Gör. , Karadeniz Technical University, Social Sciences Institute, zekiyetemizer@ktu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-4912-0412

INTRODUCTION

The automotive and automotive supply industry constitute locomotive industries within Türkiye. They stand among the prominent industries within the manufacturing industry, given their potential to provide employment opportunities and create added value. Furthermore, considering the contributions of the automotive industry to associated industries, its impact on the national economy is undeniable.

The automotive and automotive supply industry is expanding day by day from the point of production and export volume. As of the year 2021, it is observed that many firms operating in the automotive and automotive supply industry are listed among Türkiye's Top 500 Industrial Enterprises (ISO, 2023). The advancement of the automotive industry has provided opportunities for the emergence of the automotive supply industry, which has rapidly developed. The automotive supply industry is characterized by providing material supply to the automotive industry and possesses high capacity and a significant export potential. In this context, our country significantly contributes to the automotive industry (Uludağ Exporters' Associations, 2021: 1).

In light of the information provided above, the goal of this paper is to measure the relative impact level of firms operating in the automotive and automotive supply industry in Türkiye. The study examines 8 firms operating in the automotive industry listed on Borsa Istanbul (BIST) and 11 firms operating in the automotive supply industry. Data envelopment analysis (DEA) is utilized for performance measurement of the firms. The study also encompasses firms operating in the automotive supply industry, distinguishing itself from the literature available up to the examined period. This aspect underscores the originality of the study. In this context, it is anticipated that the study will contribute to the existing literature.

The study is structured into four sections. The first section provides an introduction to the topic. The second section, dedicated to the literature review, examines previous studies within the scope of the automotive industry. The third section presents the methodology, encompassing analysis and findings. Finally, the fourth section encapsulates the analysis and findings.

1. LITERATURE REVIEW

In domestic and foreign literature, studies measuring the performance of automotive industry firms in terms of efficiency, particularly employing the Data Envelopment Analysis (DEA) method, have been identified. Below are some of the studies that address the automotive industry from an efficiency perspective.

In the study conducted by Yıldız (2006), the efficiency and effectiveness levels of 13 firms operating in the automotive industry that were profitable in the year 2004 were tested using the DEA method. A two-stage process was followed in the analysis. In the first stage of the analysis, where the number of personnel, total assets, and paid-in capital were used as inputs, and sales were used as outputs, the second stage considered sales as the input variable and net period profit and operating profit as the output variables. According to the obtained findings, FM-İzmit Piston and Karsan exhibit high levels of efficiency, although their effectiveness levels are at a low level. On the other hand, Ditaş and Tofaş maintain high levels of effectiveness but have lower efficiency

levels. Anadolu Isuzu, Otokar, Brisa, Kordsa, Uzel, Ford, Good-Year, and Doktaş firms, however, demonstrate both effectiveness and efficiency levels at a lower tier. In this study, where a firm with high performance in terms of efficiency and effectiveness could not be identified, emphasis has been placed on the need to reduce the input quantity utilized, especially in terms of increasing sales. Additionally, it is underscored that efforts should be directed towards increasing both the operating profit and the net period profit.

In the study conducted by Bakırcı (2006), the impact of 13 firms operating in the automotive industry, which were included in the ISO 500 list in 1999 and 2004, was measured using the DEA method. The study determined net assets, equity, and the number of personnel as input variables, while net sales, pre-tax profit, and exports were identified as the outputs. According to the analysis results, in both periods, Mercedes and Erkunt were found to operate at full efficiency. In the transition to the year 2004, despite efforts to increase efficiency by Man, Temsa, Anadolu Honda, and Nursan, the efficiency of BMC, Hema, Kale Oto, Tırsan, and Mako decreased. Additionally, the study highlighted that the issue in particularly non-efficient firms stemmed from excessive investment in inputs, and it concluded that achieving full efficiency could be attained through reducing inputs.

In Çoban's study (2007), the economic performance of firms operating in the automotive industry was evaluated in terms of both productivity and efficiency. The calculation of the productivity index was based on labor productivity, and the DEA method was utilized for efficiency measurement. In the productivity analysis, data for 17 firms operating in the automotive industry from 1990 to 2004 were used, while the data for the year 2004 of these firms were used in the efficiency analysis. In the Data Envelopment Analysis (DEA) method, technical efficiency indices were calculated by considering the production quantities, capital, and the amounts paid to labor as wages and bonuses for the year 2004. The analysis results revealed that among the firms with the highest labor productivity between 1990 and 2004 were Oyak Renault, Toyota, Tofas, Hyundai Assan, and Honda. On the other hand, the firms with the lowest labor productivity were identified as MAN Türkiye, M. Benz Türk, Askam and BMC. As for the technical efficiency, which constitutes another aspect of performance, Hyundai Assan, Oyak Renault, and Toyota ranked at the top.

In the study conducted by Özdemir and Düzgün (2009), the efficiency levels of 34 firms operating in the automotive industry and listed in the ISO 500 were measured using the DEA method. The study utilized 2006 data and classified automotive firms based on their capital structures (domestic, public, foreign, and mixed). The inputs for the analysis were net assets, equity, and the number of employees, while the outputs were revenue, pre-tax profit and exports. According to the obtained outputs, among the 34 firms included in the sample, only 6 (Oyak Renault, Karsan, SE Otomotiv, Teklas, Yazaki Wiring and Cevher Jant) have achieved full efficiency in managing their inputs and outputs. Considering the diversity in their capital structures, no significant difference was found in the efficiency levels of the firms.

Lorcu (2010) formed the sample of the study from among the 500 firms published by the Istanbul Chamber of Industry (ISO), comprising 14 firms active in the automotive and supply industry. The total factor productivities of the respective firms were examined within the time frame of 2003-2007. In the study, the number of employees and net assets were chosen as input variables,

while exports, pre-tax profit, and gross value added were considered as output variables. According to the analysis results, there was no significant increase in technical efficiency over the years 2003-2007. However, between 2003 and 2004, there was a respective increase of 1.3% and 9.1% in both technical and technological efficiency. Similarly, a positive change of 10.5% was observed in average total factor productivity from 2003 to 2004.

In the study conducted by Yılmaz and Karakadılar (2010), a sample was selected comprising 9 domestically produced passenger cars and 10 imported passenger cars intended for sale in Türkiye. The objective was to ascertain whether a significant difference in efficiency existed between domestically manufactured and imported vehicles. Data Envelopment Analysis was employed in the study, with inputs being the on-road price of the car model and the maintenance service cost paid per 10,000 km. The outputs included the volumetric dimensions of the car, engine horsepower, and the time taken to accelerate from 0 to 100 km/h. In consequence of the analysis, it was observed that the average efficiency scores of domestically produced (0.973) and imported vehicles (0.972) were very close to each other. Despite the greater demand for imported vehicles, domestically produced vehicles were found to have higher relative productivity. This suggests that domestically produced models impose less economic burden on consumers compared to imported vehicles, which is another finding obtained from the study.

In Nandy's study (2011), the efficiency levels of 14 different automotive firms in India for the period of 2007-2008 were investigated utilizing Data Envelopment Analysis. The input variables in the analysis were selected as raw material expenses/total expenses, labor cost/total expenses, sales and administrative expenses/total expenses. As for the output variables, net profit margin and pre-tax profit were chosen for the analysis. According to the CCR and BCC models, 8 firms (Amtek Auto Ltd., Bajaj Auto Ltd., Bharat Forge Ltd., Bosch Ltd., Cummins India Ltd., Exide Industries Co. Ltd., Hero Honda Motors Ltd., and Maruti Suzuki India Ltd.) operate at full efficiency. The most non-efficient firms in both models are Escorts Ltd. and Tata Motors Ltd., respectively.

In the study conducted by Maritz and Shieh (2013), the efficiency of firms operating in the automotive industry in Taiwan was investigated for the years 2007-2009. The sample included 6 firms. The study utilized the DEA method, with total assets, operating expenses, and the number of employees representing the input variables; while operating profit represented the output variable. Regarding the findings obtained from the analysis, Kuozui Motors exhibited the most successful performance in regard of overall efficiency, pure technical efficiency, and scale efficiency across all years. On the other hand, Sanyang was identified as the least successful firm. The average overall efficiency of the automotive industry was found to be 89%.

In the study by Tran and Ngo (2014), the efficiency and productivity of 11 firms operating in the automotive industry in Vietnam from 2004 to 2007 were investigated using DEA and the Malmquist method. The input variables in the study were the number of employees and capital resources, while the output variables were production quantity and revenue. According to the outputs obtained, one firm in 2004, 3 firms in 2005-2006 and 4 firms in 2007 continued their activities at the optimum scale. There was only one firm that remained efficient throughout all the years. Total factor productivity increased by 3.5 times between the years 2004 and 2007.

Yaylalı and Çalmaşur (2014) utilized the 1992-2001 period data of 19 firms in the automotive industry. In the paper, turnover was used as output and capital and labor variables were used as inputs. As for that the results of the analysis, although there was no change in the total factor productivity of Askam and Renault for one period, the total productivity of all firms in general increased during the relevant period. M.A.N., M. Benz and Uzel have the highest productivity compared to the firms in the industry. In addition, A.I.O.S., B.M.C., Ford, Karsan, M.A.N., M. Benz and Renault operate with increasing returns to scale, while other firms operate with decreasing returns to scale.

In the study of Nurcan and Kaya (2015), the efficiency levels of 17 firms operating in the global automotive industry with brand value in the period 2011-2013 were investigated by DEA. For the analysis, total equity, total assets and number of employees were determined as inputs and net income and gross profit variables were determined as outputs. According to the results of the BBC model, Suzuki, Fiat S.P.A., Audi, Jaguar Land Rover, Hyundai and Peugeot achieved full efficiency for three years. General Motors was the least efficient firm in the 2011-2013 time period. Moreover, the efficiency ratio of the global automotive industry was 70% in 2011 and 74% in 2012. In 2013, the efficiency level remained below in both years.

Tatlı and Bayrak (2016) investigated the production efficiency of firms traded in the automotive industry in BIST by using static and dynamic DEA. The period considered is 2010-2014 and the number of firms is 15. Equity, personnel costs, raw material costs and R&D investments are the inputs of the analysis, while total turnover, exports and net profit variables are the outputs. As for that the static DEA method, CCR and BCC models yielded similar results. According to the CCR model, in the 2010-2014 time period, Ford, Tofaş, Karsan, Katmerciler, Tümosan, Parsan, Ditaş Doğan and F-M İzmit Piston reached the full efficiency level in terms of both input and output. In the BCC model, these firms include Balatacılar Balatacılık and BoschFren Sistemleri. In addition, both method (static and dynamic DEA) revealed that Isuzu, Türk Traktör, Ege Endüstri and Jantsa did not work efficiently, while the remaining 11 firms reached the full efficiency limit.

In the study of Gedik et al. (2017), the efficiency of 7 automotive firms in the ISO-500 was investigated with the Malmquist total factor productivity method. In the paper, the data of the relevant firms in the 2014-2016 time period were used. While the inputs of the analysis were equity capital, number of employees and net assets; profit before tax, exports and net sales were preferred as output variables. As a consequence of the analysis, it was specified that there was a 0.8% decrease in technical efficiency, 0.1% decrease in technological efficiency and 0.8% decrease in total factor productivity in 2014-2015. In the 2015-2016 time interval, an increase of 22% was found only in technical efficiency.

In the study conducted by Çoban et al. in 2018, the efficiency and factor productivity of 14 firms operating in the automotive main industry listed on BIST were revealed by utilizing DEA and Malmquist Total Factor Productivity Index, respectively. The period considered is 2011-2015. Capital and number of personnel are the inputs of the analysis, while production quantity is the output. The findings of the constant returns to scale assumption indicate that only Renault achieved full efficiency in 2011 and 2013. In the remaining years, the fully efficient firms were Hyundai Assan and Renault. According to the variable return assumption, A.I.O.S., Hattat Tarım, Hyundai Assan, Otokar, Renault and Türk Traktör were fully efficient in the remaining years except 2013,

and Otokar, Renault, A.I.O.S, Hattat Tarım and Türk Traktör were operating fully efficiently in 2013. The Malmquist Total Factor Productivity index results show that the total factor productivity of the automotive industry has increased by 14% over the years, with A.I.O.S. being the firm that has increased its productivity the most.

In the study of Jiang et al. (2018), the efficiency levels of automotive firms operating in China between 2012-2016 were investigated with Malmquist Total Factor Productivity and DEA. The number of firms included in the sample is 77. In the study, tangible assets, intangible assets, number of employees and operating expenses were used as input variables. Operating profit was determined as the output variable of the analysis. According to the consequences of the analysis, total factor productivity for the automotive industry decreased between 2012 and 2015. In 2016, there was a 0.5% increase in factor productivity. In 2016, 81.8% of firms in the new energy vehicles industry and 90% of firms in the traditional vehicles industry were not efficient.

Güral and Buğatekin (2018) tested the efficiency of the 100 best-selling car models in Türkiye in 2017 with DEA. In the study aimed to guide consumer purchases, different input and output variables were included, especially in contrast to domestic studies. In the study, selling price and fuel consumption were set as input variables, while top speed, cylinder volume, horsepower, maximum torque, trunk volume, and acceleration time from 0 to 100 km were set as output variables. The outputs show that only 20 out of 100 firms were not fully efficient in 2017. Moreover, the efficiency of the Fiat Egea is low compared to other car models.

In the study by Şahin and Akkoyuncu (2019), the efficiency of the automotive industry was analyzed and the end-of-period data of 16 firms operating in the industry continuously throughout 2015-2018 were used. DEA and Malmquist total factor productivity index were used to determine efficiency. In analysis, equity capital, total assets, and number of employees were considered as inputs, while turnover and net profit were considered as outputs. As for thato DEA results, the two fully efficient firms for four years were Ford and Izmit-Piston. Doktaş was efficient in all years except 2011, while Parsan was the least efficient firm among the selected years. From 2015 to 2018, the average efficiency level of the automotive manufacturing industry showed a downward trend. According to the Malmquist total factor productivity index, although there was a negative outlook in efficiency in 2016 compared to the previous year, there was a positive change in 2017 compared to 2016 and in 2018 compared to 2017.

Papouskova et al. (2020) examined the efficiency of 5 automobile manufacturers with two plants in the Czech Republic and three plants in Germany in 2018 using DEA. In the study, the number of personnel, total cost, equity and fixed assets were determined as input variables of the study, while total sales, after-tax earnings and the number of vehicles produced were determined as output variables. According to the BCC model, BMW, Hyundai, PSA, VW and Skoda Auto were operating effectively, while according to the CCR model, only Hyundai could not achieve efficiency. In the study, a general evaluation was made that in order to ensure full efficiency in the CCR model, the number of vehicles produced should be increased by 3.58%, total sales should be reduced by 6.7% and equity capital by 12.27%.

Kara et al. (2020) examined the economic-financial profitability, efficiency-productivity and export competitiveness levels of firms operating in the automotive industry in BIST between 2007

and 2017. Ratio analysis, DEA and Malmquist Total Factor Productivity methods were used in the study. Ratio analysis outputs showed that the financial profitability of all firms except Karsan was above the economic profitability. Moreover, according to the ratio analysis, the firm that uses its equity capital most effectively was Ford Otosan. When the results were evaluated in terms of efficiency, Otokar was the only firm that reached full efficiency and operated at an optimum scale between 2007-2017. The period when technical efficiency was high was between 2009 and 2014. Although the total factor productivity of the industry has followed a decreasing trend over the years, Anadolu Isuzu and Tümosan have been the firms that increased their average factor productivity the most in the industry.

In the study of Mirzaei and Zareian (2022), the performances of automotive and parts manufacturing firms traded on the Tehran Stock Exchange were evaluated with DEA. In the study based on the period 2010-2019, financial data of 28 firms were used. Among the components that make up intellectual capital; human capital, structural capital, used capital and innovative capital are the input variables of the analysis. Profitability from assets, equity capital, sales and earnings per share were determined as output variables. The analysis results showed that 26 out of 28 firms worked fully effectively between 2010 and 2019, and output was created in proportion to the intellectual assets owned.

The sample of Bardi (2023) study was created with 14 automotive firms whose stocks were traded on BIST and operating in the Metal Goods, Machinery, Electrical Devices and Transportation Vehicles industry. The period 2016-2021 was considered and the activities of the firms were determined using the DEA and MTFV index. Additionally, the C5.0 decision tree algorithm was used in the study. According to the CCR model, Federal Mogul, Bosch Fren, Ege Endüstri and Ford Otosan were the firms operating at the optimum scale during 2016-2021. Ege Endüstri also had the highest reference value. According to the MTFP index, the change in technical efficiency decreased by 1.8% and the change in technology decreased by 5.9% on average annually during 2016-2021. The results of the decision tree algorithm show that the return on assets ratio has the highest impact on the determination of firm efficiency.

In the studies in the literature, it has been observed that, in general, in the studies conducted in Türkiye, especially the efficiency of automotive industry firms has been evaluated within the framework of certain criteria (ISO 500 list, passenger cars and imports, and capital structure characteristics). In this regard, the paper analyzes the efficiency of firms in the automotive and automotive supply industry industrys, which are complementary to each other in terms of their activities, separately for the year 2022 and the results are presented comparatively. This difference adds a unique value to the study. The study will reveal the efficient and non-efficient firms in the automotive and supplier industries in 2022.

2. METHODOLOGY

In the study, data envelopment analysis, a linear programming-based technique that allows the comparison of inputs and outputs with different measurement units, was used to determine the relative performance of decision units (Demirci, 2018: 29). Data envelopment analysis, which was first introduced by Charnes-Cooper-Rhodes in 1978, is a non-parametric method and has a static feature.

In data envelopment analysis, models can be constructed for input and output. In order to produce the targeted output efficiently, an input-oriented model should be established at the point of searching for the lowest level of input. Here, in order for the decision unit to be considered efficient, there should be no possibility of decreasing the input without raising any input or reducing the output from other decision units. In order to search for the maximum amount of output with certain inputs, an output-oriented model should be established. In order for a decision unit to be considered efficient in an output-oriented model, none of the other decision units should have the possibility of increasing the output without increasing the input or decreasing the output (Charnes et al., 1981: 669 as cited in: İşbilen-Yücel, 2017: 6). In other words, while input-oriented models involve using a minimum level of input to obtain a certain output, output-oriented models involve using a certain amount of input to obtain a maximum level of output.

Data envelopment analysis models can be constructed with increasing and constant returns to scale assumptions. The constant returns to scale assumption is known as the CCR model proposed by Charnes, Cooper and Rhodes and measures aggregate efficiency. The assumption of variable returns to scale, known as the BCC model, was developed by Banker, Charnes and Cooper and is utilized to measure technical efficiency. The production limits of BCC and CCR models differ (Demirci, 2018: 48). If there is a constant return to scale in efficiency measurement, performing input or output-oriented measurement will not change the efficiency score. However, if there is variable returns to scale, the efficiency scores of input and output oriented models may not be the same (İşbilen-Yücel, 2017: 11)

2.1. Scope and Data of the Study

In this study, data from 8 firms in the automotive industry and 11 firms in the automotive sub-industry industry were used. The data of the study were acquired from the Stockkeys pro database and the analysis was carried out through the Win4deap 2.1 program

In this paper, the relative activities of firms operating in the automotive and sub-industry in BIST in 2022 were investigated with data envelopment analysis. CCR and BCC models were estimated within the scope of the analysis. In this section, the scope of the study, data, decision-making units, inputs and outputs, and findings obtained from the analysis are generally included.

2.2. Decision-Making Units

In data envelopment analysis, the selection of decision-making units is particularly important when measuring efficiency. Especially the homogeneity and number of decision-making units are two important factors (Demirci, 2018: 75). There are various approaches in the literature in specified the number of decision-making units. One of these approaches is that the number of decision-making units should be at least one more than the sum of the number of inputs and outputs (in case of m inputs and p outputs, at least $m+p+1$) (Bakırcı, 2006: 168 as cited in: İşbilen-Yücel, 2017: 7). By utilizing 3 inputs and 2 outputs, the number of decision-making units is appropriate in terms of the number of firms in both sectors.

The decision-making units of the study are the firms operating in the automotive and sub-industry industry in BIST. In this context, there are 8 firms in the automotive industry and 11 firms in the automotive sub-industry. The abbreviated trade names of the relevant firms and their symbolized forms included in the study are presented in Table 1.

Table 1. Decision-Making Units

	<i>Firm</i>	<i>Symbol</i>	
<i>Automotive Industry</i>	Anadolu Isuzu Otomotiv	ASUZU	
	Doğuş Otomotiv	DOAS	
	Ford Otomotiv	FROTO	
	Karsan Otomotiv	KARSN	
	Otokar Otomotiv	OTKAR	
	Tümosan Motor	TMSN	
	Tofaş Türk	TOASO	
	Türk Traktör	TTRAK	
<i>Automotive Supply Industry</i>	Balatacılar Balatacılık	BALAT	
	Bosch Fren Sistemleri	BFREN	
	Brisa Bridgestone	BRISA	
	Table 1(Contunied): Decision-Making Units		
	Ditaş Doğan Yedek Parça İmalat	DITAS	
	Ege Endüstri	EGEEN	
	Federal-Mogul İzmit Piston	FMIZP	
	GoodYear Lastikleri	GOODY	
	Jantsa Jant Sanayi	JANTS	
	Katmerciler Araç Üstü Ekipman	KATMR	
	Kordsa Teknik Tekstil	KORDS	
	Parsan Makina Parçaları	PARSN	

2.3. Inputs and Outputs

In determining the inputs and outputs, the studies in the literature were utilized and the details of the inputs and outputs used are presented in Table 2. According to the table, the inputs of the analysis are number of employees, total assets and equity. The outputs are net profit and net sales.

Table 2. Inputs and Outputs

<i>Inputs</i>	<i>Symbol</i>	<i>Reference</i>	<i>Outputs</i>	<i>Symbol</i>	<i>Reference</i>
Number of employees of Firm	INPUT1	Soylu(2022),Nurcan and Kaya(2016), Bakırcı(2006), Özdemir and Düzgün (2009), Şahin and Akkoyuncu(2019),Çoban vd.(2018),Yıldız(2006)	Net Sales of Firm	OUTPUT1	Sevinç and Eren(2019), Bakırcı(2006), Özdemir and Düzgün(2009), Şahin and Akkoyuncu(2019),Yıldız (2006)
Total Value of Firm Assets	INPUT2	Nurcan and Kaya (2016),Bakırcı(2006), Özdemir and Düzgün(2009), Şahin and Akkoyuncu (2019), Yıldız(2006)	Net Profit of Firm	OUTPUT2	Sevinç and Eren(2019), Özdemir and Düzgün(2009),Şahin and Akkoyuncu(2019), Yıldız(2006)
Total Value of Firm Equity	INPUT3	Nurcan and Kaya (2016), Bakırcı(2006), Özdemir and Düzgün(2009), Şahin and Akkoyuncu(2019)			

2.4. Findings

2.4.1. Efficiency Scores

In the study, total and technical efficiency scores were calculated with BCC and CCR models for input and output in determining efficiency scores.

Table 3 presents the scale efficiency results of the firms in the automotive industry for the year 2022 with the input-oriented BCC and CCR model.

Table 3. Efficiency Scores Regarding Input and Output Oriented BCC and CCR Model (Automotive Industry)

<i>Firm</i>	<i>Input Oriented</i>				<i>Output Oriented</i>			
	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>Scale Efficiency</i>	<i>Efficiency Status by Scale</i>	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>Scale Efficiency</i>	<i>Efficiency Status by Scale</i>
ASUZU	0,406	0,684	0,594	Ascending	0,406	0,525	0,774	Ascending
DOAS	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
FROTO	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
KARSN	0,250	0,902	0,277	Ascending	0,250	0,517	0,483	Ascending
OTKAR	0,677	1,000	0,677	Ascending	0,677	1,000	0,677	Ascending
TMSN	0,522	1,000	0,522	Ascending	0,522	1,000	0,522	Ascending
TOASO	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
TTRAK	0,998	1,000	0,998	Ascending	0,998	1,000	0,998	Ascending
Average	0,732	0,948	0,759		0,732	0,880	0,807	

When the findings of the input-oriented analysis in Table 3 are analyzed, it is found that 3 firms, namely DOAS, FROTO and TOASO, are efficient according to the CCR model, and 6 firms, namely DOAS, FROTO, OTKAR, TMSN, TOASO and TTRAK are efficient in accordance with the BCC model. While scale efficiency is detected in DOAS, FROTO and TOASO, ASUZU, KARSN, OTKAR, TMSN and TTRAK have ascending efficiency at scale.

When the output-oriented results are analyzed, it is determined that 3 firms, namely DOAS, FROTO and TOASO, are efficient according to the CCR model, and 6 firms, namely DOAS, FROTO, OTKAR, TMSN, TOASO and TTRAK are efficient according to the BCC model. While DOAS, FROTO and TOASO are scale efficient, ASUZU, KARSN, OTKAR, TMSN and TTRAK have ascending efficiency.

As a consequence of the input-oriented analysis show that the firms with the lowest efficiency scores are KARSN according to the CCR model and ASUZU according to the BCC model. KARSN is the firm with the lowest efficiency according to both models as a consequence of the output-oriented analysis.

When the analysis results for input-oriented and output-oriented approaches are considered together, it is concluded that the same firms are efficient within the scope of CCR, BCC, and scale efficiency. However, in the input-oriented BCC model, the efficiency scores are higher than the

average output-oriented efficiency scores. In general, the average results of the BCC model are higher than those of the CCR model.

Table 4 presents the efficiency findings of the firms in the automotive supply industry according to the BCC and CCR model for input and output for the year 2022.

Table 4. Efficiency Scores Regarding Input and Output-oriented BCC and CCR Model (Automotive Supply Industry)

<i>Firm</i>	<i>Input Oriented</i>				<i>Output Oriented</i>			
	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>Scale Efficiency</i>	<i>Efficiency Status by Scale</i>	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>Scale Efficiency</i>	<i>Efficiency Status by Scale</i>
BALAT	0,054	1,000	0,054	Ascending	0,054	1,000	0,054	Ascending
BFREN	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
BRISA	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
DITAS	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
EGEEN	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
FMIZP	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
GOODY	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
JANTS	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
KATMR	0,222	1,000	0,222	Ascending	0,222	0,248	0,892	Ascending
KORDS	1,000	1,000	1,000	-	1,000	1,000	1,000	-
PARSN	0,578	1,000	0,578	Ascending	0,578	0,624	0,927	Ascending
Average	0,805	1,000	0,805		0,805	0,897	0,898	

When the findings of the input-oriented analysis in Table 4 are analyzed, it is found that 8 firms, namely BFREN, BRISA, DITAS, EGEEN, FMIZP, GOODY, JANTS and KORDS, are efficient according to the CCR model while all firms examined in the study are efficient with respect to the BCC model. Hence, the average value score has been calculated as fully efficient (1.000). Furthermore, scale efficiency has been identified in all 8 firms, which are BFREN, BRISA, DITAS, EGEEN, FMIZP, GOODY, JANTS, and KORDS. The efficiency by scale is ascending for the companies BALAT, KATMR, and PARSN.

When examining the results for output-oriented analysis, it is found that 8 firms, namely BFREN, BRISA, DITAS, EGEEN, FMIZP, GOODY, JANTS and KORDS, are efficient with respect to CCR model; and 9 firms, namely BALAT, BFREN, BRISA, DITAS, EGEEN, FMIZP, GOODY, JANTS and KORDS, are efficient according to the BCC model. Scale efficiency has been identified in all 8 firms, including BFREN, BRISA, DITAS, EGEEN, FMIZP, GOODY, JANTS and KORDS. The efficiency by scale is ascending for the companies BALAT, KASHMIR, and PARSN.

According to the consequence of input and output analysis, BALAT has the lowest efficiency score. However, when the consequence of the input-oriented and output-oriented analyses are compared, it is concluded that the same firms are efficient according to the CCR model. As a result, the average efficiency scores obtained for input-oriented analysis using the BCC model are higher than the average efficiency scores for output-oriented analysis. In phrase of scale efficiency scores, it is concluded that the average scores are higher in the findings obtained for output-oriented analysis compared to the input-oriented findings.

2.4.2. References Sets

In data envelopment analysis, the units identified as efficient can serve as references for the non-efficient units.

Table 5 contains the reference firms and density values for the companies operating in the automotive sector considered in the study within the context of the input and output-oriented BCC and CCR models.

Table 5. Reference Sets

<i>Firms</i>	<i>Input Oriented</i>				<i>Output Oriented</i>			
	<i>BCC</i>		<i>CCR</i>		<i>BCC</i>		<i>CCR</i>	
	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>
ASUZU	DOAS	0,059	DOAS	0,081	DOAS	0,033	DOAS	0,093
	TMSN	0,941	TOASO	0,038	TOASO	0,144	TOASO	0,200
					TMSN	0,823		
KARSN		-	DOAS	0,014	OTKAR	0,249		
	TMSN		FROTO	0,013	TTRAK	0,029	FROTO	0,054
					TMSN	0,723		
OTKAR		-	FROTO	0,067			DOAS	0,056
							FROTO	0,098
TMSN		-	DOAS	0,065			FROTO	0,008
			FROTO	0,004			DOAS	0,125
TTRAK		-	DOAS	0,079			FROTO	0,127
			FROTO	0,126			DOAS	0,079

Table 5 shows the reference sets and density values of ASUZU and KARSN according to the BCC model and ASUZU, KARSN, OTKAR, TMSN, TTRAK according to the CCR model. Accordingly, the findings regarding the reference set for ASUZU company in both the input and output-oriented BCC and CCR models exhibit similarity with DOAS, TOASO, and TMSN being included in the reference set. In the context of input-oriented analysis for KARSN company, according to the BCC model, TMSN is included in the reference set, and according to the CCR model, DOAS and FROTO are included in the reference set. For output-oriented analysis, according to the BCC model, OTKAR, TTRAK, and TMSN are included in the reference set, and according to the CCR model, FROTO is included in the reference set. For the OTKAR company, in both input-oriented and output-oriented analyses, it is determined to be efficient according to the BCC model, and therefore, it does not have a reference set. However, in the input-oriented CCR model, FROTO is included in the reference set, and in the output-oriented CCR model, DOAS and FROTO are included in the reference set. TMSN and TTRAK companies are found to be efficient according to the BCC model in both input-oriented and output-oriented analyses, so they do not have reference sets. Similarly, according to the CCR model, DOAS and FROTO are included in the reference set for TMSN and TTRAK companies.

Table 6 includes the reference firms and density values of the firms operating in the automotive supply industry discussed in the study within the scope of for input and output-oriented BCC and CCR models.

Table 6. Reference Sets Regarding Input-oriented BCC and CCR model(Automotive Supply Industry)

<i>Firms</i>	<i>Input Oriented</i>				<i>Output Oriented</i>			
	<i>BCC</i>		<i>CCR</i>		<i>BCC</i>		<i>CCR</i>	
	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>	<i>Reference Set</i>	<i>Density</i>
BALAT	-	-	FMIZP	0,016	-	-	FMIZP	0,301
KATMR	BALAT	0,752	JANTS	0,010	FMIZP	0,465	GOODY	0,005
	JANTS	0,248	BFREN	0,097	JANTS	0,343	JANTS	0,046
			EGEEN	0,058	GOODY	0,192	EGEEN	0,264
PARSN	BALAT	0,067	GOODY	0,056	JANTS	0,676	BFREN	0,437
	JANTS	0,933	EGEEN	0,384	BRISA	0,324	GOODY	0,253
			BRISA	0,194	JANTS	0,676	EGEEN	0,664
					BRISA	0,324	BRISA	0,336

Table 6 includes the reference sets and density values of KATMR, PARSN firms according to the BCC model and BALAT, KATMR and PARSN firms according to the CCR model. Reference sets of active firms are not included in the table.

BALAT company is found to be non-efficient in both input-oriented and output-oriented analyses according to the BCC model, and therefore, it does not have a reference set. In the input-oriented CCR model, FMIZP is included in the reference set, and in the output-oriented CCR model, FMIZP and GOODY companies are included in the reference set.

In the input-oriented analysis for KATMER company, according to the BCC model, BALAT and JANTS companies are included in the reference set. In the CCR model, the reference set consists of JANET'S, BFREN, EGEEN, and GOODY companies. In the output-oriented analysis, according to the BCC model, FMIZP, JANTS and GOODY firms; According to the CCR model, JANTS, BFREN, EGEEN and GOODY firms are included in the reference set. In the context of the analysis pertaining to inputs and outputs within the framework of the CCR model, it has been specified that the reference sets consist of the same firms; however, there is a disparity in the density values.

Within the scope of the input-oriented analysis of PARSN firm using the BCC model, the reference set consists of the BALAT and JANTS firms, whereas in the CCR model, the reference set comprises the EGEEN and BRISA firms. In the context of the output-oriented analysis, according to the BCC model, the reference set includes the JANTS and BRISA firms, while in the CCR model, the reference set consists of the EGEEN and BRISA firms. In the context of the analyses related to inputs and outputs of the firm, it has been determined that, according to the CCR model, the reference sets consist of the same firms; however, there are variations in the density value.

Table 7 indicates the number of firms operating in the automotive and automotive supply industry according to the input and output-oriented BCC and CCR model.

Table 7. The Number of Firms Used as References in the BCC and CCR models

<i>Automotive Industry</i>	<i>Input Oriented</i>		<i>Output Oriented</i>		<i>Automotive Supply Industry</i>	<i>Input Oriented</i>		<i>Output Oriented</i>	
	<i>BCC</i>	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>CCR</i>		<i>BCC</i>	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>CCR</i>
DOAS	1	4	1	4	BALAT	2	-	-	-
FROTO	-	4	-	4	BFREN	-	1		1
OTKAR	-	-	1	-	BRISA	-	1	1	1
TMSN	2	-	2	-	EGEEN	-	2	-	2
TOASO	1	1	-	1	FMIZP	-	1	1	1
TTRAK	1	-	-	-	GOODY	-	2	1	2
					JANTS	2	1	1	1

According to Table 7, the firms GOALS and FROTO are identified as the most efficiently operating and referenced firms in the automotive industry. In the automotive supply industry, the firms BALAT, EGEEN, GOODY, and JANTS are recognized as the most efficiently operating firms and are the most frequently referenced.

Table 8 provides summary statistical information regarding the findings obtained within the scope of the analysis.

Table 8. Summary Statistical Findings

<i>Industry</i>		<i>Input Oriented</i>			<i>Output Oriented</i>		
		<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>Scale Efficiency</i>	<i>CCR</i>	<i>BCC</i>	<i>Scale Efficiency</i>
Automotive Industry	Average Efficiency Score	0,732	0,948	0,759	0,732	0,880	0,807
	Number of Efficient Firms	3	6	3	3	6	3
	Number of Non-Efficient Firms	5	2	5	5	2	5
	Efficient Firm Ratio	%37,5	%75	%37,5	%37,5	%75	%37,5
	Lowest Efficiency Score	0,250	0,684	0,277	0,250	0,525	0,483
Automotive Supply Industry	Average Efficiency Score	0,805	1,000	0,805	0,805	0,897	0,898
	Number of Efficient Firms	8	11	8	8	9	8
	Number of Non-Efficient Firms	3	0	3	3	2	3
	Efficient Firm Ratio	%72,7	%100	%72,7	%72,7	%81,8	%72,7
	Lowest Efficiency Score	0,054	1,000	0,054	0,054	0,248	0,892

According to Table 8, in input and output oriented analyses, BCC model average efficiency scores were found to be higher than CCR model average efficiency scores for automotive and supply industry firms.

In the automotive supply industry industry, where the number of efficient firms was higher, the efficiency ratio was higher compared to the firms in the automotive industry. When the lowest efficiency scores were compared, it is found that the automotive supply industry industry had a lower efficiency score than the automotive industry.

CONCLUSION

The automotive industry in Türkiye is among the highly competitive industries with its contribution to the economy and the added value it provides at the macro level. In this context, it is important to examine industry performance. In the study, the performance of BIST listed firms operating in the automotive and automotive supply industry in Türkiye was measured using data envelopment analysis. Based on the year 2022, the study analyzed 8 firms from the automotive industry and 11 firms from the automotive supply industry. In the study where the performance of the firms is measured by efficiency analysis, BCC and CCR models are used within the scope of input and output analysis. Along with the determination of the efficiency scores of the firms, the reference sets and the number of references have also been identified.

When examining the relative efficiency scores for the automotive sector, it is observed that the same results are obtained for efficient firms within the scope of both the BCC and CCR models in input and output-oriented analyses. In other words, the total and technical efficiency outcomes exhibit similarity. Accordingly, according to the CCR model, 3 firms, namely Doğuş, Ford and Tofaş; and 6 firms, namely Doğuş, Ford, Otokar, Tümosan, Tofaş and Türk Traktör, are detected to be efficient according to the BCC model. Among these firms, Doğuş, Ford, Tümosan, Türk Otomobil Fabrikası and Türk Traktör are in the reference set of other non-efficient firms. In addition, Doğuş and Ford are the most referenced firms for the automotive industry.

When the relative efficiency scores for the automotive supply industry are examined, according to the CCR model in input-oriented analyses; it has been determined that 8 firms, including Bosch Fren Sistemleri, Brisa, Ditaş Doğan, Ege Endüstri, F-M İzmit Piston, Goodyear, Jantsa Jant and Kordsa Teknik, and all automotive supply industry firms are relatively effective according to the BCC model. The findings of the CCR model for output-oriented analysis are concluded to be the same as the firms identified as efficient in the input-oriented analysis. In the BCC model, with the exception of Katmerciler and Parsan, all firms are determined to be relatively efficient. Among the firms identified as efficient in the automotive supply industry, Balatacılar Balatacılık, Jantsa Jant Sanayi, F-M İzmit Piston, Bosch Fren Sistemleri, Ege Endüstri, Goodyear, and Brisa have been included in the reference set for the non-efficient firms. Among these non-efficient firms, the companies Balatacılar Balatacılık, Ege Endüstri, and Goodyear are the most frequently referenced.

As a result, the study identifies relatively efficient and relatively non-efficient firms operating in the automotive and automotive supply industry in BIST within the scope of the relevant inputs and outputs. When the efficiency scores of automotive and automotive supply industry firms are analyzed, it is found that the average efficiency values of the firms in the automotive supply industry are higher than the efficiency scores of the firms in the automotive industry. Accordingly, firms whose efficiency cannot be determined can investigate methods to improve their performance in line with the findings. At this point, firms may be advised to focus on digital infrastructure, research and development, differentiation in production and quality.

The findings acquired as a consequence of the study are indicative of the performance of firms operating in the automotive and automotive supply industry in Türkiye as of 2022. With the

study findings, potential investors will be able to have an idea about which firms it would be more appropriate to transfer resources to in the future.

The findings of the paper may vary build on the utilize of different inputs and outputs or different reference years. In future research, different input and output variables could be employed, or variations in efficiency measurement methods could be introduced to enable comparative evaluation of the findings.

REFERENCES

- Bakırcı, F., (2006), “Sektörel Bazda Bir Etkinlik Ölçümü: VZA İle Bir Analiz”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20(2), s.199–217
- Bakırcı, F., (2006), Üretimde Etkinlik ve Verimlilik Ölçümü Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama, Atlas Yayınları
- Bardi, Ş., (2023), “Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Maliyet Girdi Odaklı Etkinlik Analizi”, Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü Dergisi, 5(1), s.15-25
- Charnes, A., Cooper, W.W., & Rhodes, E., (1981), “Evaluating Program And Manageral Efficiency: An Application Of Data Envelopment Analysis To Program Follow Through”, Management Science, 27(6), s. 668-697
- Çoban, A., Çoban, O. & Baysal Kurt, D., (2018), “Technical And Scale Efficiency Of The Turkish Automotive Industry Using Data Envelopment Analysis”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9 (2) , s.58-71
- Çoban, O., (2007), “Türk Otomotiv Sanayiinde Endüstriyel Verimlilik Ve Etkinlik”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (29), s.17-36
- Demirci, A., (2018), Teori Ve Uygulamalarla Veri Zarflama Analizi, Gazi Kitabevi.
- Gedik, A., Koçarlan, H., & Karaer, M., (2017), “ISO 500 İşletmelerinin Malmquist-Tfv Endeksi İle Etkinliğinin Ölçülmesi: Otomotiv Sektörü Örneği”, International Journal of Social Humanities Sciences Research, 4(15), s.1917–1923
- Güral, Y. ve Turan Buğatekin, A, (2018), “Evaluation Of Car Performances Using Data Envelopment Analysis”, ITM Web of Conferences, 22(01051), s.1-5.
- ISO 500. (Erişim Tarihi: 20.08.2023), <https://www.iso500.org.tr/>
- Jiang H., Han L., Ding Y., & He Y., (2018), “Operating Efficiency Evaluation Of China Listed Automotive Firms: 2012–2016”, Sustainability, 10(1), s.1-22
- İşbilen Yücel, L., (2017), Veri Zarflama Analizi. İstanbul: Der Yayınları
- Kara, O., Tarakcıoğlu Altınay, A. & Erkan, B., (2020), “The Relationship Between Efficiency, Rantability And Export Competitiveness: An Implementation On Turkish Automotive Sector”, Gaziantep University Journal of Social Sciences, 19(3), S.1194-1214
- Lorcu, F., (2010), “Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi: Türk Otomotiv Sanayi Uygulaması”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 39(2), S.276-289
- Maritz, A. & Shieh, C, (2013), “Performance Analysis Of Automobile Industry In Taiwan With Data Envelopment Analysis”, International Journal of Applied Mathematics and Statistics, 38(8), s.85-95
- Mirzaei, M. & Zareian M., (2022), “Benchmarking Automotive And Parts Manufacturing Companies Based On Intellectual Capital Using Data Envelopment Analysis”, International Journal of Data Envelopment Analysis, 10(1), s.1-24

- Nandy, D., (2011), “Efficiency Study Of Indian Automobile Companies Using Dea Technique: A Case Study Of Select Companies”, *The IUP Journal of Operations Management*, 10(4), s.39-50
- Nurcan, E. ve Kaya, N, (2016), “Dünya Otomotiv Sektöründeki Lider Firmaların Verimliliğinin Veri Zarflama Analizi İle İncelenmesi”, *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(1), s.64-75
- Özdemir, A. İ. ve Düzgün, R., (2009), “Türkiye'deki Otomotiv Firmalarının Sermaye Yapısına Göre Etkinlik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), s.148-164
- Papouskova, K., Telecký, M. & Cejka, J., (2020), “Process Efficiency Analysis Of Selected Automotive Companies In Europe”, *Communications - Scientific letters of the University of Zilina*, 22(4), s.20-27
- Sevinç, A. & Eren, T., (2019), “Determination Of KOSGEB Support Models For Small- And Medium-Scale Enterprises By Means Of Data Envelopment Analysis And Multi-Criteria Decision Making Methods”, *Processes*,7(3), s.1-27
- Soylu, N., (2020), “Entelektüel Sermaye Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi: BİST Teknoloji Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 85, s.269-286
- Şahin, İ. E. ve Akkoyuncu, H, (2019), “Türkiye’de Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Etkinlik Analizi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı, s.339-347
- Tatlı, H. ve Bayrak, R., (2016), “Borsa İstanbul’da Kayıtlı Otomotiv Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmaların Etkinliklerinin Statik Ve Dinamik Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), s.119-145
- Tran, D. & Ngo, D., (2014), “Performance Of The Vietnamese Automobile Industry: A Measurement Using DEA”, *Asian Journal of Business and Management*, 2(3), s.184-191
- Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği AR-GE Şubesi (2021). *Türkiye Otomotiv Endüstrisi Raporu*, (Erişim Tarihi: 20.08.2023), <https://uib.org.tr/tr/kbfile/turkiye-otomotiv-endustrisi-raporu>
- Yaylalı, M. ve Çalmaşur, G, (2014), “Türk Otomotiv Endüstrisinde Maliyet Ve Toplam Faktör Verimliliği”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), s.325-350
- Yıldız, A., (2006), “Otomotiv Sektörü Performansının Değerlendirmesi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, s.1-12
- Yılmaz, N. ve Karakadılar, İ., (2010), “Türk Otomobil Pazarında Yerli Üretim Ve İthal Araçların Verimliliklerinin Veri Zarflama Analizi İle Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 28(1), s.499-521

1960 Sonrası Toplumsal Hareket Teorileri ve Çerçeveleme Teorisinin Önemi

Post-1960 Social Movement Theories and the Importance of Framing Theory¹

Sabriye KESKİN * Emine Gülselcen KAFKASYALI **

Makale Geliş Tarihi / Received :03.11.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :27.11.2023

ÖZET

Toplumsal hareketler, kolektif davranışların özgün bir türü olmakla birlikte ortak bir amaç için planlı, organize ve genelde örgütlü olarak hareket eden, kalıcı etkiler ve sonuçlar elde eden kolektif yapıyı ifade etmektedir. Toplumsal hareketler kamu politikası yapmanın ayırt edilebilir bir yolu olarak görülmektedir. 1960 sonrası dönemde ortaya çıkan çeşitli hareketlerle birlikte toplumsal hareketlerin nasıl ve neden ortaya çıktığı, hareketlerin süreçlerine yönelik teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler kaynak seferberliği teorisi, politik süreç teorisi, yeni toplumsal hareketler teorisi ve çerçeveleme teorisidir. Çerçeveleme teorisi, diğer teorilerden farklı olarak hareketin ortaya çıkması ve sürdürülmesi için mikro nedenlere odaklanmıştır. Mikro mobilizasyon ve sosyal psikolojinin hareketler için önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda çerçeveleme teorisi, toplumsal hareketlerin oluşumu, harekete katılımın sürdürülmesi ve katılımın artırılması için stratejik görevleri anlatmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, toplumsal hareket teorileri açıklanmış ve çerçeveleme teorisinin diğer teorilerden farkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kavramlar: *Toplumsal Hareketler, Toplumsal Hareket Teorileri, Çerçeveleme Teorisini*

ABSTRACT

Social movements are a specific type of collective behaviour, which refers to a collective structure that acts in a planned, organized and often organized manner for a common purpose, achieving lasting effects and results. Social movements are seen as a distinguishable way of making public policy. In the post-1960 period, with various movements emerging, theories have been developed on how and why social movements emerge and the processes of movements. These theories include resource mobilization theory, political process theory, new social movements theory and framing theory. Unlike other theories, framing theory focuses on the micro reasons for the emergence and maintenance of movements. It emphasizes the importance of micro mobilization and social psychology for movements. In this context, framing theory describes strategic tasks for the formation of social movements, sustaining and increasing participation in the movement. Accordingly, the study explains social movement theories and tries to reveal the differences of framing theory from other theories.

Keywords: *Social Movements, Social Movement Theories, Framing Theory*

¹ Bu Çalışma, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda hazırlanan 'Çerçeveleme Teorisi Perspektifinden Toplumsal Hareketlerin Analizi' başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sbry.kskn@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-3652-7619

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, selcenkafkasyali@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-8780-3903

GİRİŞ

Toplumsal talep ve şikayetlerin dile getirilmesinde önemli bir işleve sahip olan toplumsal hareketler, isteklerin ve endişelerin kolektif eylem yoluyla şiddetsiz olarak dile getirildiği hareketlerden oluşmaktadır. Kolektif davranışlarla sıklıkla karıştırılan toplumsal hareketler, kolektif davranışların özel bir biçimini oluşturmaktadır. Her toplumsal hareket, kolektif bir davranış örneği teşkil etmekte, fakat her kolektif davranış, toplumsal hareket özelliği göstermemektedir.

Kolektif davranışlar, düzensiz ve belirli kurallar etrafında oluşmamış fakat aynı amaç için bir araya gelen insanların eylem ve faaliyetlerinden oluşmaktadır. Kolektif davranışlar planlı-plansız, örgütlü-örgütsüz hareket eden moda, heves, söylenti gibi tepkilerden oluşan davranışlardır. Raslantısal olarak bir araya gelmiş birbirine yakın duran pek çok insan kalabalık oluşturmaktadır. Fakat her kalabalık, kolektif davranış örneği sergilememektedir. Kolektif davranışlardan bahsedebilmek için belirli bir kitlenin oluşması gerekmektedir. Kitle, ortak düşünceyi paylaşan bir amacı olan kişilerin kolektif olarak bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Toplumsal hareketler, kolektif davranışın özgün bir biçimini oluşturmaktadır. Toplumsal hareketler, bilinçli olarak bir araya gelen, belirli bir amaca yönelik oluşan, örgütlü, planlı ve organize hareket eden, kalıcı etkiler ve sonuçlar elde eden hareketlerdir. 1960'lı yıllardan sonra artan toplumsal hareketlerin etkisiyle, hareketlerin aktörleri, katılımcı ve destekçileri, hareket için seferberlik, medya ve devlet yetkilileriyle olan ilişkileri, halkla olan iletişimleri sistematik şekilde incelenmeye başlanmıştır. Başlarda irrasyonel ve olumsuz ifadelerle tasvir edilen toplumsal hareketler, 1960 sonrası dönemde artan toplumsal hareketlerin etkisiyle rasyonel ve sosyal yaşamın normal bir parçası olarak görülmeye başlanmıştır.

Klasik toplumsal hareket teorileri, 20. yüzyıl ortalarında artan toplumsal hareketlerin oluşum ve gelişimini açıklamakta yetersiz kalmış ve yeni teoriler geliştirilmeye başlanmıştır. Bunlar; kaynak seferberliği teorisi, politik süreç teorisi, yeni toplumsal hareketler teorisi ve çerçeveleme teorisinden oluşmaktadır. Kaynak seferberliği teorisi, hareketin sahip olduğu örgüt kaynaklarının önemini vurgulamaktadır. Bunlar para, insan gücü, tesis, kitle iletişim araçları, medyaya erişim, bağlılık, sadakat gibi kaynaklardan oluşmaktadır. Politik süreç teorisi, hareketin bulunduğu ortamdaki politik yapıyı vurgulamaktadır. Çünkü toplumsal hareketler hem politik yapıyı etkilemekte hem de politik yapıdan etkilenmektedir. Mevcut siyasi yapı toplumsal hareket faaliyetlerini hem kolaylaştırabilmekte hem de kısıtlayabilmektedir. Yeni toplumsal hareket teorisi ise çağdaş toplumsal hareketleri klasik hareketlerden ayırmakta, çağdaş hareketlerin çeşitli yönlerden farklı olduğunu belirtmekte, kültür ve kimliği vurgulamaktadır. Çerçeveleme teorisi ise hareket seferberliği ve hareketin başarısı için zihinlere ulaşabilmek, yorumlama biçimlerini etkileyebilmek ve algıları yeniden inşa edilebilmek için farklı stratejilere sahip olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Çerçeveleme teorisi, hareketlerin başarısı için kaynaklara ve politik fırsatlara sahip olması kadar insanların hareketlere seferber edilebilmesi ve daha fazla destekçi kazanabilmek için duygulara ve düşüncelere ulaşabilmenin önemini vurgulamaktadır. Hareketin amaç ve hedeflerinin açık şekilde çerçvelendirilmesi algı ve yorumlamayı şekillendiren önemli bir unsurdur. Bundan dolayı çerçeveleme teorisi, hareketlerin makro yapısal faktörlerinden ziyade mikro yapılara odaklanmakta, insanların yorumlama biçimlerinin ve algılarının üzerinde durmaktadır. Toplumdaki yorumlama ve algılama biçimleri ise yoğun söylemler yoluyla

etkilenebilmektedir. Çerçeveleme teorisi, toplumsal hareketlerin oluşumu, gelişimi ve başarılı şekilde sonuçlanabilmesi için belirli strateji ve yöntemler savunmaktadır.

Makalede toplumsal hareketlerin oluşumu ve gelişimi ile birlikte 1960 sonrası dönemde ortaya çıkan toplumsal hareket teorileri ele alınacaktır. Toplumsal hareket teorileri arasında çerçeveleme teorisi üzerinde durulacak ve çerçeveleme teorisinin önemi vurgulanacaktır. Makalede, literatür taranarak konuya ilişkin makale ve kitaplar incelenmiş, mevcut çalışmalar sentezlenerek sonuca ulaşılmıştır.

1. TOPLUMSAL HAREKETLER

1.1. Kolektif Davranış ve Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, temel olarak kolektif davranışların bir biçimini ifade etmektedir. Kolektif davranışlar düzensiz ve belirli kurallar etrafında oluşturulmamış fakat aynı amaç ve hedef için bir araya gelen insanların eylemlerinden ve etkinliklerinden oluşmaktadır (Buechler, 2004: 49). Kolektif davranışlar planlı veya plansız, örgütlü veya örgütsüz, bazı durumlarda kendiliğinden oluşan ya da moda, heves, söylenti gibi tepkilerden meydana gelmektedir (Marshall, 1999: 417). Kolektif davranışlar genel olarak pek çok bireyin birbirlerini etkileme durumu olmaksızın, plansız ve organize olmadan benzer durumlarda benzer şekilde sergiledikleri davranışlardan oluşmaktadır (Aslan, 2016: 16). Kendall, insanların benzer tepkiler verdiği belirli durumları panik, isyan, ayaklanma, protesto ve sivil itaatsizlik gibi tepkiler olarak örneklendirmiştir. Panik, bireylerin kontrolünde olmayan ekonomide bir aksama ya da çöküş gibi durumlarda görülmektedir. İsyen, insanların derin duygular içinde hareket ettiği fakat hedefinin belli olmadığı davranışlardır. Ayaklanma toplum içinde oluşan nefret ve düşmanlığın neden olabileceği gibi sevinç ve mutluluktan da kaynaklanabilmektedir. Sivil itaatsizlik ise bir konunun değiştirilmesi veya değiştirilmesine direnilmesi için yapılan şiddet içermeyen kolektif davranışlardır, boykotlar, grevler ve oturma eylemleri gibi eylemlerle hedefe ulaşılmaya çalışılmaktadır (Kendall, 2020: 493).

Kalabalıklar ve kitleler olarak kolektif davranışlar ikiye ayrılabilir. Kalabalıklar birbirlerine yakın duran çok sayıda kişinin biraraya gelmesiyle oluşmakta, spor oyunları, konserler ve sinema salonundaki kişiler kalabalığa örnek teşkil etmektedir. Fakat pek çok kişinin biraraya gelip oluşturduğu her kalabalık veya toplumda herhangi bir nedenle tesadüfi olarak ortak bir amacı olmaksızın ve bir hedefi paylaşmaksızın oluşan kalabalık kolektif davranış örneği sergilememektedir. Kitle ise kolektif olarak bir araya gelmiş pek çok kişinin yanı sıra ortak bir düşünceyi paylaşan fakat fiziksel olarak birbirlerinin yakınında olmayan insanları da kapsamaktadır (Kendall, 2020: 543). Kalabalıkta olduğu gibi raslantısal olarak bir araya gelmiş pek çok kişi kitleyi oluşturmamaktadır. Kolektif olarak bir araya gelmiş ya da birbirlerinden uzak insanların kitle olarak tasvir edilebilmesi için belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler yalnızca kitleye özel özelliklerden oluşmakta ve kolektif içinde görülmektedir. Kişilerin sahip olduğu farklı düşünce ve inanışlar kitle içinde değişime uğramakta, hissettikleri ve davranışları kolektif ruh içinde aynılaşmaktadır (Le Bon, 2018: 21-23). Yani kitle içinde, kolektifin heterojen yapısı homojenleşmektedir.

Le Bon'un deyimiyle kitle içinde hareket eden birey ile bireysel olarak hareket eden bir bireyin farklarını ortaya koymak kolay olsa da bunun nedenlerini açıklamak zordur. Le Bon, kitle

hareketlerini ‘bulaşma’ veya ‘kalabalıklar’ (crowds) teorisiyle açıklamaktadır. Birey kolektif bir hareket içinde bilinçli davranışlarını kaybedip, yönlendirmeye açık hale gelmekte ve düşünme yeteneğini kaybedip kolektif bir bilinçle hareket ederek yıkıcı faaliyetlerde bulunabilmektedir. Kolektif bilinç durumunda insan davranışları ve duyguları bulaşıcı hale gelmektedir. Kalabalık içinde bireyselliğini yitiren kişiler bulaşıcı duyguların etkisiyle şiddetli eylemlere neden olabilmektedir. Bireyin yalnız bir bireyken yaptıklarıyla kolektif bilinç içinde yapmış olduğu eylemler farklılık göstermektedir (Aslan, 2016: 18; Le Bon, 2018: 19-25).

Kolektif davranışların çeşitli biçimleri bulunmakla birlikte bunlardan biri de toplumsal hareketlerdir. Kitlelerin ve kalabalığın istek ve taleplerini iletebilmek için örgütlü ve planlı eylemlerle kolektif olarak kendilerine özgü bir hareket alanı oluşturması, değiştirici ve dönüştürücü güce sahip toplumsal hareketleri meydana getirmiştir (Yıldırım, 2020: 26). Toplumsal hareketler, toplumsal bir amaç uğruna hareket eden kolektif davranışın özgül bir örneğini oluşturmaktadır. Amerika’da ve Avrupa’da 1960’lı ve 1970’li yıllarda artan kitlesel başkaldırıları, siyaset bilimcilerin, sosyologların ve diğer bilim dallarının dikkatini çekmiş ve toplumsal hareketler yeniden araştırılmaya başlanmıştır. Kolektif hareketlerin aktörleri, katılımcıları, süreçleri, medyayla ve devlet yetkilileriyle olan ilişkileri ve halkla olan iletişimi sistematik şekilde incelenmeye başlanmıştır. Böylece toplumsal hareketler, 1960’lı yıllarla birlikte kolektif davranışlara atfedilen irrasyonel, bilinç dışı, dürtüsel ve yıkıcı özelliklerden, kolektif davranışların kötü olarak düşünüldüğü olumsuz ifadelerden sıyrılmış ve hareketlerin örgütlü, bilinçli ve rasyonel davranışlar olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Aslan, 2016: 16).

Kolektif davranışlar kısa süreli hevesler, heyecan, dedikodu, galeyan, ayaklanma ve ihtilallerle örgütsüz, plansız, rastgele ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Fakat toplumsal hareketler bilinçli şekilde bir araya gelerek ortak bir amaç etrafında hareket eden, örgütlü, planlı ve organize hareket eden, kalıcı etkiler oluşturan ve belirli sonuçlar elde eden hareketlerdir. Grup, örgüt, parti gibi birliklerle daha organize ve örgütlü yapılarıyla faaliyetlerini ve etkinliklerini daha uzun süre devam ettirebilme yeteneğine sahiptirler. Bu yönüyle toplumsal hareketler kolektif davranışların en güçlü, en iyi organize edilmiş ve en şuurulu kalıcı davranışları kapsayan kısmını oluşturmaktadır. Toplumsal hareketlerin bu ayırt edici özellikleri onların ayrı bir inceleme ve araştırmaya tabii olması gerektiğini göstermektedir (Tarrow, 2011: 22).

Kolektif davranışları araştıran pek çok araştırmacı kolektif davranış, toplumun günlük rutinlerinin dışında bir oluşum olarak tasavvur ettiği için siyasal olanla ilişkisini göz ardı etmiştir. Fakat kolektif davranışın toplumsal hareket olarak var olabilmesi için siyasi otoriteyle olan bağı temel alınmalıdır. Bir toplumsal hareketin, siyasi olanı etkileyecek bir güce sahip olması gerekmektedir. Politik yapıya sahip toplumsal hareketler, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı ülkelerinde ve özellikle Kuzey Amerika’da görülmeye başlanmış ve ilerleyen yıllarda yaygınlaşmasıyla toplumsal hareket olarak kabul görmeye başlamıştır. Tilly’de toplumsal hareketleri kamu politikası yapmanın ayırt edilebilir bir yolu olarak görmektedir (Tilly, Castenada, Wood, 2020: 38; Yıldırım, 2020:28-29).

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkat çekmeye başlayan hareketler 19. yüzyıla birlikte sosyal bilimler alanında incelenmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen

endüstri sektörü ve değişen toplumsal ilişkilerle beraber artan toplumsal hareketler pek çok araştırmacının dikkatini bu alana çekmiş ve toplumsal hareketlerin ne olduğuna dair tanımlamalar yapılmış, niçin ortaya çıktığı, nasıl geliştiği ve amaçlarına yönelik çeşitli açıklamalar geliştirilmiştir. Her toplumsal hareket kendi kültürü ve tarihiyle birlikte içinden çıktığı toplumun kendine özgü özelliklerini taşımakta, ortaya çıkış süreçleri, amaçları ve sonuçları açısından farklılık göstermektedir. Bundan dolayı toplumsal hareketlere yönelik kapsayıcı bir tanım yapmak mümkün olmamış ve toplumsal hareketlere yönelik çeşitli tanımlamalar ortaya çıkmıştır (Kökalan Çımrın, 2009: 12).

Toplumsal hareket tanımlamalarında öne çıkan isim Lorenz Von Steindir. Alman sosyolog '1789'dan Günümüze Fransız Toplumsal Hareket Tarihi' adlı eserinde toplumsal hareketleri politik mücadele ile etkileşimi bağlamında ele almıştır (Flynn, 2011: 27).

Gordion Marshall, Anthony Giddens, Della Porta ve Mario Diani toplumsal hareketleri değişim temelinde açıklayan kişilerdir. Onlar toplumsal hareketleri, toplumda rahatsız olunan alanlara yönelik değişim talebiyle ortaya çıkan ya da değişime direnmek için oluşan birey, grup veya kuruluşların gayriresmi mücadelesi olarak tanımlamaktadırlar. Toplumsal hareketleri, toplumun ortak çıkarını baz alarak yerleşmiş kurumların dışında faaliyet gösteren ve toplumda kapsamlı dönüşümler gerçekleştirme amacıyla olan hareketler olarak tanımlamaktadırlar (Della Porta ve Diani, 2020: 92 ; Diani, 1992: 13; Giddens, 2012: 916).

Melucci, Touraine ve Tilly ise toplumsal hareketleri çatışmacı temelde ele almıştır. Melucci toplumsal hareketleri mevcut durumun sınırlarını zorlayan ve bir çatışma içeren kolektif hareket biçimleri olarak tanımlamış, Touraine ise hareketleri kültürel değerlerin toplumsal kontrolü için mücadele eden çatışmacı hareketler olarak ele almaktadır. Temel olarak işçilerin ve işverenlerin ortak noktasının sanayinin ilerlemesi olduğunu, fakat çatışmanın, toplumsal kaynakların kullanımı ve kültürel değerler konusunda ortaya çıkmakta olduğunu belirtmiştir. Tilly ise hareketlerin ortak bir hak talebi içermesinden ve başka birinin çıkarlarıyla çatışmasından dolayı çatışmacı olarak tanımlamıştır (Melucci, 2016: 81-85; Tilly, 2022: 31; Touraine, 2016: 39-45).

Toplumsal hareketler genel olarak mevcut durumun belirli bir bölümünün ya da tamamının değiştirilmesi için veya değiştirilmesine direnmek için ortaya çıkan örgütlü ve planlı olarak hareket eden, mevcut otoriteye karşı gelişen ve kapsamlı sonuçlar elde etmek isteyen hareketler olarak tanımlanabilmektedir. Toplumsal hareketlerin içeriğinde öncelikli olarak bulunması gerekenler; kolektif olarak hareket, bir değişim talebi, asgari düzeyde örgütlenme, planlı hareket etme ve belirli bir sürekliliğe sahip olmak sayılabilmektedir.

1.1.1. Toplumsal Hareketlerin Ortaya Çıkışı

18. yüzyılda ortaya çıkan kolektif hareketler daha çok şiddet içeren, korkutan ve yıldırان bir yapıya sahip olmasına rağmen kolektif mücadele alanında önemli gelişmelere ve değişimlere neden olmuştur. Londra'da 1760 sonrası yaşanan kolektif hareketler toplumsal hareketlerin temelini oluşturması açısından önemli görülmektedir. 1768'de Londra'da madenkömürü işçileri, fiyatların arttırılması için kömürün satılması ve nakliyesini engellemişlerdir. İpek dokuma işçileri az maaş veren ustalara kumaşları keserek tepki göstermiş ve aynı zamanda bu duruma sessiz kalan kalfalara da tepki göstermişlerdir. Diğer önemli kolektif hareket ise John Wilkes ve onun çevresindeki

politik mücadele olmuştur. İlk iki örnek işçilerin, düşük maaş ve baskıya yönelik kolektif mücadelesidir. Wilkes ve onun etrafında yaşanan mücadelede ise toplumsal hareketlerin temel özelliği olan halk dayanışması ve bağlılığıyla verilen bir mücadele örneği görülmektedir. Wilkes ve Özgürlük sloganıyla temellenen hareket alışlagelmiş seçim adetini değiştirmiştir (Tilly, 2021:54).

Tilly'e göre toplumsal hareketler İngiltere ve Amerika'da dört ana unsur tarafından şekillenmiştir. Bunlar; savaş, parlamenterleşme, sermayedarlaşma ve proleterleşmedir. 18. yüzyılda yaşanan Yedi Yıl Savaşları devletlerin yükünü arttırmış ve devletler askeri alandaki ekonomik yükü genele yaymaya çalışarak halktan alınan vergiyi arttırmak istemişler ve bundan dolayı halkın tepkisiyle karşılaşmışlardır. Savaş yüzünden artan vergilendirme ve borçlanma parlamentonun gücünü arttırmıştır. Parlemtentonun gücünün artışı daha fazla içişlerine karışmasına neden olmuş ve böylece yönetim alanında halkın istekleri ve onayı önem kazanmaya başlamıştır. Britanya ekonomisi bu dönemde tarımsal üretime devam etmekle birlikte endüstriyel ve ticari alanda da önemli bir yol katetmiş ve bu alanlarda sermayesi çarpıcı biçimde artmıştır. Endüstrileşmenin etkisiyle fabrika emeğinin artışı ve insanların ücretli emeğe yönelmesi insanların efendilerine ve patronlarına bağlılıklarını azaltmış ve özgür bireyler olarak siyasi yaşama katılmalarına neden olmuştur. Bu olayların etkisiyle Tilly'nin deyimiyle karşı aristokratlar, küçük burjuvazi ve işçi sınıfı arasında ittifaklar yaşanmış, onlar doğrudan eylem yapmak yerine örgütlenme, dernek kurma, imza toplama ve yürüyüş gibi eylemlerle amaçlarına ulaşmaya çalışmış ve ayrıca sıradan halkın da desteğini alarak toplumsal hareket örnekleri ortaya çıkarmışlardır. 1791'de köleliğe karşı olan eylemcilerin, kölelerin emeğiyle yetişen şekeri boykot etmesi ve 1806'da ki köleliğin kaldırılmasına yönelik büyük imza kampanyası dünyadaki ilk toplumsal hareketlere de örnek gösterilmektedir (Tilly, 2022: 67-81).

Farklı amaçlarla ortaya çıkan ve gelişen toplumsal hareketler farklı türde toplumsal hareketleri oluşturmaktadır. Hareketler, amaçlarına göre reformist, devrimci, dini, alternatif ve direniş hareketleri olarak ayrılmaktadır. Reformist hareketler, belirli ve özel bir alana yönelik değişim talebiyle sınırlı bir çerçevede ortaya çıkmakta ve mücadele etmektedir. Devrimci hareketler ise bütüne yönelik olarak bütünün değişimini hedeflemektedir. Bu tür hareketler radikal grupları içinde bulundurmaktadır. Dini hareketler ise toplumdan ziyade bireye yönelik ortaya çıkmakta ve bireyin değişimini esas almaktadır. Bu tür hareketler kurtarıcı hareketler olarak da adlandırılmaktadır. Alternatif hareketler de dini hareketler gibi bireyi esas almaktadır. Fakat bireyin kısmi ve belirli bir yönünün değişimini amaçlamaktadır. Son olarak direniş hareketleri ise toplumsal hareketler ortaya çıktığında aynı zamanda karşıt hareketlerini de oluşturmakta ve bu karşıt hareketler, direniş hareketlerini meydana getirmektedir (Kendall, 2012: 553-554).

1.2. 1960 Sonrası Ortaya Çıkan Toplumsal Hareket Teorileri

1960 öncesinde toplumsal hareketler, irrasyonel, anormal ve düzen bozucu olarak olumsuz ifadelerle tanımlanmaktaydı. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Amerika'da ve Avrupa'da ortaya çıkan toplumsal hareketlerin açıklanmasında klasik toplumsal hareket teorileri yetersiz kalmış ve bu hareketlerin irrasyonel ve anormal tasvirlerle uymadığı görülmüştür (Cohen, 2016: 105). 1960 sonrası gelişen toplumsal hareketler görmezden gelinemeyecek düzeye ulaşmış akademisyenlerin ve araştırmacıların dikkatinin bu yöne kaymasına neden olmuştur. Gelişen ve büyüyen toplumsal hareketler çeşitli alanlardaki akademisyenlerin bu yöne odaklanmasına neden olmuş ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, süreçleri ve sonuçlarına yönelik teoriler geliştirilmiştir. Bu teoriler içinde

toplumsal hareketlerin kaynaklara ihtiyacını, içinde bulunduğu mevcut politik yapıyı, hareketlerde kimlik inşası ve kültürün etkisini ve en önemlisi de hareketlerin söylemlerinin ve amaçlarının çerçevelenmesini vurgulayan çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bu teorilerden kısaca bahsedilecek ve 1980'lerde ortaya çıkan çerçeveleme teorisinin, toplumsal hareketlerin oluşması ve başarısı için çerçvelendirmenin önemi, harekete maddi ve manevi destek sağlamak adına yapılması gerekenleri anlatan teorik kavramlar ve harekete katılımı sürdürmek için stratejik görevlerin teori içinde detaylandırıldığı görülecektir.

1.2.1. Kaynak Seferberliği Teorisi

Genel olarak 20. yüzyıl da yaşanan devrim, savaş ve protestoların sonucu olarak değişen politik ve toplumsal yapı toplumsal hareketleri daha geniş şekilde ele almayı gerekli kılmıştır (Yıldırım, 2020: 52). Özel olarak ise 1950'li yılların sonlarıyla 1975'e kadar Amerika'da çeşitli alanlara yönelik (ekonomik, politik ve kültürel) protestolar yaşanmış ve artan çeşitli protestoları açıklamada klasik toplumsal hareket teorileri, hareketleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Böylece klasik toplumsal hareket teorileri eleştirilmeye ve yeni teoriler geliştirmeye başlanmıştır. Mancur Olson'un 1965'te Kolektif Eylemin Mantığı adlı kitabında toplumsal harekete katılan bireylerin rasyonel olduğunu ve bireylerin liberal iktisat mantığıyla hareket ederek, fayda-maliyet hesabıyla eylemlerini şekillendirdiklerini belirtmiştir (Buechler, 2016: 111-113; Çetinkaya, 2008: 21). Olson, baskı ve maddi fayda olmaksızın rasyonel bireyin zamanını veya kaynaklarını kolektif harekete aktarmayacağını savunmuştur (Cohen, 2016: 106). McCarthy ve Mayer Zald'ın 1977'de yayınlamış oldukları Kaynak Seferberliği ve Toplumsal Hareketler: Kısmi Bir Teori isimli makalesinde kaynak seferberliği teorisi ilk defa açıkça kullanılmıştır (McAdam, 1982: 20).

Kaynak seferberliği teorisindeki önemli vurgu kolektifi harekete geçiren 'kaba mekanizmalar' yerine gelişen örgütsel yapı ve iletişim olmuştur (Cohen, 2016:105). Teoride, 1960'larda oluşan hareketlerin etkili sonuç elde edememesinden dolayı hareketlerin, neden ortaya çıktığından ziyade nasıl ortaya çıktığını, kaynakların nasıl elde edildiğini, kaynakların nasıl daha etkili şekilde kullanılabilirdiğini ve hareket seferberliğinin nasıl sağlandığı üzerinde durulmuştur (Yıldırım, 2020: 55). Kaynak seferberliği teorisini, klasik toplumsal hareket teorilerinden ayıran en önemli özellik ise kaynak seferberliği teorisinin hareket aktörlerini toplumsal yapının olağan bir parçası olarak irrasyonel yapılardan ziyade rasyonel yapılar olarak görmesidir (Della Porta ve Diani, 2020: 22-23).

Kaynak seferberliği teorisi, toplumda var olan hoşnutsuzluk ve şikayetlerin bir hareketlerin oluşması için yeterli bulmamakta, hareketin oluşumu ve gelişimi için çeşitli kaynaklara sahip olması gerektiğini ve bu kaynakların eyleme dönüştürülmesine odaklanmıştır (Mccarthy ve Zald, 1977: 1221). Teori, hareketlerin kültürel, ahlaki ve sosyo-örgütsel kaynaklarla, zaman, maddi (para, emek, işgücü)-manevi (bağlılık, sadakat, destek) destek, kitle iletişim araçları ve ulaşım araçları gibi çeşitli seferber edilecek kaynaklara sahip olması gerektiğini ve bu kaynakların en verimli şekilde kullanılmasını vurgulaması açısından sosyal-psikolojik yaklaşım benimsemektense politik ve ekonomik bir yaklaşımla ele alınmaktadır (Mccarthy ve Zald, 1977: 1213). Bu kaynaklar içerisinde en önemli kaynak maddi bir kaynak olan parasal kaynaktır. Bir hareketin kaynak çeşitliliği ne kadar fazla olursa olsun daima parasal kaynağa ihtiyacı bulunmaktadır (Edwards ve McCarthy, 2004: 125-128). Parasal kaynak kadar önemli diğer bir kaynak ise insan kaynağıdır. İnsanların harekete

katılımını sağlamak, hareket için seferber etmek kolay değildir. Olson bu konuda insanların sadece kendi menfaatlerini en yüksek seviyeye getirmek için harekete geçeceklerini savunmaktadır. İnsanların çıkarıcı olduklarını ve kendi çıkarlarını düşünerek eyleme katılmalarının veya katılmamalarının onlara getireceği fayda ve zararı düşünerek maliyet-muhasebeci bir yaklaşımla hareket ettiklerini belirtmektedir (Çetinkaya, 2008:21-22).

McCarthy ve Zald, toplumsal hareketlerin kaynakları verimli ve etkili şekilde kullanabilmesi için hareket örgütlerinin kurulması ve örgütlerin de birleşerek bir sektör oluşturup hareketin en geniş hedefine ulaşması gerektiğinden bahsetmiştir. Toplumsal hareket örgütleri (SMO), hareketin amacını gerçekleştirmek için oluşan resmi örgütlerdir. Bir toplumsal hareket birden fazla SMO tarafından temsil edilebilir. SMO'ların bir araya gelerek hedeflerini en geniş sınırlara ulaştırmak isteyen hareketler ise toplumsal hareket endüstrilerini (SMI) oluşturmaktadır. Buna örnek olarak toplumsal hareket endüstrisini ifade eden geniş kapsamlı Kadın Kurtuluş Hareketi, daha dar kapsamlı kürtaj hareketi gibi toplumsal hareket örgütlerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır (Mccarthy ve Zald, 1977: 1218-1220).

1960'lı yıllarla birlikte dile getirilmeye başlanan ve hareketin başarısı için çeşitli maddi ve manevi kaynaklara sahip olması gerektiğini vurgulayan kaynak seferberliği teorisi, toplumsal hareketleri ve kolektif eylemleri irrasyonel, kalabalık ve sürü yaklaşımından uzaklaştırmış, bunun sonucunda kolektif eylemler, rasyonel ve tartışılıp incelenebilir bir olgu olarak görülmeye başlanmıştır (Çetinkaya, 2008: 22). Fakat Amerika özelindeki açıklamalarla sınırlı kalmış ve belirli bir çerçevede açıklanmış olduğundan ve kısmi bir teori olmasından dolayı eleştirilere maruz kalmıştır (Mccarthy ve Zald, 1977: 1212-1213).

1.2.2. Politik Süreç Teorisi

Politik süreç teorisi, kaynak seferberliği teorisiyle aynı dönemde ortaya çıkmasına rağmen kaynak seferberliği teorisinin ön plana çıkması ve dikkat çekmesi, politik süreç teorisini geri planda bırakmıştır. Fakat kaynak seferberliği teorisinin tartışılmaya ve eleştirilmeye başlanmasıyla politik süreç teorisi dikkat çekmeye başlamıştır (Buechler, 2016: 125). Peter K. Eisinger'in 1973'te yayınlamış olduğu makale, Amerikan şehirlerinde neden kapsamlı ayaklanmaların yaşandığını açıklamaya çalışma gayreti, siyasi fırsatlar kavramının ilk kez açık şekilde kullanımını oluşturmaktadır (Meyer ve Minkoff, 2004: 1459). Tarrow'a göre ise kavramın temeli, Tilly'nin 1978'de yayınlamış olduğu Seferberlikten Devrime adlı eserinde ortaya konmuş ve kavramın kapsamlı ve detaylı açıklaması ise McAdam tarafından yapılmıştır (Tarrow, 2011: 26-27). Siyasi süreç teriminin benimsenmesinin nedeni teorinin merkezinde yer alan iki bakış açısını doğru şekilde yansıtıyor oluşudur. Birincisi bu teoriye göre toplumsal hareketler politik bir yapı olarak kabul edilmektedir. İkinci olarak toplumsal hareketler farklı gelişim aşamalarından -sadece hareketin ortaya çıkışı gibi değerlendirmelerden- ziyade başlangıcından sonuna kadar bir süreci ifade etmektedir (McAdam, 1999: 36).

Faaliyetlerinde ve etkinliklerinde son derece politik olan toplumsal hareketler, en çok siyasi sistemi etkilemekte ve siyasi sistemden etkilenmektedir. Toplumsal hareketlere etki eden dış dünyanın özelliklerinin tanımlanması konusunda dikkat çeken kavram siyasi fırsat yapısı kavramıdır (Della Porta ve Diani, 2020: 23). Araştırmacılar toplumsal hareketlerin dış dünyanın

hangi yönleri tarafından etkilendiğini ve bu etkinin hareketlerin gelişimini nasıl etkilediğini açıklamakta zorluk yaşamaktadırlar ve hareketlerin dışındaki dünyayı ‘siyasi fırsatların yapısı’ olarak adlandırmaktadır (Meyer ve Minkoff, 2004: 1459). Bu teori toplumsal hareketler ile devlet ve kurumsal politik aktörler ilişkisi üzerine odaklanmıştır. Toplumsal hareketler, baskının azalması, ekonomik ve siyasi elitler arasında oluşacak bir çatışma ortamında ortaya çıkan fırsatları kullanarak gelişmektedir (Çetinkaya, 2008: 24-25).

Burada önemli olan nokta fırsatlar kavramı ile ne anlatılmaya çalışıldığı ve fırsatlar ile hareketlerin bağlantısıdır. Fırsat kavramı, özünde bir şeyi yerine getirme isteği içinde şartların oluşmasını bekleyen bir arzuyu ifade etmektedir (Goodwin ve Jasper, 1999: 37). Fırsatlar hareketlerin oluşmasına izin veren veya onu engelleyen bir yapıya sahiptir. Fırsatlar çift yönlü olabilmektedir. Çünkü fırsatlar hareketlere olanak tanırken hareketler de fırsatları ortaya çıkarabilmektedir. Fırsatlar her ne kadar hareketlerin oluşmasını kolaylaştıran ve ona izin veren bir yapıya sahip olsa da hareketler de fırsatları oluşturabilir ve bazı hareketler kendi fırsatlarını ortaya çıkarabilir. ABD’deki Sivil Haklar Hareketi’nin kazanmış olduğu oy hakkı kurumsal siyasi eylem fırsatını değiştirmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir (Gamson ve Meyer, 1996: 276).

Politik fırsat yapısı kavramının iki önemli vurgusu bulunmaktadır; birincisi hareketlerin zamanlaması, ikincisi hareket faaliyetlerinin sonuçlarıdır (McAdam, 1996: 29). Politik süreç teorisi, politik fırsatların toplumsal hareketlerin başarısını veya başarısızlığını etkilemekte olduğunu savunmaktadır. İnsanların şikayetlere sahip olması veya toplumsal hareket için belirli kaynaklara sahip olmasının yanı sıra protestolar herhangi bir zamanda oluşan siyasi fırsatlarla da doğrudan ilişkilidir (Kendall, 2012: 558). Gamson ve Meyer (1996: 277) ‘siyasi fırsatların farklı konularını bir araya getiren temel fikir siyasi alanın açılıp kapanması ve bunun kurumsal ve maddi konumu’ olarak ifade etmektedir. Fırsatlar, devlet yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Bir devlet için eylemler konusunda olumlu şartlar bulunurken farklı bir devlet olumsuz koşullara sahip olabilmektedir. Ya da bir devlet içinde zamanla şartların değişmesi fırsatlar konusunda değişiklik sağlayabilmektedir. Değişen bu olgular hareket stratejisi ile fırsatlar arasındaki ilişkide temel konumdadır. Hareketlerin, ortaya çıkma, strateji ve sonuçları gibi farklı aşamaları ve gelişmeleri açısından gösterdiği farklılıklar devlet sistemlerinin ‘açıklık’ ve ‘kapalılık’ ile ilişkilidir (Rucht, 1990: 196; Tarrow, 1996: 44). Açık devlet sistemi, hareketlerin eylemlerine izin veren ve onların kolektif faaliyetlerini kolaylaştıran yapıya sahipken, kapalı sistemler hareket faaliyetlerini kısıtlayan yapıdadır (Tarrow, 1996:44). Açıklık, bir siyasi sistemin kendisine muhalif, farklı seçenek ve isteklere açık olmasıdır. Kapalılık ise bu faaliyetlere izin vermeyen sistemlerdir.

Rucht’a göre devletler içinde değişken unsurlar; siyasi parti sayısı, kamu politikaları, çıkar grupları ile yürütme organları arasındaki ilişki ve iletişim, farklı talepler için bir araya gelme mekanizmaları olarak en az dört somut madde tarafından belirlenmektedir. Hareket faaliyetlerinin sonuçları ise devletlerin politikaları uygulama kapasitesiyle bağlantılıdır. Merkezi devlet, hükümet kontrolü, bağımsız yargı ve yargının otoritesi hareketlerin sonuçlarını etkilemektedir (Rucht, 1990: 196). Hareketi etkileyen diğer bir unsur ise medyadır. Medya, hareketin ciddiye alınması konusunda ve harekete alan açmada önemli bir kaynak ve fırsatı oluşturmaktadır. Hareketlerin medyada yer bulması hareket aktörlerinin değişimin temsilcileri olarak ne kadar ciddiye alındıklarını belirlemede bir kaynak oluşturmaktadır. Medya bazen kurumsal siyasi yapıyı desteklerken kimi zaman da hareketi desteklemektedir. Medya erişiminin hareketlere açılıp kapanması, hareketler için siyasi

fırsatların tanımlanması noktasında önemli bir olgudur (Gamson ve Meyer, 1996: 285). Bu unsurlar hareket faaliyetlerini, stratejilerini ve hareketin sonuçlarını etkilemektedir.

1980 sonrası dönemde teoriye yeni değişkenler eklenmiştir. Bu durum kavramın açıklama kapsamını genişletse de benliklerinin azalmasına neden olmaktadır (Della Porta ve Diani, 2020: 25). Buradaki temel sorun siyasi fırsat yapısı konusundaki araştırmacılar tarafından farklı değişkenlere atıfta bulunulmasıdır (Gamson ve Meyer, 1996: 276-277). Terimin geniş şekilde ele alınması teorinin etkisini kaybetmesine yol açmakta ve terim neredeyse bütün her şeyi içine alan bir kavrama dönüşmektedir. Goodwin ve Jasper, güneşin her yeri aydınlatmaya çalıştığında etkili şekilde aydınlık sağlamayacağını belirterek güneş benzetmesiyle bu konuyu açıklamışlardır (Goodwin ve Jasper, 1999: 31). Gamson ve Meyer ise çok fazla şeyi açıklamaya çalışarak sonunda hiçbir şey açıklayamayan bir terime dönüşme tehlikesinden bahsederek her şeyi içine çeken bir sünger benzetmesiyle durumu ifade etmiştir (Gamson ve Meyer, 1996: 275).

Hareketler, mevcut zamanda ortaya çıkan son gelişmeler ve yükselen fırsatlar sonucunda ortaya çıkmaktadır (Tarrow, 1996: 61). Hareketler genel olarak bir fırsat ile birlikte konuya özgü bir fırsata da odaklanmaktadır. Kurumsal yapı içinde değişen unsurlar, hareketlerin stratejilerini ve biçimlerini şekillendirmekte, onları yönlendirmekte, sonuçlarını etkilemekteyken, hareketler de içinde buldukları mevcut politik sistemi şekillendirebilmekte ve etkilemektedir.

1.2.3. Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi

Avrupa’da ve Amerika’da 1960 sonrası gelişen savaş sonrası ve post-endüstriyel toplumda değişen ekonomik, sosyal ve politik şartlar hareketlerin de seyrinin değişimine neden olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketler, önceki toplumsal hareketlerden hedef, konu, amaç, katılım vb. konularda farklılaşmaya başlamıştır. Bu değişimi gören akademisyenler ve araştırmacılar ise klasik toplumsal hareket teorilerinin geçersiz oluşunu anlamış ve yeni teoriler geliştirmeye başlamıştır. Bu teoriler Avrupa’da yeni toplumsal hareket teorisi, Amerika’da ise kaynak seferberliği ve politik süreç teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Çerçeveleme teorisi ise 1980’lerde kavramsal statüsüne ulaşabilmiştir. 1960 sonrası ortaya çıkan toplumsal hareketler 1960 öncesi ortaya çıkan ulusal ve işçi temalarından uzaklaşmış daha evrensel, çevreye ve barışa veya kimliğe yönelik kadın, çevre ve barış hareketleri gelişmeye başlamıştır.

Yeni hareketler üzerinde çalışan akademisyenler, sanayi sınıfları çatışmasının önemini kaybettiği ve hareketlerin artık heterojen bir yapıya büründüğü konusunda anlaşmışlardır. 1950 sonrası ortaya çıkan toplum ‘post-endüstriyel’, ‘teknokratik’ veya ‘programlanmış toplum’ gibi çeşitli niteliklemlerle tanımlanmaya çalışılmıştır (Della Porta ve Diani, 2020:12). Buechler’e göre yeni toplumsal hareketler makro düzeyde ortaya çıkmış ve geniş kültürel dönüşümü gözler önüne sermektedir. Yeni toplumsal hareketler belirli savların bir araya gelmesinden oluşmaktadır (2016: 159-161). Bunlar;

1. Hareketlerin oluşumu farklı sosyal düzenden kaynaklanmaktadır.
2. Bu sosyal düzen ileri kapitalizm, post-endüstriyel gibi tanımlamalarla tasvir ediliyorsa hareketler doğrudan bu koşullara verilen yanıtlar olmaktadır.

3. Yeni toplumsal hareketlerin tabanı dağınıktır. Hareketler artık sınıf temelli değil etnik köken, ırk, cinsiyet, cinsel yönelim gibi temalarla ortaya çıkmaktadır.
4. Kolektif eylemde bulunma, kolektif kimliğin inşasına bağlı olarak gelişmektedir.
5. Birey ile kolektif arasındaki ilişki bulanıklaşarak toplumsal yaşamın özel yönleri siyasallaşmakta ve kişisel olan ile siyasal olan arasındaki çizgi belirsizleşmektedir.
6. Yeni hareketler ekonomik kazanç ve güç için mücadele etmekten ziyade belirli konularda hak talepleri aramaya ve demokratik yöntemlere yönelmektedir.
7. Yeni hareketler, klasik toplumsal hareketlerin siyasi yöntemleri yerine kültürel ve sembolik direniş yöntemleri içermektedir. Kültürel vurgu, yeni kimlikler ve anlamlar içermekte ve eski hareketlerin hedef ve yöntemlerini reddetmektedir.
8. Yeni toplumsal hareketler için örgütlenme stratejik bir araç olarak görülmemekte, hareket aktörlerinin kimliklerinin ve hareketin değerinin bir ifadesi olarak görülmektedir.

İtalyan sosyolog Alberto Melucci, değişen üretim ilişkilerinin sosyal yaşamı ve ilişkileri etkilediğini belirtmiş ve yeni çatışmaların özünü, kimlik inşasının oluşturduğunu savunarak çağdaş hareketleri kimlik temelli açıklamıştır (Melucci, 1980: 217-218). Melucci'ye göre çağdaş hareketlerin ayırıcı özellikleri heterojen olmaları, hedeflerinin siyasi yapı ve iktidar olmaması, hareketlerin sapkın olarak nitelendirilmesine karşı çıkmaları ve en önemlisi de birileri tarafından temsil edilmek yerine doğrudan harekete geçmeleridir (Melucci, 1996: 102-103).

Alman siyaset bilimci Claus Offe'da değişen ekonomik, siyasi ve sosyal yapıyla birlikte toplumsal hareketlerin de değişimini fark etmiş ve toplumsal hareketleri eski ve yeni paradigma olarak ikiye ayırmıştır. Bu paradigmanın farklılığını temalar, hedefler, katılımcılar ve değerler açısından değerlendirmiştir. Yeni paradigma, evrensel konular olan barış, çevre, insan hakları gibi konulardan oluşmaktadır. Yeni orta sınıf, ev hanımları, işsizler, öğrenciler gibi çalışma sektörü dışından da katılımcılara sahiptir. Hareket biçimleri ise gayri resmi ve toplu protestolar şeklindedir (Offe, 2016: 50-61).

Yeni toplumsal hareket teorisinde öne çıkan isimlerden biri de Alain Touraine'dir. Fransız toplumbiliminin önde gelen isimlerinden biri olan Alain Touraine, 1980'li yıllarda toplumsal hareketler alanında yapmış olduğu çalışmalarla dikkat çekmiştir. Touraine, sanayi sonrası toplumu 'programlanmış toplum' olarak tanımlamaktadır. Sanayi toplumunda merkezi öneme sahip maddi malların yerini kültürel malların üretim ve dağıtımını almıştır. Sanayi toplumunda üretilen endüstriyel ürünler ne kadar değerliyse, sanayi sonrası toplumda da bilgi, eğitim, sağlık, bilişim, tıbbi bakım ve medya gibi konular o kadar değerli olmuştur. Sanayi sonrası dönemi programlanmış toplum olarak nitelendirmesinin nedeni işletme gücünün 'değerler' dünyasına, düşünce, kişilik ve kültüre şekil verme gibi alanlara girmiş olmasıdır. Sanayi toplumundan programlanmış topluma geçiş, metaların yönetiminden insanların yönetimine geçişi ifade etmekte olduğunu savunmaktadır (Touraine, 2002: 272).

Touraine, bireyin bir özne olarak var olması gerektiğini ve bunu oluşturmadığı takdirde iktidar tarafından oluşturulan rollerle ve yaptırımlarla bir Kendi'nin oluşturulacağını belirtmektedir.

Birey, uygulanan toplumsal egemenliğe karşı çıkarak Kendi'den sıyrılıp bir özne olarak var olabilmesi ancak toplumsal hareket olarak düzene karşı çıkma yoluyla gerçekleştirebilmektedir (Touraine, 2002: 260-262).

Touraine'nin vurguladığı diğer unsur ise kültürdür. Touraine'ye göre yeni toplumsal hareketlerin mücadelesinin ana konusunu ortak kültürel yönelimlerin alanı oluşturmaktadır. Sadece kimlik oluşumuna veya stratejilere yoğunlaşmak kültürel yönelimleri görmeyi engellemektedir. Touraine'nun görüşlerini klasik toplumsal hareket yaklaşımlarından ayıran üç temel özellik bulunmaktadır (Cohen, 2016: 113-116). Bunlar;

1. Hareketleri, çöküş tezlerini redderek açıklamaktadır.
2. Toplumsal hareketleri toplumun olağan parçaları olarak görmektedir.
3. Hareketleri, bir toplumun kültürel normlarını üretme biçimi olarak görmektedir.

1.2.4. Çerçeveleme Teorisi

Çerçeveleme teorisi, toplumsal hareketlerde kaynak seferberliği teorisi ve politik fırsat teorisinin vurgulamış olduğu kaynakların ve politik süreçlerin önemini yanı sıra düşüncelerin, inançların ve içinde bulunulan toplumun kültürünün de hareketler için önemine değinmektedir. Çerçeveleme kavramı iletişim ve medya, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi ve politika çalışmaları gibi çeşitli alanları kapsayan bir kavramdır. 1980 sonrası dönemde önemi artan kitle iletişim araçlarının ve medyanın etkisiyle çerçeveleme kavramı araştırmacılar arasında dikkat çekmeye başlamış ve teoriye olan ilgi artmıştır. Toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı, gelişimi ve sonuçları açısından çerçeveleme süreçleri hareketler için temel işleve sahip görülmeye başlanmıştır (Benford ve Snow, 2000: 611-12). Bu teoriyle birlikte, hareket faaliyetlerine, kampanyalarına ve etkinliklerine katılma veya destek vermek gibi süreçlerde hem psikolojik hem de yapısal ya da örgütsel faktörlerin önemi daha fazla kabul edilmeye başlanmıştır (Snow, Rochford, Worden ve Benford, 1986: 464).

Çerçeveler, dikkati odaklama, unsurları birbirine bağlama ve dönüştürücü olmak üzere üç temel işleve sahiptir. Birincisi konuları çerçeve içi ve dışı olarak tanımlayarak dikkati çerçeve içine odaklamaktadır. İkinci işlevi, unsurları/konuları birbirine bağlayarak çeşitli anlamlardan ziyade tek bir anlam kümesi oluşturmaktadır. Üçüncü işlev ise günlük şikayetlerin adaletsizlik veya harekete geçirici unsurlara dönüştürülmesidir. Çerçevelerin sahip olduğu bu işlevler günlük hayatta sahip olunan yönelimler, anlamlar ve onlara karşı nasıl davranıldığı ile ilişkilidir. Yani çerçeveler şu sorulara yanıt vermektedir; ne oluyor ve ne söyleniyor, bu ne anlama geliyor, nasıl davranmalıyız ve tepkimiz ne olmalı?. Toplumsal hareketlerde çerçeveleme kavramı, toplumda var olan çeşitli olguları sorunsallaştırıp tartışılabilir hale getirerek, konuyu analiz etmek, çözüm önerileri sunmak ve farklı düşüncelerle konuyu tartışmaya açma işlevi görmektedir. Teoriye göre şikayetler, ne doğal olarak kendiliğinden harekete geçirici bir unsur olarak ne de maddi şartlar ve durumlar dolayısıyla harekete geçmemektedir. Şikayetler, yorumlama ve analizlerle etkileşimsel olarak harekete dönüşmektedir. Çerçevelemenin kavramsallaştırdığı durum, aslında hareket aktörlerinin ya da onlara muhalif olanların ve medyanın düzenli olarak yaptığı anlamlandırma işidir (Snow, 2013:1 ; Snow, Vliegenthart ve Ketelaars, 2019: 393 ; Snow ve Benford, 1988: 198).

Kavram, 1974'te Erving Goffman'ın yayınlamış olduğu Çerçeve Analizi (Frame Analise) isimli eserinden alınmıştır (Snow, 2013:1 ; Snow vd., 1986: 464). Kavramın temeli, anlamların karşılaştığımız nesne, olay ve deneyimlere kendiliğinden bağlanmadığı, bu süreçte kültürün ve onun yorumsal süreçlerinin etkili olduğuna dayanmaktadır (Snow, 2013:1). Teori, Snow, Rochford, Worden ve Benford tarafından 1986'da Çerçeve Hizalama Süreçleri, Mikromobilizasyon ve Harekete Katılım (Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation) isimli makalesi ile çerçeveleme süreçlerinin toplumsal hareketler açısından önemi detaylandırılmış ve sonrasında yapılan bir dizi çalışmayla (Snow ve Benford 1988, 1992) teori toplumsal hareket araştırmasının yönünü değiştirmiştir (Snow vd., 2014: 394, 2019: 23).

Snow, toplumsal hareketlerin yapısını ve süreçte etkili olan unsurları daha iyi anlamak için araştırma yaparken ABD'deki Nichiren Shoshu ve Hare Krishna hareketlerini incelemiştir. Harekete gözlemci olarak katılan Snow'un, Nichiren Shoshu hareketinde hareketi başlangıçta hiç anlamayan veya az anlayan kişilerce nasıl hareketin inançlarını ve etkinliklerini yapmakla kalmayıp aynı zamanda kim olduklarını ve anlayışlarını da yeniden tanımlamaları dikkatini çekmiştir. Bu süreçte, hareketin bakış açısıyla potansiyel katılımcıların anlayışlarını uyumlu hale getirme görevinde olan grup içi söylemsel sürecin önemini fark etmiş ve hareket için önemli bir süreç olan ilahi söylemenin söylemsel süreçteki önemini anlamıştır. Snow'un katılımcılarla yaptığı doğrudan görüşmeler harekete katılan üyelerin/aktörlerin mevcut durumlarını ve geleceklerini nasıl farklı görmeye başladıklarına dair örnekler oluşturmaktadır. Katılımcılardan biri yaşadığı olumsuz durumlardan dolayı her zaman çevresini sorumlu tutmaktayken ilahi söyleyerek sorumluluğun kaynağı olarak kendini görmeye başladığını ve değişmesi gereken kişinin kendisi olduğunu keşfettiğini ifade etmektedir. Burada kişi suçlamayı dışsallaştırmaktan içselleştirmeye doğru geçiş yaşadığını belirtmektedir. Aynı zamanda hareket aktörlerinin yaşantılarının (biyografi) ve yönelimlerinin hareketin söylemleriyle uyumlu olmasının yanı sıra aktörlerin seferber edilebilir bireylere dönüştürmekte önemlidir. Katılımcılardan milli sporcu olmak isteyen bir kişinin başlangıçta somut bir amacının olmadığını fakat harekete katıldıktan sonra hareketin amacı olduğu iddia edilen dünya barışı için oynuyormuş gibi hissettiğini belirtmiştir (Snow vd., 2014: 24-25).

Snow'un analiz ettiği diğer bir hareket ise Austin'deki NIMBY hareketidir. Austin'de artan evsizler sorununun şehir için sorun haline gelmeye başlamasıyla sorunun çözümü için yetkililer yerleşim yerlerinin yanına tesisler kurarak sorunu çözmeyi hedeflemişlerdir. Fakat buna tepki olarak mahalle aktivistleri oluşmuş ve evsizlere yönelik onların mahalle için tehdit oluşturan hırsız, kadınlara kötülük yapan, suça meyilli erkekler olarak olumsuz tasvir eden çerçeveler kullanmışlardır. Evsizlere yönelik bu olumsuz çerçeveleme mahalle sakinlerini harekete geçirmiş ve mahallede yaşayanların seferberliği sonucu evsizler kendi bölgelerinin yakınına yerleşmişlerdir (Snow vd., 2014: 26-27).

Fakat Snow'un yaptığı bu incelemeler sırasında çerçeveleme kavramı henüz hareketleri anlamlandırmak ve analiz etmek için kullanılabilir bir kavram değildi. Snow çerçeveleme kavramını, 1974'te Goffman'ın Çerçeve Analizi'nden ilham alarak toplumsal hareketler için kullanılabilecek önemli bir "kavramsal tutamaç" ve 'analitik kaldıraç' olarak kullanılabileceğini düşünmüştür (Snow vd., 2014: 24).

1986'da yazılan Çerçeve Hizalama makalesinin ardından toplumsal hareket konferanslarına katılan Snow, 1986 ve 1988'deki konferanslarda kavramı detaylandırmıştır. Benford ile birlikte

1988 ve 1992’de yazılan makaleler ile kavrama ilgi artmış ve teoriye yönelik çalışmalar devam etmiştir. 1986’da yazılmış olan makale, sonraki yıllarda kavrama ilişkin analiz ve araştırmalara temel sağlamıştır (Snow vd., 2019: 28).

Çerçeveleme teorisi içinde toplumsal hareketlerde, bireyleri veya grupları harekete geçiren, katılım ve seferberliği arttıran, hedef ve faaliyetlerinin geniş kesimlere duyurulmasını sağlayan unsurların anlaşılması ve anlamlandırılması için çeşitli alt başlıklar geliştirilmiştir. Bunlar; çerçeve hizalama işlemleri, temel çerçeveleme görevleri, ana çerçeveler, söylemsel mekanizmalar, söylemsel fırsat yapıları ve alanları ve çerçeve kristalleşmesidir.

1.2.4.1. Çerçeve Hizalama İşlemleri

Çerçeve hizalama işlemleri, toplumsal hareketler ve hareket örgütlerinin amaçlarını, potansiyel katılımcılar ve kaynak sağlayıcılarının çıkarlarıyla uyumlu hale getirerek hareketin faaliyet ve kampanyalarına desteği arttırmak amacıyla oluşturulan stratejik çalışmalardır. Çerçeve köprüleme, çerçeve büyütme/güçlendirme, çerçeve genişletme ve çerçeve dönüştürme olmak üzere dört temel stratejik hizalama tanımlanmıştır (Snow vd, 2019: 400). Çerçeve hizalama sürecinin ilk aşamalarında dönüşümün baskın olma ihtimali yüksektir. Sonrasında büyütme ve köprüleme gelmektedir (Snow vd., 1986: 477).

1. Çerçeve Dönüştürme: Kişilerin veya grupların önceki anlayış ve perspektiflerini değiştirmeyi ifade etmektedir. Bu tür dönüşümler genellikle din değiştirme ile ilişkilendirilmektedir (Snow vd., 2019: 401). Hareketlerde seferberlik için sadece yapısal ve kültürel faktörler önemli olmayıp aynı zamanda insanların yönelimleri, algıları ve yorumlama deneyimlerinin de değiştirilmesi gerekmektedir. Bu da ancak insanların kalplerine ve zihinlerine ulaşılarak gerçekleştirilebilmektedir. Pek çok hareket büyük yasal değişiklik amaçlarıyla hareket etmekte, büyük yasal değişikliklerin gerçekleşmesi için hareketin taraftarlara ihtiyacı bulunmaktadır. Hareketin taraftarlarını arttırabilmesi için ise insanların gerçeklik algılarının değiştirilmesi gerekmektedir (Snow, 2004: 393).

Bazı toplumsal hareketlerin hedefleri ve programları, içinde bulunulan toplumun geleneksel yaşam biçimleri ve ritüelleri, mevcut zamandaki yorumsal çerçevelerle uyumlu olmayabilir ve hatta karşıt bile olabilmektedir. Bu durumda yeni değerlerin oluşturulması ve geliştirilmesi gerekmektedir, eski değerlerin ve anlayışların terk edilerek inançların yeniden çerçevelendirilmesi gerekmektedir. Dönüşüm süreci alana özgü dönüşüm ve küresel yorumlayıcı dönüşüm olarak ikiye ayrılmaktadır. İki dönüşümde de katlanılabilir olarak görülen bir alanın sorunlu olduğu ve düzeltilmesi gereken bir konu olarak yeniden çerçevelendirilmesi söz konusudur. Bir durumun adaletsizlik olarak çerçevelendirilmesi, insanları harekete geçirmede bazen yeterli olmamakta aynı zamanda eylemi yönlendirmek için suçlamaya ve sorumluluğa atıfta bulunmak, sorumluluğun içselleştirilmesi/dışsallaştırılması gerekmektedir. (Snow vd., 1986:473-74). Çerçeve dönüşümü, alana özgü yorumlayıcı çerçeve ve küresel yorumlayıcı çerçeve olarak ikiye ayrılmaktadır.

Alana özgü yorumlayıcı çerçevelerin dönüşümü, alan sosyal hayattaki sonsuz çeşitliliği içermektedir. Fakat bu çeşitlilik için de bazı konular algısal olarak sınırlandırılabilen ve yeniden çerçevelendirilebilmektedir. Alkollü araç kullanımında sevilen birinin kaybı üzerine, alkollü araç kullanımı, cezalarının arttırılması ve daha sıkı önlemler alınması olarak yeniden tanımlanabilir. Dönüşüm, daha önce şanssız bir kaza olarak tanımlanan durumu sarhoş sürücülerini daha sert

ifadelerle yeniden tanımlamayı içermektedir. Alana özgü dönüşümler kişisel gelişim hareketlerine katılımda da görülmektedir (Snow vd., 1986: 474-75).

Küresel yorumlayıcı çerçeve dönüşümü, hem geçmişteki hem de şimdiki deneyimlerin daha önce akla gelmeyecek şekilde yeniden anlamlandırılması ve düzenlenmesidir. Nichiren Shoshu hareketine katılan birinin 'artık tamamen yeni bir insanım' ifadesi, anlayış ve değerlerinin yeniden tanımlanmış olduğunu ve algısındaki dönüşümü göstermektedir (Snow vd., 1986: 475).

2. Çerçeve Büyütme/Genişletme: Hareketin amaç ve etkinliklerini, birey veya grup çıkarlarıyla örtüşecek şekilde genişletilmesi ve onların hareket faaliyetlerine katılımının sağlanmasıdır. Hareketin çıkar ve hedeflerinin potansiyel katılımcıların çıkarlarıyla uyumlu olacak şekilde genişletilmesi, hareketi başlangıçtaki kitlesinin ötesine ulaştırmaya yardımcı olmaktadır (Snow, 2013: 3). Barış hareketleri, harekete katılımı arttırmak amacıyla hareketle açıkça ilişkili olmayan çıkarları da kapsayacak şekilde genişletmektedir. Çevre hareketleri de çevresel tehlikelerden etkilenen grupları kapsayacak şekilde söylemini genişletmektedir. Bu durum Nichiren Shoshu ve Hare Krishna hareketlerinde de görülmektedir. Hareketin öncelikli amacı harekete katılımı arttırmak değil potansiyel katılımcıyı hareketin etkinliklerine ve toplantılarına katılımını sağlamaktır. Bunu sağlamak için potansiyel bireylerin/grupların ilgisini çekecek şekilde söylem ve slogan gibi şeyler bularak ilgi çekme ve bu ilginin de ancak etkinliğe katılıp veya ilahi söyleyerek gerçekleşebileceğinin üzerinde durmaktadır. Fakat ilgiler sabit kalmakta ve bundan dolayı harekete katılımın uzun süre devamı için değişen ilgilere yönelik yorumlayıcı çerçevelerin değişmesi gerekmektedir (Snow vd., 1986: 472-73).

Çerçeve genişletme her zaman olumlu işlemekte hareket içinde anlaşmazlık ve tartışmalara yol açmakta ve hareketin istikrarsız olarak görülebilmesine de neden olabilmektedir (Benford ve Snow, 2000: 625).

3. Çerçeve Köprüleme: Çerçeve köprüleme hareketin ana çerçevesinin toplumda daha geniş yankıya sahip bir çerçeveye bağlamayı amaçlayan özel bir ekleme biçimidir (Snow vd., 2019: 400). Belirli bir konu veya sorunla ilgili olarak düşünce tarzı olarak uyumlu ancak yapısal olarak uyumsuz iki veya daha fazla çerçevenin birbirine bağlanmasıyla sağlanmaktadır. Bireyler arasında veya toplumsal hareketler arasında gerçekleşebilmektedir. Çerçeve köprüleme katılımcıları ve kaynakları seferber etmek ve harekete geçirmek için hizalama stratejileri arasında en sık kullanılan stratejidir (Benford ve Snow, 2000: 624).

4. Çerçeve Güçlendirme (Amplifikasyon): Belirli bir konu ya da olaya yönelik çerçevenin belirginleştirilmesi ve yeniden gündeme getirecek şekilde canlandırmaktır. Çerçevenin belirginleştirilmesi ve canlandırılması harekete katılımı arttırmada önemli bir işleve sahiptir (Snow vd., 1986: 469). Seçilen değerler ve inançlar diğerlerinden daha ön plana çıkacak şekilde süslenmektedir. Çerçeve güçlendirme, çerçevenin değiştirilmesi veya genişletilmesinden ziyade var olan değerleri yükselttiği için en uyumlu hizalama stratejisi olarak ifade edilebilmektedir (Snow vd., 2019: 401). Çerçeve güçlendirme değer güçlendirme ve inanç güçlendirme olarak ikiye ayrılmaktadır.

Değer güçlendirme, değerler önem derecelerine göre sıralanabilen hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Evsizler örneğinde olduğu gibi mahalle aktivistleri tarafından zaten değerler arasında olan ailevi değerler yüceltilmiş, özellikle kadın ve çocuklar için tehlikeleri ön plana çıkarılmıştır. Bu tür

duyguların ön plana çıkarılması mahalle sakinlerinin, hareket faaliyetlerine katılım ve desteklerini arttırmıştır (Snow vd., 1986: 469).

İnanç güçlendirme, değerler hareketlerin ulaşmaya çalıştığı hedeflere atıfta bulunurken inançlar ise hedeflenen değerlerin izinde hareketi destekleyen ya da engelleyen düşünsel olgulara atıfta bulunmaktadır. İnançlar, harekete katılım için motivasyonel bir unsurdur (Snow vd., 1986: 470).

1.2.4.1.1. Kolektif Eylem Çerçeveleri

Çerçeveler, bireylerin sonsuz sayıdaki somut olayı algılama, tanımlama ve etiketlemesine olanak sağlamaktadır (Goffman, 1974: 21). Hareketler, mevcut anlamları şekillendirip yeniden düzenleyebilmesinden dolayı anlamlandırmada önemli bir araç olmaktadır. Bireylerin harekete geçmesine yönelik inanç ve fikirlerde hem taşıyıcı hem de iletici bir role sahiptir (Snow ve Benford, 1988: 198).

Kolektif eylem çerçeveleri , kolektif hareketler alanında ortaya çıkan çerçeveleri ifade etmektedir. Kolektif eylem çerçeveleri hareket etkinliklerini veya kampanyalarını yasal hale getiren ve esin kaynağı olan eyleme yönelik inanç ve anlamlar bütünüdür. Bu eylem çerçevelerinde de neyin çerçeve içinde neyin çerçeve dışında olduğunu belirterek dikkati belirli bir yöne odaklamaktadır. Fakat anlamların doğru bir şekilde iletilebilmesi için çerçeve içine alınan konu ya da olayın net ve açık şekilde detaylandırılması gerekmektedir (Snow, 2013a: 1). Gamson kolektif eylem çerçevelerinin üç bileşeninden bahsetmiştir. Birincisi adaletsizlik bileşeni, rahatsız olunan bir duruma veya olaya karşı duyulan ahlaki öfke olarak tanımlamaktadır. Eylemlilik bileşeni, kolektif eylem yoluyla mevcut şartların ve politikaların değiştirilebileceğinin bilincine atıftır. Eylemlilik bileşeni istenmeyen durumların değiştirilebileceğini savunmaktadır. Fakat değişimi ‘bizlerin’ getireceğinden bahsetmektedir. Kimlik bileşeni genel olarak farklı inanç, değer ve çıkarılara sahip bireylerden oluşan toplumda, değişimin gerçekleşmesi için ‘biz’ duygusunun gücüne ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir (Gamson, 1995: 89-90).

Kolektif eylem çerçeveleri seferberlik fonksiyonları açısından günlük etkileşim çerçevelerinden farklıdır. Kolektif eylem çerçeveleri; eylem seferberliği, uzlaşma seferberliği, karşı seferberlik ve tanımlayıcı önyargı olarak ayrılmaktadır (Snow, 2013a; Snow vd., 2019)

Eylem seferberliği, destekçileri harekete geçirerek Snow’un deyişiyle balkondan barikatlara taşınmayı ifade etmektedir. Uzlaşma seferberliği, harekete seyirci kalanları da hareket destekçilerine dönüştürerek harekete seferber etmektir. Karşı seferberlik, hasımları etkisiz hale getirmektir. Tanımlayıcı ön yargı ise kolektif eylem çerçevelerinin tanımlanması, bir hareketi daha belirgin şekilde tanımlanmasına katkıda bulunmaktayken bu odaklanma, çerçevelerin daha kapsamlı sorulardan uzaklaşmasını ifade etmektedir (Snow vd., 2019: 400).

1.2.4.1.2. Temel Çerçeveleme Görevleri

Toplumsal hareketlerde, seferberlik oluşturmak ve harekete olan desteği arttırmak için hem maddi hemde manevi unsurlarla çalışılmaktadır. Seferberlik, hem fikir birliği ile hem de eylem seferberliği yoluyla gerçekleştirilir (Klandermans, 1984: 586). Hareket, seferberlik için destek kazanmalı ve kazandığı desteği harekete geçirebilmelidir. Snow, fikir birliğini önemini kabul

etmekle birlikte seferberlik için daha belirli ve özel görevlerin olduğunu savunmaktadır. Snow, Wilson'un (1973) ideolojiyi üçe ayırması (teşhis, tahmin ve motivasyon) fikrini alıntılamış ve bu görevleri, çerçeveleme görevleri olarak yeniden tanımlamıştır (Oliver ve Johnston, 2000: 11). Toplumsal hareketlerde temel çerçeveleme görevleri olan teşhis, tahmin ve motivasyon hareketin başarısını etkileyen unsurları oluşturmaktadır. Bu üç görev ne kadar iyi şekilde yerine getirilirse seferberlikte buna bağlı olarak başarılı olacaktır. Bu görevlerde ilk olarak sorun tanımlanmalı ve teşhis edilmelidir, ikinci olarak teşhis edilen soruna yönelik çözüm önerisi geliştirilmeli ve üçüncü olarak teşhis ve tahmini yapılan sorunun sağladığı fikir birliğini motivasyonel güçle harekete geçilmesini sağlamaktır (Snow ve Benford, 1988: 199). Örneğin, tanısalsal/teşhis çerçeveleme 'kurumsal yapıda ırkçılık sorunu var', prognostik çerçeveleme 'ırkçılığı yapan kurumlar değiştirilmeli', motivasyonel çerçeveleme 'hepimiz ırkçılığa karşı mücadele etmeliyiz' şeklinde süreç işlemektedir (Oliver & Johnston, 2000: 10).

1. Teşhis (Diagnostik) Çerçeveleme: Kolektif eylemlerdeki çerçeve sürecinde merkezi özelliğe sahip teşhis çerçevesi, belirli bir sorunun tanımlanmasında suçluluk veya nedensellik atfedilmesini içeren tanımlayıcı atıfların oluşturulmasıdır. Nedensel atıflar genellikle birden fazla etkenin suçlanmasını veya bir araya getirilmesini içermektedir. Tanısalsal çerçeveleme işlevini, suçlama veya sorumluluğa odaklanarak yerine getirmektedir (Benford ve Snow, 2000: 616). Hareket bir etken/faktörü belirgin ve öne çıkan bir neden olarak yükseltme eğilimindedir (Snow & Benford, 1988: 200).

2. Tahmin (Prognostik) Çerçeveleme: Prognostik çerçeveleme süreci sadece çözüm bulmayı değil aynı zamanda hareketin hedef ve stratejilerini de belirlemektedir (Snow ve Benford, 1988: 201). Bir mücadele planının oluşturulması ve bunun başarıyla sonuçlanması için çerçeve ile uyumlu stratejiler geliştirerek sorunun çözümüne yönelik çabayı ifade etmektedir. Genellikle muhalif/rakibin çözümlerini reddederek onların önerilerini çürütmektedir. Konuya ya da meseleye ilişkin ne yapılması gerektiği sorusunu ele almaktadır (Snow, 2013a: 3; Snow vd., 2019: 396).

3. Motivasyonel Çerçeveleme: Tanım ve tahmin çerçevelerine ek olarak eyleme geçmenin detaylandırılması ve eyleme geçme davetini içermektedir (Snow ve Benford, 1988: 200). Belirli bir sorunun varlığının kabul edilmiş olması soruna yönelik eyleme geçmede tek başına yeterli olmaktadır. İnsanları harekete geçirmek için sorun büyütülmeli ve sorunun aciliyeti ön plana çıkarılmalıdır (Benford, 1993: 201). Motivasyonel çerçeveleme harekete geçirici söylemleri içermekte ve sorunun ciddiyeti de vurgulanarak mevcut zamanda harekete geçmenin önemi üzerinde durulmaktadır.

1.2.4.1.3. Ana Çerçeveseler

Ana çerçeveseler, kolektif eylem çerçeveseleriyle aynı işleve sahip olmakla birlikte ana çerçeveseler daha geniş ve kapsamlı konulardan oluşmaktadır. Ana çerçeveselerin de merkezi özelliği soruna yönelik suçlamanın atfıdır. Suçlamanın yönünü belirleyerek tanısalsal atıflar oluşturmaktadır. Ana çerçeveselerin ikinci özelliği ise ana çerçeveselerin söylemsel olarak yönelim kalıpları ortaya çıkaran dilsel kodtur. Bu kod, kısıtlı kod ve detaylandırılmış kod olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısıtlı kodta söylem belirli bir alanla sınırlı kalmaktadır. Alternatif görüşlere kapalı ve dar bir fikir grubunu temsil etmektedir. Detaylandırılmış kod ise esnek fikirlerle düzenlenmiş ve evrensel içeriğe sahiptir. Detaylandırılmış ana çerçeveseler kapsamlı fikir çeşitliliği ile oluşturulmakta

yorumlama biçimlerinde esnektir ve geniş düşünselliğe sahip olduğu için kapsayıcı özelliğindedir. Bu koda örnek olarak sivil haklar çerçevesi örnek verilebilmektedir. Ana çerçevelerin üçüncü özelliği ise rezonans (yankı) derecesidir. Ana çerçevelerin detaylandırılması hareketin çekiciliğini arttırsa da tek başına yeterli olmamaktadır. Ana çerçevenin gücü aynı zamanda hitap ettiği kesimde ne ölçüde yankı bulduğu ile bağlantılıdır. Ana çerçevenin yankısının (rezonansının) büyüklüğü hareketin gücüne paraleldir (Snow ve Benford, 1992: 138- 140).

Ana çerçeveler öne çıkan bir söylemin parçası olan fakat mevcut fikirlere kıyasla daha detaylı olan genel kavramları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Oliver ve Johnston, 2000:11). Ana çerçevelerin yaygın olması onların başarısını göstermektedir. Çünkü potansiyel destekçilerin deneyimleriyle yankılanmakta ve toplumda yaygın görülen inanç ve değerleri içermektedir. Ana çerçeveler çoklu toplumsal hareket örgütlenmelerine yol açmakta ve bunun sonucunda da büyük protestolara neden olmaktadır (Taylor ve Whittier, 1995: 168).

1.2.4.1.4. Çerçeve Rezonansı

Çerçeve rezonansı, önerilen çerçevenin harekete geçirici gücünü etkileyen bir unsurdur. Çerçevelemenin hedeflenen kitlede yankı bulup bulmadığı ile bağlantılıdır (Snow ve Benford, 1988: 207). Çerçevelemenin rezonans derecesi ne kadar yüksekse, çerçeveleme çabasının da başarı oranı aynı ölçüde artmaktadır (Snow vd., 2019:401). Çerçevelemenin yankısı, hedef kitlenin yaşam dünyası ve deneyimleriyle ne ölçüde uyduğu ile ilişkilidir. Bu uygunluk konusu için Snow ve Benford üç değişken savunmaktadır. Ampirik güvenilirlik, deneyimsel orantılılık ve anlatıya uygunluk:

Ampirik güvenilirlik; çerçeveleme ve dünyadaki uyum arasındaki bağlantıdır. Ana çerçevenin iddiaları ampirik olarak görünür kanıtlar sunmalıdır.

Deneyimsel orantılılık; çerçeveleme konusunda neden bazı çerçevelerin daha inandırıcı bulunduğu sorusuna yönelik ortaya çıkan sonuçta, bulunulan toplumun yorumlama süreciyle ilgili olduğu gözlemlenmiştir. Barış hareketleri ve nükleer tehdit örneğinde bu durum şöyle gözlenmektedir: Yakın tarihte ve geçmişte pek çok savaş yaşamış, çernobil nükleer kazasına tanıklık eden ve nükleer tesislerin yaşam alanlarına yakın olan Avrupa ve atom bombası deneyimi olan Japonya’da barış hareketlerine ve nükleer tehdide yönelik ciddi destek vardır. Fakat bir yüzyılı aşkın kendi ülkesinde savaş olmayan ve nükleer tesisleri ise Batı Avrupa’da bulunan Amerika’da nükleer tehdit konusunda destek Avrupa ve Japonya’ya göre daha azdır (Snow ve Benford, 1988: 208-209).

Anlatı sadakati; çerçeveler kadar önemli olan söylemsel yöntemler bulunmaktadır. Söylemsel yöntemler, geçmişi günümüze ve geleceğe bağlayan hikayeli anlatımları olan anlatılar, söylemsel yöntem/tarzını içermektedir. Bu tür anlatılar kişinin/toplumun kültürel mirasının parçasını oluşturmaktadır (Snow vd., 2019: 393). Snow, Fisher’in ‘anlatı sadakati’ni çerçeveleme teorisine uygulamıştır. Söylemsel yöntemlerin mevcut kültürel yapıyla uyumu, çerçevelemenin başarısında önemli bir etken olmaktadır (Snow ve Benford, 1988: 210).

1.2.4.1.5. Çerçevelemenin Söylemsel Süreçleri

Çerçevelemenin söylemsel süreci, çerçeve artikülasyonu (ekleme) ve detaylandırma olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu süreçleri hareketlerin sözlü söylemlerinde ve metinlerinde görmek mümkündür. Çerçeve artikülasyonu, konu, olay, kültürel öge veya deneyimleri birbirleriyle uyumlu şekilde bir araya getirerek anlamlı bir bütün oluşturulmasıdır. Çerçeve detaylandırma ise bazı konu ve olayları diğerlerinden daha fazla vurgulamayı ve öne çıkarmayı içermektedir. Detaylandırma bazı konu ve olayların vurgulanmasıyla kişilerin veya kitlenin buna odaklanmasını sağlamaktadır (Snow, 2004: 401; Snow vd., 2019: 398). Snow, artikülasyona örnek olarak hareket lideri olan Gandhi'nin kitleyi harekete geçiren ana çerçevesinin 'satyagraha' ve 'ahimsa' olarak bilinen ilkelerinin eklenmesi sonucu oluştuğunu ve bu eklenmeyi hinduizm, budizm ve hristiyanlığın öğretilerinden oluşan bir karışıma dayandığını belirtmektedir (Snow, 2004: 400-401).

1.2.4.1.6. Söylemsel Fırsat Yapıları ve Alanları

Çerçeveleme süreci, söylemsel alanlar ve söylemsel fırsat yapıları içinde gelişmektedir. Söylemler, anlam inşa etmede dinamik süreçler oluşturmaktadır. Çerçeveleme süreçlerinin daha iyi anlaşılması için söylemsel alanlar da incelenmelidir. Kolektif aktörler, teşhis, öngörü ve motivasyon süreçleri için söylemsel alanları kullanmaktadır. Kolektif eylem süreçleri, eylemlere ve hareketlere özgü söylemsel repertuarlar oluşturarak bir alandaki unsurları daha açık hale getirmektedir. Tilly'nin (Tilly, 2022: 32-33) de toplumsal hareketler repertuarı, söylemsel repertuar ile etkileşim içinde gelişmektedir (Steinberg, 1998: 856-57). Söylemsel fırsat yapıları ise söylemlerin toplumun kültürel unsurları tarafından etkilendiği kadar siyasi bağlamlar tarafından da etkilendiğini savunmaktadır. Aynı toplumsal hareket farklı ülkelerde farklı çerçevlendirmeler ile oluşmakta ve gelişmektedir. Bu durum çerçevlendirmede, ülkelerin kendi kültür ve siyasi bağlamlarının etkisiyle söylemsel fırsat yapılarındaki farklılıklarla ilişkili olarak farklı inanç ve değerlerden ortaya çıkmaktadır (Snow, 2004: 402-403).

1.2.4.1.7. Çerçeve Kristalleşmesi

Belirli bir çerçevenin rakip çerçeveler karşısında baskın hale gelişi 'çerçeve kristalleşmesi' olarak adlandırılmaktadır. Çerçeveler dinamik yapıda olduğu için zamanla bir hareket çerçevelemesi önemli ölçüde değişime uğrayabilmektedir. Çeşitli çerçevlemeler birbirlerine kısmen bağımlı veya tekrarlayan niteliktedir. Aynı zamanda çerçeveler, karşı çerçevelere de neden olmaktadır. Böylece başlangıçtaki söz konusu çerçevenin yerini başka bir çerçeve alabilmektedir. Bu durum genel olarak önerilen bir çerçeve etrafında uzlaşılan kadar devam etmektedir. Bu değişimin nedeni ise hareket faaliyetlerinin geniş kapsamlı araştırılması yoluyla açıklanabileceği savunulmaktadır (Snow, 2008: 17; Snow vd., 2019: 399-400).

SONUÇ

Toplumsal hareketler ve çerçeveleme arasındaki bağlantı ve ilişki, 1980 sonrası dönemde Snow, Benford, diğer akademisyen ve araştırmacılar tarafından toplumsal hareketlerin seyrine yönelik üzerinde durulan konulardan birini oluşturmuştur. 1980 sonrası dönemde artan kitle iletişim araçları ve medyanın da etkisiyle söylemsel süreçlerin de önemi anlaşılmaya başlanmıştır.

Toplumsal hareketlerin her ne kadar kaynaklara ve siyasi fırsatlara ihtiyacı olsa da her zaman daha fazla kişinin zihnine ve duygularına dokunmaya ihtiyacı bulunmaktadır. Toplumsal hareketler daha fazla katılımcı ve destekçi elde edebilmek için hedef kitlesinin ve bulunduğu toplumun anlama ve yorumlama biçimlerine bağlı olarak çeşitli strateji ve söylemlere yönelmektedir. Çünkü harekete olan destek ve katılım hareketin başarısını etkileyen en önemli faktörlerden birini oluşturmaktadır. Buna yönelik olarak Snow, Goffman'ın 'Çerçeve Analizi' eserinden yola çıkarak algı ve yorumlamayı şekillendiren çerçeveleme teorisini geliştirmiştir. Çerçeveleme teorisi, toplumsal hareketlere seferberliği arttırmak, hareketin amaçlarını geniş kesimlere duyurmak ve benimsetmek, hareket ideolojisinin açık ve anlaşılır şekilde yorumlanabilmesi için çeşitli yöntem ve stratejileri savunmaktadır. Hareketler, hem anlam inşa eden hem de anlamlara yönelik ortaya çıkan faaliyetlerdir. Bundan dolayı hareketler, yapısal ve kültürel faktörlerin yanısıra insanların yönelimleri ve yorumlama biçimlerini de dikkate almaktadır. Hareketler ilk olarak bir sorunu tanımlamakla işe başlamaktadır. Bu bağlamda toplumsal hareketler hedef ve amaçlarını belirli sınırlar içinde açık şekilde belirterek hareket çerçevelerini oluşturmaktadır. Tanımlanan sorun için ise bir çözüm önerisi geliştirilmesi gerekir. Son olarak tanımlanan sorun ve önerilen çözüm için insanların harekete geçirilmesi ve hareket için motivasyon oluşturulması gerekir. Bu aşamalar bir toplumsal hareketin oluşması ve gelişmesi için temel aşamaları oluşturmaktadır. Eğer bir hareket anlam inşa edecekse çerçeve dönüştürme olarak adlandırılan önceki anlayış ve perspektifleri değiştirmelidir. Çünkü bazı hareketlerin hedef ve amaçları toplumla uyumlayabilir ve hatta zıt bile olabilmektedir. Bu durumda yeni değerlerin ve anlayışların oluşturulması ve çerçevlendirilmesi gerekmektedir. Hareket başlangıçtaki kitleyi büyütme istediğinde ise hareket çerçevesini genişleterek hareket faaliyetlerine katılımı arttırmak istemektedir. Çerçeve genişletme çevre ve barış hareketleri örneklerinde görülmektedir. Toplumda daha fazla yankı uyandırabilmek için ise ideolojik olarak uyumlu fakat yapısal olarak uyumsuz çerçeveler birbirlerine bağlanarak çerçeve köprüleme oluşturulmaktadır. Bazı durumlarda ise etkisi azalan çerçeveleri yeniden canlandırma ve güçlendirme yoluna gidilmektedir. Canlandırma işlevi, hareketin amaç ve hedeflerinin süslenerek yeniden aktarılmasıdır. Hem hedefsel hem de düşünsel olarak güçlendirme yapılmaktadır. Hareketin başarısını önemli ölçüde etkileyen diğer bir faktör ise çerçeve rezonansıdır (yankı). Rezonans derecesinin büyüklüğü hareketin başarı oranını arttırmaktadır. Çerçeveleri oluşturan tüm bu kavramlar, çerçevelerin toplumsal hareketler için seferberlik, bilgi, tecrübe, yorumlama biçimleri gibi olgular üzerindeki etkileri ve bunların nasıl yönlendirildiğini açıklamaktadır. Tüm bunlar ise söylemsel süreçlere dayanmaktadır. Söylemsel süreçler, bu aşamaların neredeyse tümünde kullanılmaktadır. Söylemler, anlam inşa etmede önemli bir araç olarak dinamik bir süreci oluşturmaktadır. Söylem, genel olarak yazılı metinler, konuşmalar, sembollerden oluşmaktadır. Toplumsal hareketlerin söylemleri ise hareketin sloganlarında, toplantı metinlerinde, konuşmalarında, broşürlerinde ve posterlerinde görülmektedir. Toplumsal hareketler yoğun söylem analizi yoluyla katılımcılarının ve destekçilerinin zihin yapılarını yeniden inşa edebilmektedir (Johnston, 1995: 217-218).

Toplumsal hareketler, rahatsız olunan ve toplumda değiştirilmesi istenen durumlardan dolayı ortaya çıkan, taraftarlarının ve destekçilerinin çıkarlarını iletme ve düzeltme için oluşan sonuç odaklı hareketlerdir. Bazı hareketlerin sonuçları için çerçeveleme oldukça belirleyici bir öneme sahiptir. Fakat çerçevlendirmede dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Öncelikli olarak çerçevelemenin muğlaklıktan uzak, açık ve anlaşılır olması gerekmektedir. Çerçevenin aşırı genişletilmesi hareketin amacından sapmasına neden olabilmektedir. O yüzden çerçeveyi

genişletirken hareketler bu konuyu dikkate alarak aşırı çerçeve genişletmeden uzak durmalıdır. Hareket içinde ve hareketler arasında çerçeve anlaşmazlıkları yaşanabilmektedir. Bu durum hareketin başarısını olumsuz etkileyebilmektedir. Diğer önemli konu ise çerçeve kaymasıdır. Çerçeve kayması, bir çerçeveyi oluşturan temel esaslarındaki bir değişiklik nedeniyle başka bir çerçeve tarafından ortadan kaldırılmasıdır. Bu tür değişiklikler beklenmedik bir olay ya da olayların gerçekleşmesiyle oluşmaktadır (Snow vd., 2019: 404).

KAYNAKÇA

- Aslan, C. (2016). *Sosyal Hareketler Sosyolojisi Toplumsal Fay Hatlarının Anatomisi* (1.). Karahan Kitapevi.
- Benford, R. D. (1993). “ You Could be The Hundreth Monkey ”: Collective Action Frames and Vocabularies of Motive Within the Nuclear Disarmament Movement. *The Sociological Quarterly*, 34(2), 195–216.
- Benford, R. D., & Snow, D. A. (2000). Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611–639.
- Buechler, S. M. (2004). The Strange Career of Strain and Breakdown Theories of Collective Action. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (1st ed., pp. 47–66). Blackwell Publishing.
- Buechler, S. M. (2016). *Understanding Social Movements Theories from the Classical Era to the Present* (2nd ed.). Routledge.
- Çetinkaya, D. (2008). *Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim* (K. Ünüvar (Ed.); 1st ed.). İletişim Yayınları.
- Cohen, J. (2016). Strateji ya da Kimlik: Yeni Teorik Paradigmalar ve Sosyal Hareketler. In K. Çayır (Ed.), *Yeni Sosyal Hareketler* (pp. 101–112). Kaknüs Yayınları.
- Della Porta, D., & Diani, M. (2020). *Toplumsal Hareketler* (Çetinkasap Devrim (Ed.); 1st ed.). Türkiye İş Banknası Kültür Yayınları.
- Diani, M. (1992). The Concept of Social Movement. *The Sociological Review*, 40(1), 1–25. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1992.tb02943>
- Edwards, B., & McCarthy, J. D. (2004). Resources and Social Movement Mobilization. In H. K. David A. Snow, Sarah A. Soule (Ed.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (1st ed., pp. 116–152). Blackwell Publishing.
- Flynn, S. I. (2011). Types of Social Movements. In S. The Editors of Press (Ed.), *Theories of Social Movements* (1st ed., pp. 28–38). Salem Press.
- Gamson, W. A. (1995). Constructing Social Protest. In H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), *Social Movements and Culture* (pp. 85–106). University of Minnesota Press.
- Gamson, W. A., & Meyer, D. S. (1996). Framing Political Opportunity. In D. McAdam, J. D. McCarthy, & M. N. Zald (Eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 275–290). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511803987.014>
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloj* (1st ed.). Kırmızı Yayınları.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press. <https://doi.org/10.1176/ajp.132.10.1093-a>

- Goodwin, J., & Jasper, J. M. (1999). Caught in a Winding, Snarling Vine: The Structural Bias of Political Process Theory. *Sociological Forum*, 14(1), 27–54. <https://doi.org/10.1023/a:1021684610881>
- Johnston, H. (1995). A Methodology for Frame Analysis: From Discourse to Cognitive Schemata. In H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), *Social Movements and Culture* (pp. 217–246). University of Minnesota Press.
- Kendall, D. (2012). *Sociology in Our Times: The Essentials* (8th ed.). Cengage Learning.
- Kendall, D. (2020). *Sociology in Our Times: The Essentials - Diana Kendall - Google Kitaplar*. Cengage Learning. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=FGj6DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=Sociology+in+Our+Times:+The+Essentials&ots=wuyq9Ai3du&sig=vRv1HSPFexdxApPqt3JjJyFCFEA&redir_esc=y#v=onepage&q=Sociology+in+Our+Times%3A+The+Essentials&f=false
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and Participation: Social-Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory. *American Sociological Review*, 49(5), 583. <https://doi.org/10.2307/2095417>
- Kökalan Çımrın, F. (2009). *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Bir Hareket Olarak Karşı Küreselleşme Hareketler/ Türkiye Sosyal Forum Örneği*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Le Bon, G. (2018). *Kitlelerin Psikolojisi* (1st ed.). BilgeSu Yayıncılık.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (2nd ed.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- McAdam, D. (1982). *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930–1970*. University of Chicago Press.
- McAdam, D. (1996). Conceptual Origins, Current Problems, Future Direction. In D. McAdam, J. D. McCarthy, & Meyer N. Zald (Eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framing* (pp. 23–40). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511803987.003>
- McAdam, D. (1999). *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930-1970* (2nd ed.). The University of Chicago Press.
- Mccarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory'. *Ajs*, 82(6), 1212–1241. <http://www.journals.uchicago.edu/t-and-c>
- Melucci, A. (1980). The new social movements: A theoretical approach. *Social Science Information*, 19(2), 199–226. <https://doi.org/10.1177/053901848001900201>
- Melucci, A. (1996). *Challenging Codes: Collective Action in The Information Age* (J. C. Alexander (Ed.)). Cambridge University Press.
- Melucci, A. (2016). Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması. In K. Çayır (Ed.), *Yeni Sosyal Hareketler* (2., pp. 75–97). Kaknüs Yayınları.
- Meyer, D. S., & Minkoff, D. C. (2004). Conceptualizing political opportunity. *Social Forces*, 82(4), 1457–1492. <https://doi.org/10.1353/sof.2004.0082>
- Offe, C. (2016). Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması. In K. Çayır (Ed.), *Yeni Sosyal Hareketler Hareketler* (2., pp. 47–74). Kaknüs Yayınları.
- Oliver, P., & Johnston, H. (2000). What a Good Idea! Ideologies and Frames in Social Movement Research. *Mobilization: An International Journal*, 5(1), 37–54. <https://doi.org/10.17813/maiq.5.1.g54k222086346251>

- Rucht, D. (1990). Campaigns, Skirmishes and Battles: Anti-Nuclear Movements in The USA, France and West Germany. *Industrial Crisis Quarterly*, 4(3), 193–222. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/108602669000400304>
- Snow, D. A. (2004). Framing Processes, Ideology, and Discursive Fields. In D. A. Snow, S. A. Soule, & H. Kriesi (Eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements* (pp. 380–412). Blackwell Publishing.
- Snow, D. A. (2008). Elaborating The Discursive Contexts of Framing: Discursive Fields and Spaces. *Studies in Symbolic Interaction*, 30, 3–28. <https://doi.org/10.1108/s0163-239620140000042016>
- Snow, D. A. (2013a). Framing and social movements. In D. A. Snow, D. Della Porta, B. Kalndermans, & D. McAdam (Eds.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* (pp. 1–6). Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1177/14614456231154734>
- Snow, D. A. (2013b). Social movements. In *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbespm192>
- Snow, D. A., & Benford, R. (1988). Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. *International Social Movement Research, February*, 197–218.
- Snow, D. A., & Benford, R. (1992). Master Frames and Cycles of Protest. In A. Morris & C. M. Mueller (Eds.), *Frontiers in Social Movement Theory* (pp. 133–154). Yale University Press.
- Snow, D. A., Benford, R. D., Mccammon, H. J., Hewitt, L., & Fitzgerald, S. (2014). *THE EMERGENCE, DEVELOPMENT, AND FUTURE OF THE FRAMING PERSPECTIVE: 25+ YEARS SINCE "FRAME ALIGNMENT"**. 19(1), 23–45.
- Snow, D. A., Rochford, E. B., Worden, S. K., & Benford, R. D. (1986). Frame Alignment Processes, Micromobilization, and Movement Participation. *American Sociological Review*, 51(4), 464. <https://doi.org/10.2307/2095581>
- Snow, D. A., Vliegthart, R., & Ketelaars, P. (2019). The Framing Perspective on Social Movements: Its Conceptual Roots and Architecture. In D. A. Snow, S. A. Soule, H. Kriesi, & H. J. McCammon (Eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements* (2., pp. 392–410). Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781119168577.ch22>
- Steinberg, M. W. (1998). Tilting The Frame: Considerations on Collective Action Framing From a Discursive Turn. *Theory and Society*, 27(6), 845–872. <https://doi.org/10.1023/A:1006975321345>
- Tarrow, S. (1996). States and opportunities: The political structuring of social movements. In D. McAdam, J. D. McCarthy, & M. N. Zald (Eds.), *Comparative Perspectives on Social Movements* (pp. 41–61). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511803987.004>
- Tarrow, S. G. (2011). *Power in Movement Social Movements and Contentious Politics* (M. Levi (Ed.); 3rd ed.). Cambridge University Press.
- Taylor, V., & Whittier, N. (1995). Analytical Approaches to Social Movements Culture. In H. Johnston & B. Klandermans (Eds.), *Social Movements and Culture* (pp. 163–187).
- Tilly, C. (2022). *Toplumsal Hareketler 1768-2018* (H. Çakır (Ed.); 1st ed.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Tilly, C., Castaneda, E., & Wood, J. L. (2020). *Toplumsal Hareketler* (H. Çakır (Ed.); 1st ed.). Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. Yapı Kredi Yayınları.

Touraine, A. (2016). Toplumdan Toplumsal Harekete. In K. Çayır (Ed.), *Yeni Sosyal Hareketler* (2., pp. 31–43). Kaktüs Yayınları.

Yıldırım, Y. (2020). *Sosyal Forum'dan Öfkeli'ler'e* (T. Bora (Ed.); 2nd ed.). İletişim Yayınları.

The Future of the Modern State: Rethinking the Discourse of “Failed State” with the Emergence of Network (Cyber) State¹

Modern Devletin Geleceği: Network Devlet Biçiminin Ortaya Çıkışı İle Başarısız Devlet Söylemini Yeniden Düşünmek

Esra Güneşay KÖSE *

Makale Geliş Tarihi / Received :10.11.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :07.12.2023

ÖZET

Ağ teknolojisindeki gelişmelere paralel olarak devletin yapısal ve niteliksel bir dönüşüm yaşadığı tartışılmaktadır. Bir yandan sınırların buharlaşması ve karşılıklı bağımlılığın artması bu devlet yapısını giderek aşındırıyor. Öte yandan uluslararası alanda dijital bağlantıyı da güçlendiriyor. Böylece devletler küresel sorunlara çözüm bulmak amacıyla dijital ağlar oluşturmada ve ağ devletine dönüşecek bir yapıya zemin hazırlamaktadır. Bu da küresel ağ yönetişimi ile birlikte siber güvenlik ve savunma mekanizmalarını vurgulayarak dijital egemenlik anlayışını ön plana çıkarıyor. Dahası devlet egemenliğini zayıflatan teknolojiye dayalı dönüşüm, başarısız devlet kavramını yeniden gündeme getiriyor. Temel sorunsal, devlet egemenliği dönüştükçe bu kavramın siyasi meşruiyeti nasıl etkilediğidir. Ancak dönüşüm karşısında sağlam bir siber güvenliğin ve savunma duvarının öneminin vurgulanması hem devletin ulusal bilincinin güçlenmesine yol açmakta hem de onun varoluşsal doğasına hitap etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada başarısız devlet dönüşüm yoluyla sorunsallaştırılmakta ve nitel verilerin toplanması yoluyla teorik bir çerçevede analiz edilmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Network (Siber) Devlet, Dijital Egemenlik, Devlet Dönüşümü, Uluslararası Sistem, Başarısız Devlet.*

ABSTRACT

Parallel to the developments in network technology, there are discussions that the state has experienced a structural and qualitative transformation. On the one hand, the evaporation of borders and the increase in interdependencies gradually erode this state structure. On the other hand, it also strengthens the digital connection in the international arena. Thus, states create digital networks in order to find solutions to global problems and prepare the ground for a structure that will turn into a network state. This brings the understanding of digital sovereignty to the fore by highlighting cyber security and defense mechanisms together with global network governance. Moreover, technology-based transformation, weakening the state sovereignty, brings the concept of the failed state back to the agenda. The main problematic is how this concept affects political legitimacy as state sovereignty transforms. However, the emphasis on the importance of a solid cyber security and the defense wall in the face of transformation both leads to strengthening of national consciousness of the state and appeals to the existential nature of the one. For that reason, in this study, the failed state is problematized through transformation and analyzed in a theoretical framework through the collection of qualitative data.

Keywords: *Network (Cyber) State, Digital Sovereignty, State Transformation, International System, Failed State.*

¹ This article is derived from the doctoral dissertation titled "The Evolution of the State: The Transformative Impact of Technology from its Beginning to the Digital Age". In addition, I would like to express my gratitude to my thesis advisor, Prof. Dr. Haluk Özdemir, for both his inspiring comments and his remarkable contributions to reviewing the English version of this article.

* PhD Candidate, Kırıkkale University, Institute of Social Sciences, Department of Political Science and Public Administration, esrakose.111@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-3890-6700

INTRODUCTION

There are some fundamental approaches that define the state. One of these involves not only the obedience of the society to the authority of the state, based on the contract between them, but also a purposive approach including the state's responsibilities to provide social services, primarily security, to the society. Alternatively, it is described as the monopoly of legitimate exercise of power over a defined piece of land and it tends to emphasize means rather than ends. There is another approach evoking its legitimacy rather its actual characteristics, focusing on the rule of law. Accordingly, it is necessary for a state to have a defined territory (border), a permanent population (identity), an effective government, and a strong capacity (sovereignty). Although these definitions of the state do not directly emphasize its transforming entity, this makes it possible to compare it with the stage it has reached today. At its present from it cannot satisfactorily fulfill its basic functions, and it has begun to lose its power to form and manage social identities, it has incompetence in ensuring security and maintaining legitimacy, it cannot maintain the monopoly of the means of internal violence, and an independent sphere of sovereignty is steadily being lost (Chesterman, Ignatieff and Thakur, 2005: 15).

This is where the debate over "failed state" is sparked off. It is necessary to comprehend the nature of the state as well as its transformation and evolution in order to see in which direction it is evolving. Being able to see this long-term process is only possible by studying this transformation from its beginning (Ancient period). Therefore, it is important to be able to explain the transformation of the modern state by basing it on the underlying basic element that has been effective in different state forms since the Ancient Greek city-states, in order to analyze the problematic of the failed state within the theoretical framework.

This study reads the evolutionary process from a different perspective in which "technology" has a significant effect on the formation of different state forms from the ancient period to the present time. In every period, when certain technological developments interact with as the main background element in the development of prominent social, economic, military and political structures and bring about constructive or destructive changes in these areas, the state reacts rationally to these cumulative changes and transforms. This study, which sets out with such a method that reveals how the functions and functioning of the state are transformed with technology, and seeks to understand how the discourse of the failed state can affect the sovereignty and global order with regard to the point it has reached today. So, while functional transformation is the transformation in its basic functions or services such as war, security and economy, as in the way it fulfills its functions, and structural and qualitative transformation refers to the transformation in the state structure and the nature of its sovereignty.

A dysfunctional or failed state is the one that is unable to manage its traditional capacity in the face of the challenges, and lack autonomous economic management, which also is dominated by non-state actors and in need of an international governance. In this context, it can be claimed that a holistic (nation-based) form of sovereignty corresponding to the modern state structure has gradually dissolved with the effect of technological developments, but the network state form, which denotes the structural and qualitative transformation process, indicates that it still maintains the current state form with the understanding of cyber sovereignty. Accordingly, while the state transforms due to its existential nature, it also develops a sovereignty shield suitable for this

transformation. In order to understand the future of the modern state, it may be useful to briefly reveal the functional and operational transformation of this phenomenon with the effect of technological developments in the historical process.

The origin of the modern state dates back to the ancient Greek city-states. Although some values such as democracy, citizenship and civil society remain at the aristocratic level, they have a potential to pave the way for the modern state. In the ancient world, especially military technologies played a role in the administrative (regime) transformation of the state as well as its military functions.² This evolutionary beginning signifies the transition from the primitive city-state, in which state-subject relations predominate, to the city-state (Polis), where state-citizenship relations rise on the ground of democracy and civil society. From this point on, although the state evolved within the framework of partially liberal values mixed with aristocracy until the modern period, it shifted towards social liberalism, which established a popular base for it a little more with the influence of nationalism, and then continued its evolution in this direction by transitioning to neo-liberalism on a more global scale.³ In this sense, the liberal values adopted by the state did not

² In this period, some military technologies moved the city-state to a different point (Polis) within the framework of the effects they created on the political structure, giving an idea about the origin of the modern state. One of these, the hoplite, is often described as a heavily armed warrior identified by a particular set of weapons (helmets, spears, armor, and shields). It is also known that there is a stronger phalangeal technology inspired by hoplites. See. Fernando Echeverría, *Hoplite and Phalanx in Archaic and Classical Greece: A Reassessment*, *Classical Philology*, 107(4), 2012, pp. 291-318, p. 292. Since it is a rugged and mountainous terrain, the duties of the people's assembly related to the construction, use and command of technologies have influenced the development of the institution of democracy. See. Server Tanilli, *The Truth and Legacy of Centuries, Antiquity: East, Greece, Rome (Volume I)*, 4th ed., İşbank Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, p. 283. Hoplite democracy started to shape the social, economic and political structure together with the military structure. See. Christopher Vassilopoulos, *The Nature of Athenian Hoplite Democracy, Armed Forces & Society*, 22(1), 1995, p. 49-63., p. 50-51. In this context, military democracy developed and affected other fields. In addition to the ways in which these technologies are used, as the number of slaves captured in wars with military technological support increased, the number of labor employed on the land and surplus-product increased, they contributed to the military democratic regime and citizenship, as well as increasing the number and power of individual property owners. See. Ellen Meiksins Wood, *The Social History of Western Political Thought, From Citizens to Lords, From Antiquity to the Middle Ages*, trans. Oya Köymen, 3rd Ed., Yordam Kitap, İstanbul, 2017, p. 30-31. In this sense, democracy nourishes the field of civil society or shapes this field depending on its content. Similarly, Hobsbawm made a connection between these two elements by saying that the expansion of political participation and political activities from the upper strata to the lower strata or getting out of state's monopolization (democratization) creates an area of civil society, but antidemocratic regimes such as dictatorship and fascism also require the existence of civil society. See. Eric J. Hobsbawm, *First Class Societies, Asian Mode of Production and Eastern Despotism*, trans. Kenan Somer, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, p. 13.

³ The democratic understanding that emerged under the influence of military technologies in the ancient period nurtured an autonomous civilian area (individual property owners). With the discovery of heavy plow and the expansion of arable agricultural lands in the Middle Ages, the increase in the need for labor power, ownership of land through concessions granted to the serfs and trading with the surplus product obtained from there, and also the further revival of trade by using the developing shipping and distant waterways gave birth to the merchant class (bourgeoisie). Stirrup, on the other hand, contributed to the development of this class by ensuring the continuation of trade in a safe environment due to its effect on ensuring the security in the region. See. Lynn White, *Medieval Technology and Social Change*, Clarendon Press, Oxford, 1962, p. 1-2. Thus, the existing aristocratic civil sphere began to be replaced by a different aristocratic civil sphere and played a role in the formation of the modern state. Especially with the invention of military weapons such as gunpowder and cannon and the financial support of the bourgeoisie, the struggle of the king against the feudal lords and the Church influenced the absolutist state form. Afterwards, this class played a role in the formation of the modern nation-state form by investing and strengthening the capital obtained from trade in the direction of industrialization, expanding this struggle to include the absolute king and continuing with the political revolution it started with the support of the people. See. Leo Huberman, *From Feudal Society to the Twentieth Century*, trans. Murat Belge, 18th Ed., İletişim Publications, İstanbul, 2017, p. 86, 98, 193, 196. Therefore, in the process leading to the modern state, the aristocratic political culture continued to exist in a different form, there being an important effect of technological developments on its basis. If these technological developments had not had an impact on democracy and the existence of the civil society field, it would not have been easy to get out of such a field and build the modern state.

remain within its current borders, but began to spread to the world on a scale in the process, especially with the development of industry, transportation, information, communication and network technologies. Today, the traces of the political administrative understanding of the state are based on a very old history, indicating a long state history. Therefore, it is necessary to try to understand the underlying reason why the modern state is characterized as a failed state at its current stage by analyzing its transformed functions and functioning since then. Actually, as the political and administrative understanding of the state, which is shaped by liberal values with the effect of technological developments, gradually matured and spread, its function and functioning began to change and transform.

Likewise, Chase-Dunn and Inoue (2012: 162-163) agree that the formation processes of government forms also stem from the realist context in the form of war or power struggles, depending on the developments in military technologies and interstate interaction, thus confirming the validity of Charles Tilly's (1975) claim that "the state makes wars and wars make the state". They also mentioned that this realist perspective is a reason for the construction of global state formation that can resolve conflicts peacefully. Accordingly, the effect of technological developments on realism also played a role in the evolution of the political administrative understanding of the state and the transformation of its function and functioning.

Military technologies had an important role in the evolutionary process from the formation of city-states (Poleis) to the early modern state. In ancient Greece and Rome, advanced catapult technology was a factor in being able to capture fortified cities and establishing kingdoms and empires. Similarly, developments in firearms had a significant impact on the rise of (absolutist) nation-states in early modern times, putting in danger first the security of the fortress walls and then the independence these walls protected (Hacker, 1968). Their introduction provided the basis for further bureaucratic centralization within European governments and the consolidation of power under bureaucratic monarchies. (Batchelder and Freudenberger, 1983). The state also gained a new function and operation based on bureaucratic centralization. This situation required a nation-state structure that would challenge the feudal order or the old aristocratic political culture. In addition, in this period, it accelerated the bureaucratic organization of the central administration in order to meet the need arising from rapid urbanization as a result of migration from the countryside to the city, which was driven by the labor demand created by industrialization. This innovation was also reflected in the form of the state and consolidated institutionally and systematically after the French Revolution (Hobsbawm, 2008).

Wicker (2004: 145) stated that the power of the nation-state in the 19th and 20th centuries stemmed from three basic concepts; the idea of the republic, capitalism (which enabled technological progress) and the nation (which emerged from the internal interaction between

In addition, the evolution of the modern state continued with the development of liberal values within the framework of a political administrative understanding that would cover the national and international arena, and the expansion of its sphere of influence, with the impact of important technological breakthroughs such as the industrial revolution (mechanization) and other industrial revolutions after it. In this context, with the development of information and communication technologies and network technologies as its advanced dimension, in an environment where globalization and interdependencies increase, international governance models are supported and the understanding of democratization and civil society is spreading globally. This reflects the dissolution and transformation process of the modern state. See. Christopher Chase-Dunn and Hiroko Inoue, *Accelerating Democratic Global State Formation, Cooperation and Conflict*, 47(2), 2012, p. 162-170.

capitalism and the state). Capitalism and the existence of the technology that created it were intertwined with the nation-state. Developments in industrial technology not only enabled the expansion of the domestic market, but also created a foreign market with the incorporation of communication, transportation and military technologies, thus leading to the construction of the capitalist system both nationally and internationally. In fact, Wallerstein (2004) explained the modern world system theory in connection with a capitalist economy. In this context, the modern state and its ideology had a close relationship with this system theory. The basic element that established the relationship between these two and led to transformations in this framework was technology. As a matter of fact, the destructions (depression caused by harsh working conditions) it created in the society affected the transformation of the modern nation-state by bringing about changes in the social, economic and political structure (emergence of the socialist ideology). In this period, while technological advances provided the development of the state and limited its economic function, it also laid the groundwork for its functional and operational transformation. This evoked Schumpeter's (1947) term "creative destruction"; innovation had destructive as well as creative effects (Schubert, 2013: 227).

To compensate the effect of the technological revolution, the state developed social policies (the strategy of trying to stabilize industrialization by intervening in the problems arising from it in order to sustain it)⁴ to curb the extreme capitalist effects, starting to turn into a welfare state after a while. Although social policies were introduced in certain historical intervals after industrialization, they were actually implemented after World War II. In this period, the state was involved in the economy and assumed regulatory and interventionist roles and functions in many areas (Sordi, 2017: 32). However, the emergence of problems such as the crisis created by the economic environment and the blockage of the capitalist process in the 1970s, the development of information and communication technologies (Industry 3.0) and the idea that they can be overcome through the effect of globalization and neo-liberal politics revealed the need for the state to withdraw from the field of economy. Because the currency, oil and raw material crises of this period, on the one hand, questioned the Keynesian regulatory economy, and on the other hand, contributed to the removal of the illusion of a crisis-free capitalism, leading to the dissolution of the welfare state and the transition to a period of developing market-state relations (Wahl & Irons, 2011: 43).

The modern state is transforming radically in the face of the new world created by both the information and communication technologies associated with the post-modern period and the developments in advanced network technology, defined as Industry 4.0, which is associated with the digital network era. This transformation has the potential to affect internal and external sovereignty, reflecting it as an area that should transform into a supra-state organization with the failed state conceptualization. Therefore, in the first part, the article discusses how its transformation within the framework of market state, digital state and network state forms has rendered it dysfunctional in the process; in the second part, it focuses on the possible effects of this evolution on the national and global level by supporting the structural and qualitative

⁴ The state is an organization that obtains resources through taxation and acts through policies to expand its political authority and control society. One of these is the social policies it develops to defend its territory and to enable production and trade. This perspective, which emerged in Europe after industrialization and spread around the world, is associated with the efforts of certain segments of society to regulate working conditions, improve wages, reduce environmental impacts on people's health, etc. See. Theda Skocpol & Edwin Amenta. (1986). States and social policies. *Annual Review of Sociology*, 12, 131–157, p. 132.

transformation process in the context of the failed state; In the third part, the problem of the failed state is sought to be resolved within the framework of the existential nature of the state.

1. THE FUTURE OF THE MODERN STATE

1.1. Market state

Technological developments, on the one hand, paved the way for the formation of the nation-state, on the other hand, brought the welfare state to the agenda with social pressures. However, the increase in social expenditures imposed on the state by the social democratic regime has brought with it a host of criticisms: it undermines incentives to work, destroys the ability to invest, creates self-serving welfare bureaucracies and fuels inflation, poses a threat to freedom, and corrupts the political system by having to make decisions about the allocation of resources that should be left to the market. Since the crisis environment that broke out as a result of these had an effect that accelerated capitalism in order to increase its power in the face of increasing international competition as well as a contractionary effect on the functions undertaken by the state, this process was tried to be overcome by making use of the newly developed information and communication technologies (Cousins, 2005: 202-237; Jones, 1993: 7).

The revolution in technology has revived capitalism and opened up space for the market and affected the organization of the state within this framework. According to Treverton, the market state is the product of the global economy, and unlike the traditional modern state, it is a structure that is governed by trade rather than conquest, and its sovereignty within its borders is permeable. The key to this formation is the information revolution that accelerates with these technologies. Information, on the other hand, is a capital resource that has become the basic raw material of the economy (2005: 89-90, 97-99). By creating a world that enables access to information and the construction a global economy, this technologies not only create international companies, organizations and non-state actors, but also change the role of the state and give it new function and functioning by reconstructing the distribution of power in the international environment in which they also shape the market.

The state is not asked to intervene in the economy and is expected only to guarantee an environment in which the free market can function. The idea that this kind of economic liberalism would promote political liberalism is reflected in the market state. However, comparing the thinkers Hayek and Polanyi, Filip tried to express that this situation, which is similar to modern market capitalism, creates destructive social consequences rather than improving freedom spreading to the bottom. Hayek (1994) considered socialist and welfare states to have tendency to produce totalitarian regimes, restrict freedoms and hinder the development of the market. He perceived market state based on individual welfare and freedom rather than welfare state interventionism. Polanyi (2001), on the other hand, foresaw a paradigm shift by providing a theoretical basis for the devastating consequences of economic globalization. He defended this by believing that the increasing inequality among people will move away from building an environment of freedom after a while, and for this reason, the state should intervene and reform as necessary to create positive freedom conditions. This idea is important in terms of both enabling the development of the market by the state and creating an opportunity to develop freedom at a relatively social level by making ethical and legal regulations regarding the functioning of the market instead of opposing the market

state itself (Filip, 2012: 83-84). This approach has created a reason for a different state organization where it can contribute to both democratization and the development of the market by undertaking a function and operation in which the state carries out administration processes with different stakeholders by making use of technological developments.

1.2. Digital government (e-government)

This form of state is made possible by information and communication technologies in the inner workings and services of the state. It has begun to fulfill its functions through digital means in intergovernmental processes, in connecting government and citizens to business and industry (government-to-business), and in most government-to-citizen services. However, while these technologies are the driving force in transforming government practice, method and efficiency, there is no one-size-fits-all approach as infrastructure requirement, system design and corporate governance differ between states (Hogeveen, 2020: 11). The role of the state is to include citizens and businesses in the management process by balancing collective needs and individual demands, protecting the private interests of different stakeholders, as well as providing more effective, efficient and quality services by using these technologies, thus constructing democratic participation, openness and accountability in such an environment (Teşu, 2012: 79-80).

These aims and objectives are implemented with the support of the governance model, for the principles or values adopted are also important in terms of opening up the area where the market can function and expand and of solving the related problems. As Schout and Luining (2018) point out, Europe, aware of the complexities of addressing market-related issues in the neo-liberal process, has had to learn that further elaboration of the practice of market regulation requires new networks and institutions. In this context, progress in technology affects the structure, functioning, performance and change of organizations, supporting governance activities within the framework of the synergy created by the mutual interaction between the state, private sector and non-governmental organizations, thus encouraging both participatory democratization and making the market environment more sustainable (Reitz, 2006: 733).

In this period, the state's making the necessary legal arrangements for the free movement of the market is an indication that it has assumed a limited responsibility function. According to Berger (1990, p. 103), it is argued that the most important factor determining the scale and development potential of the market in Western countries is generally the state. Bruszt (2012, p. 111, 132) evaluated this change within the framework of the links between post-communist market reforms, state-building and democratization, and mentioned that state-building for a functioning market and for this, reforms should be carried out under democratic conditions. Previously, there has been an evolution from a minimalist government or single decision-making e-government approach to an understanding in which the market plays an active role in its functioning and encourages participatory management. This transition has manifested itself in the form of governance.

This form of coordination is related to the lack of state capacity in overcoming the problems and meeting the needs in the globalizing world. Therefore, the governance model undertaken by acting on a common idea with other stakeholders within the state can be expressed as an application that further deepens the understanding of e-government. The model is thought to enable it to fulfill

its functions in accordance with the principles it has adopted, since it can make the hierarchical state system flexible or horizontal. Thus, instead of an instrumental rationality in the hierarchy, Habermasian communicative rationality based on negotiation comes to the fore. Such governance requires redefining the relational dynamic between the state and citizens. This improves the process by expanding the means of achieving social goals (Alonso, 2009: 53).

According to Egger, the hierarchical government bureaucracy in the 20th century was the dominant organizational model used by the state to carry out its functions. However, increasingly complex societies and increasing problems have forced outsourcing to develop new governance models as they require partnerships and network models. At this point, Ansell and Gash (2008: 544, 561) mention that with the incorporation of international collaborative networks into national governance, both the understanding of governance has expanded and different governance models have been created, and that public policy making and complex forms of problem-solving with a collaborative governance approach including non-state stakeholders have been developed. As power dispersed and borders became more fluid, problems became both more global and more local. In the solution of these problems, states started to build a new government model by focusing on organizing resources and network management gained importance (Egger, 2008: 23).

With the acceleration of the inclusion of new networks and the dissolution of the national governance structure, the classical state understanding is gradually moving away (Barthwal, 2003: 285). This is because the state has to cooperate with networks of individual and collective actors who will organize the resources it needs in order to fulfill its functions, as its foreign opening accelerates and its dependency increases accordingly. This has brought with it a global understanding of digital network governance, in which the hierarchy is replaced by civic participation and the market environment is increasingly spread to support public services, government administration, and democratic processes (Bannister & Connolly, 2012: 4). In this context, according to Axford and Huggins, many local, national and supranational actors embrace the rhetoric of information and communication technology and advocate its application as a strategy to deal with a fast-moving world. This has revealed the idea of transnational governance, with a system of networks and flows in Europe where the main source of power is knowledge (2000: 189).

1.3. Network (cyber) governance

The speed of technological innovations in the 21st century has created the Industry 4.0 (artificial intelligence, robotics, internet of things, 3D software, cloud computing, cyber-physical systems) process, namely “fourth industrial revolution”. The term was coined for the first time in 2011, creating a world that can flexibly collaborate on a global level and includes the holistic transformation of systems within and between states, companies, sectors, and society as a whole (Schwab, 2016: 12, 67). Global problems in the digital world require finding carefully integrated solutions and creatively structured management capabilities (Egger, 2008). In other words, this brings up the network state form, which can be expressed as a digital-based intergovernmental network governance model (artificial intelligence governance) .

The nation-state form is gradually being eroded by the changes that occur within the framework of its interaction with the elements related to the structural fields with social, economic, military and political content such as capitalism, globalization, neo-liberalism, non-state actors and

interdependence, which technological revolutions have affected their development. However, it can be said that such global problems will be overcome with the establishment of a global network governance using new technological developments. Therefore, the network state form can be defined as a structuring or global organization that leads states to work together with a focus on finding solutions to global problems and to connect them through digital networks. In this context, McCormick (2007) tried to explain that Europe is going through a structural transformation process by pointing to the supranational organization.

The idea of coping with change and the problems that come with it paves the way for global politics and gives rise to the understanding of global governance (Steffek, Kissling & Nanz, 2008). Thus, the legitimacy of the state gains a more international context and the need for reorganization of international law arises (Warning, 2009). Given this situation, the Europeanization or internationalization of national governance is an enormous capacity-building effort in which different levels of government agree to work with similar “models and methods” supported by “hundreds of networks” between public administrations for good governance and practices. This is the scale-up of European management and practices all over the world, extending beyond the current region. In this multi-level context, national and international cooperation prevents centralization in authority-based networks, as institutions work together across borders rather than operating by themselves (Schout & Luining, 2018).

Maintaining economic competitiveness in the digital age requires innovative approaches. The digital strategy developed for that reason provides a strong foundation for global competitiveness in the fourth industrial revolution. This strategy is based on four pillars; technology working for people, digital economy, digital society and digital global perspective. In this sense, digital connectivity is gaining importance (Dekker & Okano-Heijmans, 2020). At this point, the concept of cyber security comes to the fore and evokes international cooperation and synergy to advance global network governance. Cyber security will be an important function of states as much as international cooperation. Drawing attention to this has brought the concept of digital sovereignty to the agenda. This conception of sovereignty is a much broader concept that includes a strong and innovative industrial base with adequate cybersecurity protection, but also preserves the capability of states (Burwell & Propp, 2020). This situation changed the meaning of traditional security and ceased to be an element provided only from the borders, and the security of the state in the digital environment began to be discussed.

International cooperation in technology policy is deemed necessary to ensure that the world's liberal democracies are economically competitive, their citizens are empowered, and issues such as global health problems, peacebuilding, human rights, cyberspace and climate change are resolved. In particular, it is emphasized that such a governance approach is not just a matter of the state and that states are not necessarily central actors but are influenced by external stakeholders and powers, and it is stated that network state can take many forms, which may or may not include public governance (Held, McGrew, Goldblatt & Perraton, 1999: 447; Löffler, 2003; Scharpf, 1978). In this sense, Avant et al. stated that this organization has critical aspects as well as the necessary ones. Some advocate the participation of new actors pursuing collaborative results in collaboration with and independently of national governments and intergovernmental organizations, while others advocate the transformation of the global order by supporting national interest and sovereignty

against the constraints of global governance. In other words, although the conflict between these two lanes has not been resolved yet, it is thought that both innovations that can increase the effectiveness of global governance and national trends against it will shape the global order (Avant, Kahler, Pielemeier, et al., 2017: 1)

2. POSSIBLE EFFECTS OF STRUCTURAL AND QUALITATIVE TRANSFORMATION

In the environment offered by Industry 4.0, while the phenomenon of the state on the verge of a structural and qualitative transformation process with the network state form or the understanding of global governance is being discussed, discussions on the world (government) state form or the ideal of global federation have also been added to this. This leads the transformation to debates of a systemic transformation in the global order. In other words, while the distributed network governance ecosystem among the actors relatively prevents the formation of a top-down system (Verhulst, Noveck, Raines, et al., 2017: 101), it can evolve into a centralized situation in the possibility of a world state, affecting internal and external sovereignty. This phase requires rethinking the failed state discourse.

2.1. Failed state (internal sovereignty)

The state is a phenomenon which is as abstract as it is concrete. The phenomenon of the modern state, as expressed by Chesterman and others, manifests as an entity in which depersonalized, formalized and rationalized political power is integrated into a comprehensive social order, manifesting itself as an entity embodying the political mission of the society with its institutions. However, with the loss of function of these institutions, the state, which started to take shape within the framework of a new structure that would weaken the idea of the abstract state, stands out as an organization in which it is directed and transformed to find alternative or less regular means. Although it refers to a network of authorized institutions that make and implement high-level decisions of a regionally defined political entity, it moves away from this position with its dysfunction and is characterized as a failed state. At this point, the state in a globalizing world, surrounded by technological developments, has faced with the changes in the fields related to social, political, economic, military and international structures which also raise global security problems (Chesterman, Ignatieff & Thakur, 2005: 2, 18).

Annan (2000, p. 7) emphasized that states cannot overcome these difficulties alone and therefore they will have to manage their common activities and interests together. This vulnerability, according to Rotberg, is referred to as the eroded state legitimacy crisis. This is because the transformations that occur in the state due to technology require the reduction of responsibilities in the public sphere by imposing a reduction, the policies followed in order to overcome the weakness of this feature, which it has gained, in its inability to cope with the globalizing world, are adapted to technocratic normative models and intervention methodologies (2004: 10-14-16). In this sense, the failed state discourse points to the functioning and harmonization of the state in such a way as to integrate it into the changing global order. In other words, the failed state in the transition to the network state form can be defined as a global discourse that brings along the sharing of sovereignty under the name of reviving and strengthening the dysfunctional state and transforming intervention in this area depending on the change in the

global order (Krasner, 2004; Huria, 2008). This can also be read as an effort to partially realize the power and ability of the state to make decisions as the decisive actor in the global order.

One of the important functions of the network state will be to build a robust cyber security and defense infrastructure as a result of the risks created by technology. This is because security and stability risks created by international technological spread, cyber-attacks or wars will be among the concepts that will be heard frequently. As Dorussen et al. (2016) mentioned, networked interdependencies have the potential to trigger conflict as well as cooperation in the international environment. In this case, there is a possibility that those included in the system will become a failed state. In addition, Castells (2010: XVIII) stated that despite the potential of networks to serve to establish a global system that can affect all states, this structure excludes some, causing a geography of social, economic and technological inequality. This situation draws attention to the possibility that inadequate or weak states cannot be included in the system and turn into failed states.

In the new global order, where the eroded nation-state structure is preserved by cyber means, capturing, using, damaging and locking the system and stopping the service flow by interfering with the sovereignty by these means may create failed states that cannot fulfill their economy, security and defense functions. In such a situation, a network structuring infiltrating the area where the state shares its sovereignty to fulfill its new functions acquired in parallel with the transformation (narrowing) of its functions has the potential to collapse this area. As in the case of Estonia, cyber-attacks not only prevented the government and major sectors of its economy from carrying out their day-to-day business, but were also under a cyber blockade, as it was unable to provide or receive information beyond its national borders at the time of the attack, delaying its response to internal and external threats (Russell, 2014: 69). Here, there is a situation where the sovereignty of the state is locked as a result of cyber-attacks, and as a result, many areas are affected and cannot fulfill their functions and suffer damage.

A similar situation seems likely to occur in other states with a digital sovereignty understanding in the networked world. In fact, according to Danky and Briggs, in the Russia-Ukraine Wars in 2014 and 2022, Russia fought against Ukraine not only with its conventional means but also with its cyber attacks, using hybrid warfare tactics. In these attacks, in addition to physical attacks against Ukraine's power plants, it also carried out cyber attacks, damaging state institutions and trying to undermine trust in these institutions. These combined operations can be characterized as targeting resilience or weaponizing vulnerabilities. This is based on the intention to prevent functioning communities from rebuilding in the wake of conflict. For example, the deliberate attempt to prevent farmers from returning even after the war by spreading thousands of land mines in agricultural areas in Bosnia can also be seen in cyber operations (2013: 39, 43-44). Because disabling state institutions through cyber attacks can pave the way for both public reaction and chaos as a failed state, as well as military interventions with political content.

The proliferation of dysfunctional states leads successful states to work towards a transition to the form of a world state by undertaking global security measures. Here, it can be said that the failed state discourse and its political consequences are related to the structural and qualitative transformation of the state. In connection with this issue, Brooks (2005: 1184-85, 1195-96) argues

that if the current form of the state as a form of social organization is no longer viable, there is a need for transformation.

In short, technological developments enable a supra-state organization in the face of changes they created in structural areas and emerging global problems. This structural and qualitative transformation process is supported by the failed state discourse and is tried to be reinforced in the process. This transformation of the state also enables the spread of the Western political and administrative understanding. It can be said that these developmental processes are related to the interaction to the extent of which technological developments can spread or transform the international field through the transformation of the state, and to what extent this field can be effective in the transformation of the state.

2.2. World (government) state

Chase-Dunn and Inoue spoke of the continuation of the imperial ideal throughout the centre although it is difficult to talk about a global state in a situation where the state is partially defined according to its interaction with other states and an anarchic international system and the influence of industrial technology on capitalism first revealed the Eurocentric world system and then the system of institutionalized states as it spread to the colonies. In particular, it is mentioned that new pioneering technologies cause the existing state system to gradually lose its autonomy and build hegemony by providing an environment that reveals interstate cooperation institutions, integration and democratization. The hegemony here is emphasized in that global governance institutions develop consensus-based authority elements. In this context, as technological advances occur, as capitalism expands and increases globalization and interdependencies, the common authority that increasingly dysfunctional states rely on in the face of global problems is Europeanized or, in a broader sense, Western political administrative understanding spreads to the world. Thus, major organizational changes may tend to disrupt the current world order when existing institutions are inefficient in the face of global catastrophes and when citizens turn to international state organization instead of failing institutions that cannot overcome them. Here, technological advances are crucial in producing the conditions needed for global state formation, but this evolution is an assumption that will require the long-term process of channeling technological and political power to democratize the institutional elements of this state form (2012: 162, 170).

Mitrany developed a functional theory in the form of an international federation to deal with world problems. In general, federalism refers to the structure in which states come together for general purposes while preserving their identities. However, the reflection of this in the international environment is stated as the European (or Western) or world federation. This desire for union does not arise spontaneously. Ideas about federation can be imposed from outside on states that are not self-initiative, or they can be manifested in the form of promoting federalization in opposition to other political groups. Here, it can be thought that there is a new understanding of nationalism rather than a new internationalism. Accordingly, the universal public demand for social security in addition to political security is aimed to be transformed into a channel for international unity. In this context, while federation used to be adopted to distribute central power, now it is brought to the agenda for central planning. Today, this structuring, which network technologies can make possible in the face of problems and needs, is attributed to the continuation of activities related to international unity on common issues, provided that there is no outside interference in

sovereignty. Therefore, the functional approach evokes a process leading to the world state within the framework of the effects created by these technologies on a global scale (1948: 351-357).

Similarly, Gibbins (2000: 673) states that technological advances have created a borderless world, making the traditional federation approach, designed for a regional and divided political world, look outdated. He also mentioned that the global spread of democratization, human rights treaties, market economy and consumerism, enabled by technology, is gradually liberating people from peoples and places and moving them towards global integration. In this sense, Heater (1996: X, XII) argues that there is a parallel development between world citizenship as the consciousness of the individual's belonging to the community of all humanity and the world state. In addition, starting from Mitrany's functionalism approach, he spoke of the belief that the divisive (preventing world citizenship and state with the consciousness of nationalism) and aggressive (threatening global security) power of the nation state will be steadily and completely reduced with a growing network of global governance arrangements around the world.

In this transformation process, there are ongoing debates between the views of particularism/diversity and unity/universality. On the one hand, there are those who argue that the anarchic structure in which states exhibit competitive behaviors should be maintained in order to survive in the digital/cyber international system, as Wendt (1992) states, or, as Waltz (1979) puts it, that there is no central authority that can say what states should do and their limits. On the other hand, there are also those who argue that it is difficult to maintain this structure in the face of changing conditions and global problems in recent years and that there is a need for management under the umbrella of international unity. In other words, as a reflection of the evolution of the world state or from a decentralized network to a centralized network in the cyber system, there is a mechanism in which there is a superior authority above the states that can make and implement decisions on certain issues, and this operates through legal and authoritative networks.

In this context, Hafner-Burton et al. stated that it is necessary to retest the non-hierarchical organization of international relations through network analysis and that network power is generally related to centrality. He even tried to present a network-based structural analysis that challenges the traditional power approach, stating that France has a highly centralized network power in social terms and that this has the effect of shaping the flow of information receiving and giving in other networks (states). A network's taking the central power and investing in that center requires thinking about the concept of sovereignty as well as making the network efficient (2009, p. 559, 561, 570). Therefore, it is important to discuss the possible effects of the structural and qualitative transformation of the state in the international system and structure, in order to understand the course within the framework of the problematic of the failed state.

2.3. International system and structure (external sovereignty)

According to Buzan, while sovereignty defines the structure of the international system, the structure of this system defines the structure of the state system. In this sense, while the relations of sovereign states with each other create an anarchic international structure, this structure also produces a competitive, self-seeking and self-sufficient state system structure. This anarchic structure will continue as long as the states do not challenge this structure. States can transform themselves (partial sovereignty as in the Middle Ages) without disturbing this structure. However, a

systemic change in which a higher authority emerges will affect the structure. In this case, the structure becomes partially hierarchical, resulting in states being subordinate to the world federation (2015, p. 128, 153). It should be noted that the developments in network technology can have a significant impact and share in this assumption that a change in the system of states can affect the structure and lead to a world state. Now, thanks to the global penetration of these technologies, it is mentioned that states are interconnected and, as an advanced stage, states cluster around a central network. In fact, Poggi (2016: 3) might have predicted a similar situation while thinking that political science has been trying to forget the state phenomenon in recent years.

While the state's inability to fight against global problems alone and becoming increasingly dysfunctional is overcome through establishing international functional networks, this situation has a potential to transform the international system and structure. Here, unlike the global governance operating in a decentralized network, there are possible effects of the transition to a global federation that can evolve into a centralized network in the process. Despite the thought that states will have cyber-sovereign walls and will be protected, the fact that the world government, which is the central network in a world where many issues are globalized, has a say in certain issues concerning global problems, creates a concern that the anarchic structure in the cyber system may be transformed.

Such a system is reminiscent of the hierarchical (sub-) system that occurred in the form of a feudal state in the past, but here it appears in a transformed form under the influence of more different technological developments than before. In this context, it is seen that the world system can be transformed with the transformation of the state sovereignty, and even transformation can occur in continuity (Chase-Dunn & Hall, 1992: 85-86). However, as Hoffmann points out, in the case of a member state of the federation, there is a hierarchy of legal statuses according to the amount of sovereignty restricted in favor of other states or international institutions. The nature and extent of this hierarchy varies with each international system. Sovereignty, then, is a bond of powers that can be maintained, limited, or lost and divided in varying ways. At a point where it can be assumed that sovereignty has disappeared, the hierarchy becomes sharper and state equality remains legendary (1961: 207, 235).

3. THE FAILED STATE PROBLEMATIQUE

Sustainability issue, in the face of technological advances that creates challenging situations, is a concept that refers to the broader needs of society as a whole (Ward, 2012: 38). This approach reflects not only the effort to transform the state, but also the idea of making it sustainable. However, instead of reconciling this transformation with the understanding of sustainability, it is also important to try to understand how the discourse of the failed state acts as a bridge to the transformation process.

3.1. Intervention as a tool of political legitimacy

The spread of the political administrative understanding to the world scale in parallel with the transformation of the state in the global context requires thinking about the effect of the failed state discourse on hegemonic expansion. In today's interconnected world, the failed states that are perceived as serious risk in matters related to global security, especially in the West, stems from the

idea that rich states can both maintain their prosperity and increase their power, and also want to deter and control potential threats (Krasner & Pascual, 2005: 153; Pašagić, 2020). In other words, this discourse triggers the tendency towards technocratic formulas that see security, legitimacy and development as necessary and emphasize certain capacities for such states, making it possible for the West to spread hegemonically to the world with its political and administrative values (Call, 2008: 1504-1505). In addition, despite this attitude of the international community, the existence of states that are still dysfunctional seems to serve the structural and qualitative transformation of the existing state structure rather than the continuation of it. More openly, Nay (2013: 327) stated that despite the implementation of a peace and development strategy regarding state institutions and processes, the established powers in the international arena are trying to maintain their hegemonic position.

Since a supra-state organization is overlapped with the belief that it can be sustained within the framework of democracy, civil society and citizenship (identity problem in complex societies and social harmonization (Kaplan, 2009) that are compatible with the global understanding. Therefore, the effect created by the discourse of the failed state makes room for the area that needs to be transformed by removing their authoritarian structures or breaking their solid shells by carrying out remedial works in dysfunctional states. In particular, global governance based on technology accelerates and deepens democratization and thus broad participation (Simon, Bass, Boelman & Mulgan, 2017: 10). Thus, the Western political and administrative understanding spreads beyond its current borders, increasing its hegemony in the global order and preparing the ground for the transformation. Buzan's view that (2015: 129), "the system is oligarchic mostly because relations between a group of minorities dominate it" or Bull and Watson's view that (1984: 1), point out "the development of global international society has been the expansion function of the West" sheds light on this issue.

Tatum stated that this discourse has an intrusive effect on the transformation of the state for the construction of a liberal global order, embedded in Western policies since the 1990s, and represents a new way of thinking in international politics. He justified this by saying that after the collapse of the Soviet Union, the focus shifted from totalitarianism to this discourse, expressing a political approach in securitizing the institutional form of the state and ensuring its global expansion (2021: 110-111). In this process, where the state has started to gain a global context, this discourse comes to the fore again with the evolution of the network state. This time, within the framework of the reasons that led to the increase of dysfunctional states in the cyber system, the decentralized global network begins to evoke the ideal of transition to a global federation in the direction of centralization of governance and accordingly the possibility of systemic and global order transformation (Brooks, 2005: 1159).

Issues affecting the change in the international system have brought international security and policy issues to the agenda. As Buzan et al. emphasized, the consequences of the transformative intervention carried out under the name of securitization could not produce a solution to deal with an existential threat to national states (Buzan, Weaver & Wilde, 1997), on the contrary, it was claimed that it served a political function as it brought more problems than it solved. Here, national states are made vulnerable under the guise of a legitimized intervention and integrated into an organization that is intended to be transformed in a global context. In other words, by keeping such

states at certain margins of international relations , it is aimed to both control them and prepare the necessary groundwork for the construction of a new global order. As Hashi (2015: 84, 86-87), who draws attention to this issue, tries to express, this discourse has an instrumental side that tries to legitimize the intervention.

As a result, it can be said that while technological developments play a role in the transformation process of the state, the failed state discourse imposes a political legitimacy function on the intervention element that serves this process. In this context, according to Chandler (2006), the intervention begins to express the changing theoretical approach in terms of associating sovereignty with state capacity rather than political independence, and playing a role in the transformation of the state by relatively de-sovereignty under the view of reshaping sovereignty as empowerment rather than undermining it. In addition, discussing the moral dimension of applying such a transformative intervention to the state may be the subject of another research. Particularly on this issue, Walzer (2017: 134, 162-163) underlines the moral dimension despite its legitimizing side, while mentioning that although the intervention has a threatening aspect to political independence, it can sometimes be justified, but this situation is still extremely limited.

3.2. Strengthening of the current state form and transition to the successful state

They began to be challenged by the globalization of economic relations, which undermined the capacity of national states to use their power and resources for economic growth. This situation, as stated by Jessop (2015: 82), firstly in the literature, the carving of national states; secondly, the transition to a form of governance based on network and partnership in which a hierarchical system is horizontalized inside; and thirdly, the internationalization of the policy regimes of sovereign states and their transition to global politics, and the shaping of global governance. This course can be interpreted as an evocation legitimizing instrumental aspect of the failed state discourse in the globalization of the foreign policy of state transformation, but it can be misleading to reduce it to mere political instrumentality. It can be interpreted as an evocation of the legitimizing instrumental aspect of the failed state discourse in the globalization of the foreign policy of state transformation. This is because, even if this discourse describes the current state form as a failed state, it also contains potentials that will push it to a successful state. On the one hand, failed states are created, especially in the context of neo-liberal economy, that are made foreign-dependent and pulled into the circle of transformation (Reno, 1999), on the other hand, situations that lead to their strengthening in the military context and thus balance their weaknesses and lead them to success are also revealed.

The effort to transform foreign policy into global politics and its effect on national policy regimes can be compared to the intermestic nature of international relations, in which one state's foreign policy formulations affect another state's domestic policy or vice versa (Reiners & Turhan, 2021). Intermestic relations involve influencing domestic politics much more than security relations (Barilleaux, 1985: 761). In this context, it is in line with this approach that Europe exhibits neo-liberal approaches in its foreign policy towards other states, influencing their domestic policies and transformations, and even this foreign policy has been upgraded to global politics in the process and led to large-scale transformations.

After the opening up process started within the framework of neo-liberal policies, it was ensured that the states were given a role that reduced their economic functions and created the

market environment. However, while their resources are released to the market and shaped in this direction, they are weakened by internationalization despite economic growth. It can be said that the political administrative values that come with the policy of trying to weaken the power economically or partially leaving the hierarchical government system with the forms of governance are welcomed in terms of serving more internal democratic institutionalization and the understanding of the rule of law in the context of rights and freedoms. This global policy is based on norms or principles that will facilitate the spread of the West and is structured in a way that supports the competitive environment. Such an environment may cause national states to mobilize their will to power, and to transfer a certain percentage of their share in the face of global economic growth to this field in order to increase their military power and capacity and to invest in military technologies. Paradoxically, while the state is aimed to be weakened and rasped in terms of its economic resources and authoritarian political structures, it acts in the direction of increasing and consolidating its military power. In this sense, as Davies (2016: 2) states, it cannot be said that neo-liberalism reduces state power, on the contrary, the competitive environment it offers is a factor that triggers the will to power and power policies.

Globalizing neo-liberal policies in parallel with technological developments create a state that narrows its function in this area for economic growth, but also increases its military function ontologically with security and defense motives. In this respect, the network state model triggers the will to power in the form of investing in military technologies against cyber warfare or attacks, as well as being an indicator of opening up. While this situation creates an impetus for success (strengthening) in a way that preserves the sovereignty of the state, it can also evolve into an authoritarian regime. In fact, it is essential to activate national cyber security and defense mechanisms in the form of multi-space top governance, where there are interdependencies and complex relationships, there is a possibility of erosion of capital and authoritarian attitudes of states due to security-related tensions. Nevertheless, in the face of these ruptures and frictions, more democratic and sustainable alternatives are created, and so both the authoritarian attitudes of the states are tried to be stretched a little and constructive actions are taken to maintain the neo-liberal flow (Jessop, 2015: 85-86).

Trying to concretely analyze the actions of the state in the cyber international system can give an idea about its existential nature. Based on some behavioral models explained by Matsumoto, first of all, North Korea tries to isolate itself from the digital system, but in a global economic system this is not easy and it has to be a part of it, albeit limited. Secondly, China is trying to develop its cyber capabilities for economic growth, while emphasizing authoritarian statism. Due to its authoritarian structure and increasing its cyber capabilities, it causes Austria and Japan to take national security measures to protect the national economy and leads Estonia and some other powers to form digital alliances in the face of possible attacks. Thirdly, state institutions in Europe and America generally are trying to maintain the balance of security and freedom together. In addition, many African countries are in the process of being included in this environment by making regulations on cyber infrastructure.

When these behavioral models are examined, both the realist and liberal operational characteristics of the state come to the fore. While the realist action creates a security dilemma by increasing the cyber arms race, harming and failing the states with cyber-attacks, and controlling the

cyber agenda of the small states by the big powers by establishing digital alliances for cyber security, the liberal action primarily makes cooperation and integration the foreign policy rather than creating more anarchy. In fact, while another type of behavior, which is the creation of a hierarchical network society based on cooperation and integration, is brought to the agenda, a complex structure based on interdependence can mobilize realist actions as well as liberal actions (Matsumoto, 2013). Therefore, conflict and cooperation are shaped by network dynamics; network analysis allows to see the nature of the state (Hafner-Burton, Kahler & Montgomery, 2009: 569).

Despite the systemic and structural transformation debates, as Hollist and Rosenau (1981, p. 5) argue, the current world order and the long-term structures that support it are still maintained; however, since the form of interstate relations in the international environment has shifted to the cyber world, the anarchy and the struggle for survival of states are shaped in accordance with this environment. So much so that Garon warns that the third world war is not inevitable, but that it can be experienced in the form of cyber wars between national states entering the cyber arms race. This approach gives an idea that the state continues to maintain its will to power despite its global economy connections in the cyber system (2018: 2). In short, despite the ideal of a world state, it can be said that there is a tendency towards strengthening of national states in the cyber world. In this sense, even if the transformation creates the failed state problematique, it can affect the strengthening of the successful state phenomenon. This is related to the existential nature of the state.

SONUÇ

While certain technological developments have brought about constructive or destructive changes in structural areas in the historical process, the state has internalized these changes cumulatively and carried out its transformation in a rational way. This evolution is also related to how or in what direction technology is used, as stated by Acemoğlu and Johnson (2023), who associate the way of progress with the choices made about technology. It has continued this transformation with a particularly liberal capitalist consciousness as well as a realist point of view. This situation has also confronted it with the difficulties of channeling technological developments to its evolution in this direction.

There is a close relationship between the transformation of the state in its function and functioning and its transformation in the understanding of sovereignty. The sovereignty area, which has narrowed due to the transformation in its functions, has begun to be filled and transformed by the integration of governance structures. This course, which may bring about the structural and qualitative transformation of the state, brings the failed state discourse to the agenda again. This discourse, as initially articulated by Fukuyama (2004), aims to transform such states by making remedial (liberalizing bypass) interventions and supporting governance practices in order to ensure global security, where weak or failed states are seen as the source of serious problems in the world. In other words, this transformation is designed to help states maintain their national existence in accordance with the neo-liberal global order. Afterwards, this discourse corresponds to the transformation of the state and the global order by expressing a supra-state organization due to the proliferation of dysfunctional states and their inability to overcome global problems.

The failed state discourse has contributed to the structural and qualitative transformation process of the modern state under the influence of technological developments at the level of Industry 3.0 and Industry 4.0. However, even if the state evolves in different ways depending on the changing structure and conditions, it still continues to play a key role in the international arena. The network state form is the most obvious example of this, and although national states come together and work in a common network on certain issues, being equipped with a solid cyber infrastructure and cooperating on this issue within the framework of the understanding of digital sovereignty are emphasized. Therefore, according to Scheuerman (2015, p. 200, 202), a decentralized cyber-global system consisting of partially sovereign or semi-autonomous units is maintained, although the presence of a supreme authority creates the perception of a centralized international system in matters concerning global peace and security.

Finally; this discourse creates a paradox between the transformed state and the successful state: The state that is attempted to be transformed because it is characterized as failed does not necessarily reflect the successful state status. This is because the state tries to adapt to transformation in the face of changing conditions, but this does not mean that it will compromise from its own nature. In other words, although the modern nation-state structure has been dissolved in the process of technology-driven transformation, it tries to maintain its existence by developing a (cyber) sovereignty shield in accordance with this transformation. Therefore, this article shows that the more deeply you can understand the transformation of the state, the better you can analyze the possible effects and changes in the international system and structure.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., & Johnson, S. (2023). *Power and progress: our thousand-year struggle over technology & prosperity*. New York: Public Affairs.
- Alonso, A. I. (2009). E-participation and local governance: a case study. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 4(3), 49-62.
- Annan, K. A. (2000). *We the peoples: the role of United Nations in the 21st century*. New York: United Nations Department of Public Information.
- Ansell, C., & Gash, A. (2008). Collaborative governance in theory and practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(4), 543–71.
- Avant, D., Kahler, M., Pielemeier, J., et al. (2017). Innovations in global governance: how resilient, how influential? *Innovations in global governance: peace-building, human rights, internet governance and cybersecurity, and climate change* (pp. 1-7). Council on Foreign Relations. <http://www.jstor.org/stable/resrep29889.3>.
- Axford, B., & Huggins, R. (2000). Towards a post-national polity: the emergence of the network society in Europe. *The Social Review*, 48, 173-206.
- Bannister, F., & Connolly, R. (2012). Defining e-governance. *E-Service Journal*, 8(2), 3-25.
- Barilleaux, R. J. (1985). The President, 'intermestic' issues, and the risks of policy leadership. *Presidential Studies Quarterly*, 15(4), 754–67.
- Barthwal, C. P. (2003). E-governance for good governance. *The Indian Journal of Political Science*, 64(3/4), 285–308.
- Batchelder, R. W., & Freudenberger, H. (1983). On the rational origins of the modern centralized state. *Exploration in Economic History*, 20, 1-13.

- Berger, J. (1990). Market and state in advanced capitalist societies. In Alberto Martinelli & Neil J. Smelser (Eds.), *Economy and society: overviews in economic sociology* (pp. 103-132). London: Sage Publications.
- Brooks, R. E. (2005). Failed states, or the state as failure? *The University of Chicago Law Review*, 72(4), 1159-1196.
- Bruszt, L. (2012). The State of the market: The market reform debate and postcommunist diversity. In D. Chalmers & S. Mainwaring (Eds.), *Problems confronting contemporary democracies: essays in honor of Alfred Stepan* (pp. 111–136), University of Notre Dame Press.
- Bull, H., & Watson, A. (1984). *The Expansion of international society*. Oxford: Oxford University Press.
- Burwell, F. G., & Propp, K. (2020). The European Union and the search for digital sovereignty: building “fortress Europe” or preparing for a new world? Atlantic Council. <https://www.jstor.org/stable/resrep26697>.
- Buzan, B. (2015). *People, states and fear*. Trans. Ed. Emre Çıtak. 2. Edt. İstanbul: International Relations Library Publications.
- Buzan, B., Weaver, O., & Wilde, J. D. (1997). *Security: a new framework for analysis*. USA: Lynne Rienner Publishers.
- Call, C. T. (2008). The Fallacy of the 'failed state'. *Third World Quarterly*, 29(8), 1491-1507.
- Castells, M. (2010). *The Information age: the rise of the network society Vol. I.* Oxford: Wiley-Blackwell Publishers.
- Chandler, D. (2006). State-building states without sovereignty. In *Empire in denial: the politics of state-building* (pp. 26–47), Pluto Press.
- Chase-Dunn, C., & Hall, T. D. (1992). World-systems and modes of production: toward the comparative study of transformations. *Humboldt Journal of Social Relations*, 18(1), 81-117.
- Chase-Dunn, C., & Inoue, H. (2012). Accelerating democratic global state formation. *Cooperation and Conflict*, 47(2), 157–175.
- Chesterman, S., Ignatieff, M., & Thakur, R. (Eds.). (2005). *Making states work: state failure and the crisis of governance*. USA: United Nations University Press.
- Cousins, M. (2005). *European welfare states: comparative perspectives*. London: Sage Publications.
- Danyk, Y., & Briggs, C. M. (2023). Modern cognitive operations and hybrid warfare. *Journal of Strategic Security*, 16(1), 35–50.
- Davies, W. (2016). The neo-liberal state: power against ‘politics’. The Neo-liberal State: Power against 'politics' | Will Davies - Academia.edu. 12.6.2023.
- Dekker, B. & Okano-Heijmans, M. (2020). *Europe’s digital decade?: navigating the global battle for digital supremacy* (pp. 3-6). Clingendael Institute. <https://www.jstor.org/stable/resrep26543.4>.
- Dorussen, H., Gartzke, E. A., & Westerwinter, O. (2016). Introduction: networked international politics: complex interdependence and the diffusion of conflict and peace. *Journal of Peace Research*, 53(3), 283-291.
- Egger, W. D. (2008). The Changing nature of government: network governance. In Janine O’flynn & John Wanna (Eds.), *Collaborative Governance: A New Era of Public Policy in Australia*, ANU Press.

- Filip, B. (2012). Polanyi and Hayek on freedom, the state, and economics. *International Journal of Political Economy*, 41(4), 69–87.
- Fukuyama, F. (2004). *State-building: governance and world order in the 21st century*, New York: Cornell University Press.
- Garon, J. M. (2018). Cyber-world war III: origins. *Journal of Law & Cyber Warfare*, 7(1), 1–60.
- Gibbins, R. (2000). Federalism in a digital world. *Canadian Journal of Political Science*, 33(4), 667-689.
- Hacker, B. C. (1968). Greek catapults and catapult technology: science, technology, and war in the ancient world. *Technology and Culture*, 9(1), 34–50.
- Hafner-Burton, E. M., Kahler, M., & Montgomery, A. H. (2009). Network analysis for international relations. *International Organization*, 63(3), 559-592.
- Hashi, M. O. (2015). The Failed-state paradigm and implications for politics and practices of international security. *Bildhaan: An International Journal of Somali Studies*, 14, 2015, pp. 78-94. <https://digitalcommons.maclester.edu/bildhaan/vol14/iss1/8>.
- Hayek, F. A. (1994). *The road to serfdom*. Chicago: University of Chicago Press.
- Heater, D. (1996). *World citizenship and government : cosmopolitan ideas in the history of western political thought*, London: Palgrave Macmillan.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (1999). *Global transformations; politics, economics, culture*. Cambridge: Polity Press.
- Hobsbawm, E. J. (2008). *Industry and empire*. Trans. Abdullah Ersoy, Ankara: Friendly Bookstore.
- Hoffmann, S. (1961). International systems and international law. *World Politics*, 14(1), 205-237.
- Hogeveen, B. (Ed.), Defining e-government. In *ICT for development in the Pacific Island: an assessment of e-government capabilities in Fiji, Papua New Guinea, Samoa, Solomon Islands, Tonga and Vanuatu* (pp. 11–14). Australian Strategic Policy Institute.
- Hollist, L., & Rosenau, J. N. (1981). World system debates. *International Studies Quarterly*, 25 (1), 5-17.
- Huria, S. (2008). Failing and failed states: the global discourse. *Institute of Peace and Conflict Studies*, (75), 1-4.
- Jessop, B. (2015). *The State: past, present, future*. Cambridge: Polity Press. vol07_08.pdf (ritsume.ac.jp).
- Jones, C. (1993). *New perspectives on the welfare state in Europe*, London: Routledge.
- Kaplan, S. (2009). Identity in fragile states: social cohesion and state building. *Development*, 52(4), 466-472.
- Krasner, S. D. (2004). Sharing sovereignty: new institutions for collapsed and failing states. *International Security*, 29(2), 85-120.
- Krasner, S. D., & Pascual, C. (2005). Addressing state failure. *Foreign Affairs*, 84(4), 153-163.
- Löffler, E. (2003). Governance and government: networking with external stakeholders. In T. Bovaird & E. Löffler, *Public management and governance*. London: Routledge.
- Matsumoto, N. M. (2013). Rethinking the state concept and westphalian international system in digitalized era. Rethinking The State Concept and Westphalian International System in Digitalized Era | Mert N . Matsumoto - Academia.edu. 7.06.2013.
- McCormic, J. P. (2007). *Weber, Habermas and transformations of the European state: constitutional, social, and supra-national democracy*, New York: Cambridge University Press.

- Mitrany, D. (1948). The Functional approach to world organization. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 24(3), 350-363.
- Nay, O. (2013). Fragile and failed states: critical perspectives on conceptual hybrids. *International Political Science Review*, 34(3), 326-341.
- Pašagić, A. (2020, June). Failed states and terrorism: justifiability of transnational interventions from counterterrorism perspective. *Perspectives on Terrorism*, 14(3), 19-28.
- Poggi, G. (2016). *The development of the modern state, a sociological approach*. 8 nd. İstanbul: İstanbul Information University Publication.
- Polanyi, K. (2001). *The Great transformation: the political and economic origins of our time*. Boston: Beacon Press.
- Reiners, W., & Turhan, E. (Eds.). (2021). *EU-Turkey relations: theories, institutions and policies*, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- Reitz, J. C. (2006). E-government. *The American Journal of Comparative Law*, 54, 733-754.
- Reno, W. (1999). Shadow states and the political economy of war. In Mats Berdal & David Malone (Eds.), *Greed and grievance: economic agendas in civil wars*, Boulder, CO: Lynne Rienner.
- Rotberg, R. I. (Ed.). (2004). *When states fail: causes and consequences*. United Kingdom: Princeton University Press.
- Russell, A. L. (2014). Cyber attacks on Estonia. In *Cyber blockades* (pp. 69-95), Georgetown University Press.
- Scharpf, F. (1978). Interorganizational policy studies: issues, concepts and perspectives. In K. Hanf & F. W. Scharpf (Eds.), *Interorganizational policy making*. London: Sage Publications.
- Scheuerman, W. E. (2015). From global governance to global stateness. In R. Schuett & P. M. R. Stirk (Eds.), *The Concept of the state in international relations: philosophy, sovereignty and cosmopolitanism* (pp. 187-220). Edinburgh University Press.
- Schout, A., & Luining, M. (2018). European networks, agencies and multilevel governance. In *The Missing dimension in rule of law policy: from EU policies to multilevel capacity building* (pp. 3-8). Clingendael Institute.
- Schubert, C. (2013). How to evaluate creative destruction: reconstructing Schumpeter's approach. *Cambridge Journal of Economics*, 37(2), 227-250.
- Schumpeter, J. A. (1947). The creative response in economic history. *The Journal of Economic History*, 7(2), 149-162.
- Schwab, K. (2016). *The Fourth industrial revolution*. Switzerland: World Economic Forum.
- Simon, J., Bass, T., Boelman, V., & Mulgan, G. (2017). *Digital democracy: the tools transforming political engagement*, United Kingdom: Nesta.
- Sordi, B. (2017). Revolution, rechtsstaat and the rule of law: historical reflections on the emergence and development of administrative law. *Comparative Administrative Law*, (97), 23-37.
- Steffek, J., Kissling, C., & Nanz, P. (2008). *Civil society participation in European and global governance: a cure for the democratic deficit?* New York: Palgrave Macmillan.
- Tatum, D. S. (2021). Transformation and terror: state failure, development, and human rights. In *liberalism and transformation: the global politics of violence and intervention* (pp. 110-136). University of Michigan Press.
- Teşu, M. D. (2012). Developing e-government for better public services within European Union. *Theoretical and Empirical Researches in Urban Management*, 7(2), 79-88.

- Tilly, C. (ed.). (1975). Reflections on the history of European state-making. In *The Formation of National States in Western Europe* (pp. 3-89). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Treverton, G. F. (2005). Governing the market state. In R. Klitgaard & P. C. Light (Eds.), *High-performance government: structure, leadership, incentives* (pp. 89-112). RAND Corporation.
- Verhulst, S. G., Noveck, B. S., Raines, J. et al. (2017). Innovations in global governance: toward a distributed internet governance ecosystem. *Who runs the internet?: the global multi-stakeholder model of internet governance. Centre for International Governance Innovation*, (pp. 95-117). <http://www.jstor.org/stable/resrep05243.11>.
- Wahl, A., & Irons, J. (2011). The Turning Point. In *The rise and fall of the welfare state* (pp. 43-65). Pluto Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: an introduction*. USA: Duke University Press Books.
- Waltz, K. (1979). *Theory of the internaional politics*. London: Addison-Wesley.
- Walzer, M. (2017). *Just war, unjust war*. Trans. Mehmet Doğan. İstanbul: Alfa Publishing.
- Ward, H. (2012). Key concepts: sustainable development and governance. In *ISO 26000 and global governance for sustainable development* (pp. 38-51). International Institute for Environment and Development.
- Warning, M. J. (2009). *Transnational public governance: networks, law and legitimacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is states make of it: the social construction of power politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- White, L. (1962). *Medieval technology and social change*. Oxford: Clarendon Press.
- Wicker, H. R. (2004). Internal interactions between capitalism, state and nationalism. In Meral Sağır and Serkan Akıllı, *Writings on political sociology*, Ankara: Siyasal Publishing House.

Bağımsız Denetim Ücretlerinin Belirleyicileri Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Determinants of Independent Audit Fees

Selim CENGİZ * Sezer ÖKSÜZ **

Makale Geliş Tarihi / Received :23.10.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :21.11.2023

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, bağımsız denetim ücreti üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Bu kapsamda BİST-100 imalat sektöründe faaliyet gösteren 98 şirketin 2020-2021-2022 yıllarına ait verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmada, bağımsız denetim ücreti bağımlı; denetim firmasının büyüklüğü, denetim görüşünün türü ve denetim firması ile denetlenen şirket arasındaki ilişkinin süresi bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde çoklu regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonuçlarına göre; denetim firmasının dört büyük denetim firmasından olup olmaması ve denetim firmasının şirketle olan ilişkinin süresi ile denetim ücreti arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak denetim görüşünün türü ile denetim ücreti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

Anahtar Kavramlar: Denetim Ücreti, Dört Büyük Denetim Firması, Denetim Görüşü.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the factors affecting the independent audit fee. In this context, the data of 98 manufacturing companies operating in the BIST-100 index for the years 2020-2021-2022 were utilized. In the study, the independent audit fee is used as the dependent variable, while the size of the audit firm, the type of audit opinion and the duration of the relationship between the audit firm and the audited company are used as independent variables. Multiple regression analysis was used to determine the relationship between the variables. According to the results of the analysis, there is a positive and statistically significant relationship between whether the audit firm is one of the Big Four audit firms and the duration of the relationship between the audit firm and the company and the audit fee. However, no statistically significant relationship was found between the type of audit opinion and audit fee.

Keywords: Audit Fee, Big Four Audit Firms, Audit Opinion.

* Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, selimcengiz@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-2013-9590.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi MYO Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, sezeroksuz@yahoo.com, ORCID No: 0000-0002-9567-8142.

GİRİŞ

Denetim ücreti, belirli standartlara göre aracılık ücreti olan ve denetim hizmeti veren denetim firmalarına veya denetçilere ödenen ekonomik bir ücrettir. Denetim ücreti, yoğun bir rekabetin olduğu bağımsız denetim piyasasında, denetim firmaları ile denetim talep eden şirketler arasındaki görüşmeler kapsamında denetim faaliyetinin muhtemel riskleri doğrultusunda belirlenmektedir. Denetim ücreti, genel denetim faaliyeti sonucunda ortaya çıkan denetimin toplam maliyetini, risk tazminatını ve kazanç talebini kapsamaktadır. Denetim ücreti, bağımsız denetim süreci için olması gereken süre ile denetçiler için önceden belirlenmiş ücretin çarpılmasıyla bulunmaktadır. Bu kapsamda, bağımsız denetimin fiyatını belirleyen iki temel faktör bulunmaktadır. Bunlar; denetim süresi ve ücretidir. Bağımsız denetimin, istenilen bir sürede ve maliyetle yapılması talebi, denetim firmaları için denetim ücretinin önemli bir belirleyicisidir. Şirketlerin, bağımsız denetim firmalarına ödedikleri denetim dışı hizmet ve denetim ücretleri hem şirketlerin hem de denetim firmalarının dikkatini çekmektedir. Şirketler yasal olarak finansal tablolarını denetlenmesini istemektedirler. Ayrıca denetim firmalarına ödedikleri ücretlerin makul tutarda olmasını beklemektedirler. Bununla birlikte denetim firmaları aldıkları denetim ücretlerinin tatmin edici bir hizmetin sağlanmasına yetecek düzeyde olmasını talep etmektedirler. Diğer yandan, denetim ücreti, denetimi yapılan şirketler tarafından bağımsız denetimin kalite göstergelerinden biri olarak bilinmektedir. Fiili denetim çalışması sırasında meydana gelen denetim ücreti, yalnızca denetim kalitesini değil aynı zamanda muhasebe ve denetim sektörünün gelişimini de etkilemektedir (Liu, 2017: 53; Yahyaoglu, 1991: 94).

Denetim faaliyetinin çok fazla bilgi birikimini kapsaması ve belirli bir uzmanlık alanı gerektirmesi nedeniyle denetim kalitesinin belirlenmesini zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda denetim kalitesini belirlemek için dikkate alınması gereken belirli faktörlere ihtiyaç vardır. Denetim ücreti, söz konusu faktörlerden en önemlilerinden birisidir (Xu, 2011: 1). Denetim kalitesi, denetim firması tarafından, denetimi yapılan şirketin muhasebe sistemindeki muhtemel önemli hata ve hileleri tespit edebilme ve bunları açıklama olasılıklarının toplamıdır (De Angelo, 1981: 186). Ayrıca bağımsız denetim ücreti, denetlenen şirketler hakkında dış paydaşların kararları için önemlidir. Bununla birlikte bağımsız denetim firmalarının aldıkları denetim ücretinin finansal tablolarda açıklanmasının, denetim süreci ve denetimi yapılan şirketler bakımından belirli bir otokontrol mekanizması özelliği taşımaktadır. Bu nedenle denetim ücreti, geçmişten günümüze kadar çok tartışılan uluslararası bir konu olup, yerli ve yabancı bilim adamlarının araştırma odağı haline gelmiştir. Özellikle de meydana gelen muhasebe skandallarından sonra denetim firmalarına karşı azalan güven sonrası, denetim ücretlerinin de finansal raporlamada gösterilmesi gerektiği hususu araştırmacıları bu konu üzerinde araştırma yapmaya yöneltmiştir. Çünkü denetim ücretleri sadece denetim firmaları veya denetlenen şirket için değil üçüncü taraflar içinde önem arz etmektedir (Süzan, 2023: 14).

Diğer yandan, bağımsız denetim ücreti konusu uluslararası muhasebe alan yazınında uzun yıllardır tartışılan bir konu olmasına rağmen ülkemizde güncel bir tartışma konusudur. Bunun temel nedeni ülkemizde, denetim ücretlerine ait bilgilerin finansal tablolarda çok geç yayınlanmaya başlamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, günümüzde birçok ülkede bağımsız denetim ücretleri açıklanmaktadır. Ülkemizde, 2021 yılından itibaren denetim ücretleri finansal tabloların dipnotlarında açıklanmaya başlanmıştır. Ülkemizde de bağımsız denetimin kalitesini artırmak ve

geliştirilmesi için denetim ücretlerinin finansal tabloların dipnotlarında açıklanması için KGK'nın kurul kararı 30.03.2021 tarihli ve 31439 sayılı Resmî Gazetede (RG) yayınlanmıştır. Söz konusu karar, 01.01.2021 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır.

Yukarıda verilen teorik tartışmalar kapsamında, çalışmanın temel amacı; bağımsız denetim ücretlerine etki eden faktörlerin belirlenmesidir. Söz konusu amaç kapsamında, BİST'te 2020-2021-2022 yıllarında faaliyet gösteren 98 şirketin verileri kullanılmıştır. Çalışmada öncelikle bağımsız denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek için literatür kapsamında üç adet hipotez belirlenmiştir. Daha sonra, çalışmanın analiz yöntemi, modeli, değişkenleri, yapılan analizler sonucunda tespit edilen bulgulara yer verilmiştir. Son olarak ise elde edilen bulguların değerlendirmeleri açıklanmıştır. Ülkemizde bağımsız denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörleri inceleyen sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda çalışma, muhasebe ve denetim alan yazımına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Muhasebe alan yazısı incelendiğinde, bağımsız denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörleri inceleyen birçok uluslararası ve ulusal çalışma yapıldığı ve bu çalışmalarda birçok değişkeninin kullanıldığı görülmektedir. Bu kapsamda, denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörleri inceleyen literatür aşağıda özet olarak verilmiştir;

Simunic (1980) çalışmasında, denetim ücreti üzerinde etkili olan faktörleri incelemiştir. Çalışmanın kapsamını, ABD'de faaliyet gösteren halka açık 397 şirket oluşturmaktadır. Çalışmada, denetim ücretleri bağımlı değişken; toplam varlıklar, alacaklar, stoklar, karlılık, denetim görüşü, denetim firmasının denetim süresi, denetim firmasının sekiz büyük denetim firmasından biri olup olmaması ise bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, denetim ücreti üzerinde, denetimi yapılan şirketin faaliyetlerinin karmaşıklığı ve şube sayısının fazla olması, yabancı para işlemlerinin tutarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu çalışma, konuyla ilgili ilk yapılan çalışmalardan biri olup, önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.

Zerni (2012) çalışmasında, 2003-2007 yılları arasında İsveç'te faaliyet gösteren 206 şirketin (862 gözle) verileri kullanılmıştır. Çalışmada lojistik regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Bağımsız denetim ücretinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı çalışmanın sonucunda, denetim ücreti ile denetim firmasının büyüklüğü ve denetim firmasının sektörel uzmanlığı arasında istatistiksel olarak pozitif olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Sulong vd. (2013) çalışmalarında, Malezya'da 2007-2009 yılları arasında faaliyet gösteren 82 şirketin verileri kullanılmıştır. Çalışmanın yönetimi, çoklu doğrusal regresyon analizidir. Çalışmada denetim ücreti ile yönetici sahipliği ve kaldıraç oranı arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda denetim ücreti ve şirketlerin performansları arasında negatif olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Kusharyanti (2013) çalışmasında, Endonezya'da Borsası'nda 2010-2011 yılları arasında işlem gören 60 şirketin verileri kullanılmıştır. Çalışmada denetim ücreti ile denetimin karmaşıklığı, denetim riski, şirket büyüklüğü, şirketin finansal durumu, denetim komitesinin özellikleri ve denetim süresi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda, denetim ücretini etkileyen üç

önemli değişkenin (müşteri boyutu, denetim karmaşıklığı ve denetim riski) olduğu, ancak diğer değişkenlerinin etkili olmadığı tespit edilmiştir.

Kikhia (2014) çalışmasında, 2010-2012 yılları arasında Ürdün Amman Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören 117 şirketin verileri kullanılmıştır. Çalışmada çoklu regresyon analiz yöntemi kullanılarak denetim ücreti üzerinde etkili olan faktörler incelenmiştir. Çalışma sonucunda, denetim firması ve denetimi yapılan şirket arasında bulunan denetim faaliyetinin süresinin denetim ücreti üzerinde etkisinin olmadığı, ancak denetim firmasının büyüklüğü arasında istatistiksel olarak pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca şirket büyüklüğü ve karlılığı ile denetim ücreti arasında istatistiksel olarak pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Abu Risheh ve Al-Saeed (2014) çalışmalarında, 1998-2011 yılları arasında Amman Borsasında faaliyet gösteren 91 şirketin (1274 gözlem) verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada En Küçük Kareler (OLS) regresyon analiz yöntemi kullanılmıştır. Bağımsız denetim ücretinin bağımlı değişken olarak kullanıldığı çalışmanın sonucunda, şirketlerin UFRS'ye kullanmaya başladıktan sonra denetim ücretlerinde artışlar olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca denetim firmasının büyük olması, şerefiye tutarının fazlalığının ve şirket büyüklüğünün denetim ücretleri arasında istatistiksel olarak pozitif yönde ve anlamlı ilişki belirlenmiştir.

Türel vd. (2022) çalışmalarında, BİST'te işlem göre 2020 yılında 421 şirket, 2021 yılında 490 şirketin bağımsız denetim ücretleri verileri incelenmiştir. Araştırma kapsamında bağımsız denetim ücretinin; sorumlu ortak baş denetçinin cinsiyeti, denetim görüşünün türü, denetim firmasının dört büyüklerden olup olmadığı, denetçinin rotasyonu ile arasındaki ilişki incelenmiştir. Dört büyük denetim firmalarının şirketlerden almış olduğu bağımsız denetim ücretlerinin daha az olduğu tespit edilmiştir.

Terzi vd. (2022) çalışmalarında, 2020-2021 yılları arasında BİST'te faaliyet gösteren 217 şirketin verileri dikkate alınmıştır. Çalışmada, bağımsız denetim kalitesi ile denetim ücretleri arasındaki ilişki çoklu regresyon analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, bağımsız denetim kalitesi ve denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir. Ayrıca denetim ücretleri ve şirket büyüklüğü değişkeni arasında yüksek bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir.

Acar (2022) çalışmasında, 2013-2018 yılları arasında BİST'te işlem gören 98 şirketin verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada, bağımsız denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörler ele alınmıştır. Çalışma sonucunda, şirket büyüklüğü ve denetim ücretleri arasında pozitif yönde bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca denetim görüşü ile denetim firması ve denetim firmasının hizmet süresinin bağımsız denetim ücreti üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Alkaş ve Keskin (2022) çalışmalarında, bağımsız denetim ücreti üzerinde etkili olan finansal ve beşerî değişkenler incelenmiştir. Çalışmada 2021 yılında BİST Teknoloji ve Ulaştırma, Depolama ve Haberleşme sektörlerinde işlem gören şirketlerin verileri kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada veriler, çoklu regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda, denetim firmasının faaliyet yılı, dört büyük denetim firması olması ve denetçinin cinsiyeti ile şirketin çeşitli oranlarının bağımsız denetim ücreti üzerinde etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Yukarıda özet olarak verilen konuyla ilgili literatürde, denetim ücretleri üzerine etkileri olduğu düşünülen konularda birçok çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların genellikle aşağıda verilen konular üzerinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır (Süzan, 2023: 23);

Denetlenen firmadan iç denetim ve iç kontrol sisteminin var olmasının denetim ücretleri üzerine etkisi,

Dört büyük denetim firmalarının denetim ücretleri üzerine etkisi,

Mevzuat ve yasa değişikliklerinin denetim ücretleri üzerine etkisi,

Denetlenen firma karakteristiklerinin denetim ücretleri üzerinde etkisi,

UFRS'nin benimsenmesinin denetim ücretleri üzerinde etkisi,

Farklı piyasa yapılarının denetim ücreti üzerinde etkisi,

Denetçi karakteristiğinin denetim ücreti üzerinde etkisi,

Denetim kalitesi kavramının denetim ücreti üzerinde etkisi,

Mali kriz zamanlarının denetim ücreti üzerinde etkisi olarak gruplandırılabilir.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Denetim firması, denetçi ve denetlenen firma ile ilgili karakteristiklerinin bağımsız denetim ücretleri üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, BİST-100 endeksinde faaliyet gösteren 98 imalat şirketinin 2020-2021-2022 yıllarına ait verilerinden faydalanılmıştır. Söz konusu veriler, şirketlerin Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda (KAP) bulunan finansal tablolarından, faaliyet raporlarından ve denetim raporlarından sağlanmıştır. Araştırmada çoklu regresyon analizi yöntemi kullanılarak, elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2.1. Araştırmanın Değişkenleri ve Hipotezleri

Bağımsız denetim ücreti üzerinde etkisi olduğu düşünülen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada; bağımsız denetim ücretini etkileyen faktörlerin denetim firması ve denetçi karakteristiklerinden olan denetlenen şirketin denetim firmasının dört büyük denetim firmaları (PWC, Deloitte, KPMG, EY) tarafından denetlenip denetlenmediği, denetim firmasının vermiş olduğu denetim görüşünün türü ve denetim firmasının değişmesi bağımsız değişken; bağımsız denetim ücreti bağımlı değişken olarak; denetlenen şirket karakteristiklerinden olan aktif karlılık oranı, kaldıraç/borçlanma oranı ve aktif büyüklüğü ise kontrol değişkenidir. Söz konusu değişkenler aşağıda kısaca açıklanmıştır;

2.1.1. Bağımlı Değişken;

Bağımsız Denetim Ücreti:

Denetim ücreti, bağımsız denetim firması tarafından denetimi yapılan şirketin denetimi için gerekli olan süre ile denetim faaliyetini sürdüren denetçiler için önceden belirlenmiş olan denetim ücretinin çarpılmasıyla bulunmaktadır (Yahyaoglu, 1991: 94). Denetim faaliyeti icra edilirken

denetim firması ve denetlenen şirket arasında yapılacak anlaşmada denetim ekibinde yer alacak her bir denetçi için saat başı ücreti ve planlanan denetimin çalışma süresi belirlenmektedir. Dünya genelinde meydana gelen muhasebe skandallarından sonra denetim firmalarına yönelik duyulan güvenin azalmasıyla, finansal tablolarda ve denetim raporlarında denetim ücretleri ile ilgili bilgilerin yer alması gerektiği önemli bir tartışma konusu haline gelmiş ve konuyla ilgilenen bilim insanlarını bu konu hakkında çalışmalar yapmaya yöneltmiştir. Diğer yandan, ülkemizde bağımsız denetimden beklenen kalitenin ve güvenin sağlanması amacıyla 30.03.2021 tarihinde bağımsız denetim firmalarından sağlanan hizmetlerin veya bağımsız denetim ücretlerinin açıklanmasına ilişkin KGK tarafından karar alınmıştır (30.3.2021 tarihli ve 31439 sayılı RG). Ayrıca söz konusu karar kapsamında, kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar ve büyük şirketler olarak belirlenen/tanımlanan şirketler (küçük veya orta büyüklükteki şirketler için bir karar alınmamıştır), denetim firmalarından almış oldukları hizmet karşılığında ödemiş oldukları ücretleri finansal tablo dipnotlarında belirtmeleri/açıklamaları gerekmektedir. Bu karar kapsamında ülkemizde ilk olarak denetim ücretleri 31 Aralık 2021 tarihli finansal tablo dipnotlarında belirtilmiştir/açıklanmıştır. Ülkemizde şirketlerin finansal tablo dipnotları incelendiğinde, denetim ücretlerini “raporlama dönemine ait bağımsız denetim ücreti, vergi danışmanlık hizmetlerine ilişkin ücretler, diğer güvence hizmetlerinin ücreti ve bağımsız denetim dışı diğer hizmetlerin ücreti” alt başlıklarda belirttikleri/açıkladıkları görülmektedir.

Diğer yandan, denetim ücreti konusu; ülkemizdeki muhasebe ve denetim alan yazınında yeni ve tartışmalı bir konu olsa da gelişmekte olan ülkelerde uzun yıllardır üzerinde çalışılmakta ve tartışılmakta olan bir konudur. Ancak denetim ücretlerinin nasıl belirlendiği veya hangi faktörlerin belirleyici olduğuna yönelik araştırmalarda görüş birliği bulunmamaktadır. İlgili alan yazını incelendiğinde, denetim ücretinin belirleyicisi olarak düşünülen konuların genel olarak denetim firması ve denetçi karakteristikleri (denetim firmasının-denetçinin özellikleri, denetim-denetçi rotasyonu, denetim riski vs.), şirket karakteristikleri (performans, karlılık, aktif büyüklüğü, borçlanma yapısı vs.) ile kurumsal yönetim uygulamaları ve muhasebe standartları kapsamında ele alındığı anlaşılmaktadır.

2.1.2.Bağımsız Değişkenler;

2.1.2.1.Denetim Firmasının Büyüklüğü:

Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, denetim kalitesinin en önemli göstergelerinden birisi denetlenen şirketin dört büyük denetim firmaları (PWC, Deloitte, KPMG, EY) tarafından denetlenip denetlenmediğidir. Diğer bir ifadeyle, denetim faaliyetinin büyük denetim firmaları tarafından yürütülmesinin denetim kalitesini artıracığı düşünülmektedir (DeAngelo, 1981; Connie vd., 1998; Ebrahim, 2001; Adeyemi ve Fagbemi, 2010; Kyereboah-Coleman 2007; Chan vd., 2011; Zureigat, 2011; Miettinen, 2011; Fooladi ve Shukor, 2012; Abdullah vd., 2012; Ziaee, 2014; Ziaee, 2014; Sayyar vd., 2015; Cengiz vd., 2017). Zira dört büyük denetim firmalarının sahip olduğu personel ve finansal kaynağın güçlü olmasıdır. Ayrıca söz konusu denetim firmalarının, diğer denetim firmalarına kıyasla daha fazla bağımsız davranacağı varsayılmaktadır. Bu kapsamda birçok çalışmada (DeAngelo, 1981; Paulovd., 2013; Almeida ve Almeida, 2009; Cupertino ve Martinez, 2008; Braunbeck, 2010;) denetim firmasının büyük olması, denetim ve finansal raporlama kalitesini olumlu yönde artıracığı tespit edilmiştir (Cengiz, 2019: 142).

Diğer yandan, denetçilere ödenen ücretler denetim kalitesini etkilemektedir (Simunic, 1980; Wooten,2003; Hoitash, 2007; Choi, vd., 2010). Konuyla ilgili literatür incelendiğinde; denetim faaliyetlerinde dört büyük denetim firmalarına (PWC, Deloitte, KPMG, EY) ödenen denetim ücretinin diğer denetim firmalarına kıyasla daha fazla olduğu ve daha kaliteli bir denetim olacağı tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu denetim firmaları ve bağımsız denetim ücreti arasında istatistiksel olarak pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Simunic, 1980; Palmrose, 1986; De Angelo, 1981a; Teoh ve Wong, 1993; Larcker ve Richardson, 2004; Francis ve Simon, 1987; Becker, vd., 1998; Gonthier Besacier ve Schatt, 2007; Hoitash, 2007; Thinggaard ve Kiertzner, 2008; Kimeli, 2016; Hassan ve Naser, 2013; Ettredge, 2014). Diğer bir ifadeyle, büyük denetim firmalarının daha kaliteli denetim faaliyetinde buldukları ve bu durumun ise daha fazla denetim ücretine neden olduğu düşünülmektedir. Kısacası dört büyük denetim firmaları tarafından yapılan denetim ücretinin daha fazla olacağı varsayılmaktadır. Buradaki temel varsayımı ise, dört büyük denetim firmaları tarafından yapılan denetimin daha kaliteli olacağı ve söz konusu denetim firmalarının itibarını korumak için daha fazla taahhüdün altına gireceği ve bu kapsamda daha verimli ve etkin denetim faaliyetleri yürütecekleridir. Diğer yandan, literatürde konuyla ilgili çalışmaların genel sonuçları, denetim firmalarının ve denetçilerin itibarlarına çok önem verdiklerini ve itibarlarını korumanın onların bir müşterinin mali yanlış beyanlarının denetiminde hoşgörülü davranmaktan alıkoymayacağını göstermektedir. Bu nedenle denetçiler kendilerine yüksek ücretler ödense bile bağımsızlıklarından taviz vermeyecekleri varsayılmaktadır (Muhammad ve Anwar, 2015: 2).

2.1.2.2. Denetim Görüşünün Türü

Finansal tablolardan yararlananlar ve karar alıcılar, denetim kalitesini ve güvenilirliğini test etmek için denetim görüşünün türüne bakmaktadırlar. Bu kapsamda şirketler, finansal tablo ve raporlamanın kalite göstergelerinden olan olumlu görüş için çeşitli stratejilerle denetim görüşünü yönlendirme çabasında olabilmektedir. Bu durum şirketler, karar alıcılar ve çeşitli yatırımcılar için bilgi asimetrisi problemine neden olmakta ve bağımsız denetimin temel amaçlarından olan güvenilir ve kaliteli finansal tablonun ortaya çıkarılmasına olumsuz yönde etkilemektedir (Cengiz, 2019: 143).

Diğer yandan, denetim ücretinin çok fazla olması durumunda denetimin bağımsızlığına zarar verebilir, aksi durumda yani denetim ücretinin az olması durumunda denetim firması olması gereken bir denetim görüşü vermek için gerekli olan verimliliği göstermeyebilir (Silva vd., 2020: 2). Muhasebe ve denetim alan yazını incelendiğinde; Simunic (1980) çalışmasında, denetim görüşlerinin denetim ücretleri üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Xu (2011) çalışmasında, denetim görüşünün, denetim ücretine önemli derecede etki etmediğini tespit etmiştir. Ayrıca olumlu görüş dışında denetim görüşü alan şirketlerin bağımsız denetim ücretinin fazla olacağı varsayılmaktadır (Larcker ve Richardson, 2004; Cobbin, 2002). Bu durumun temel nedeni ise, belirli bir şirkete olumlu görüş haricinde bir denetim görüşü verilmesi durumunda, denetim firmasının müşterisi olan şirketle ilgili daha dikkatli olacağı ve önemlilik seviyesini daha aza indireceğinden denetim sürecinin daha fazla uzayacağı varsayımına dayanmaktadır.

2.1.2.3. Denetim Firmasının Değişimi (denetim firması ile denetimi yapılan şirket arasındaki denetim ilişkisinin süresi);

Denetim firması ve denetimi yapılan şirket arasındaki mevcut denetim ilişkinin süresinin uzun olması, denetim firmasının şirketle ilgili fazla bilgi sahibi olması sonucunda daha etkin ve verimli denetim yapmasını sağlayacaktır. Bu kapsamda, denetim ilişkisinin süresi arttıkça, verilen denetimin verimliliği ve denetim kalitesi daha yüksek olmaktadır. Ayrıca finansal raporlamanın kalitesini de artmaktadır (Azevedo ve Costa, 2012; Ghosh ve Moon, 2005; Paulovd., 2013; Jenkins ve Velury, 2008; Hamdan vd., 2012). Diğer yandan, konuyla ilgili yapılan birçok çalışma; uzun dönemde verilen denetim hizmetinin, denetim firmasının müşterisi ile ilişkisini artırdığını ve bu sayede sunulan denetim kalitesini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bu kapsamda, denetim firması ve denetlenen şirket arasındaki denetimden kaynaklanan ilişkinin uzun dönemli olması denetim kalitesini olumsuz yönde etkilediği varsayılmaktadır (Chi vd., 2009; DeFond ve Subramanyam, 1998; Li, 2010; Arel vd., 2005).

Diğer yandan, denetim firmasının müşteri şirketle arasındaki denetim hizmetinin süresinin artması sonucunda, denetim firmasının denetim sürecine daha iyi hakim olmasına, denetim risklerini daha etkin tespit ederek denetimle ilgili maliyetlerin azalacağı düşünülmektedir (Merve, 2022: 376). Diğer yandan, denetim firması ile denetlenen şirket arasındaki ilişki süresi arttıkça denetim ücreti azalmakta olduğu söylenebilir. Bunun temel nedeni olarak, karşılıklı ilişki süresinin artması karşılıklı ilişkilerin ve güvenin artması ile denetlenen firmanın denetim firmasından iskonto talep etmesidir. Ayrıca denetim firması, denetlediği şirket yapısına, iç kontrol yapısına ve yönetim yapısına daha aşına olacağı için sarf edeceği emek ve çaba ilk defa denetim yapacağı şirkete kıyasla daha az olacaktır. Bu durumun da denetim ücretlerinde azaltan bir etki meydana getireceği söylenebilir (Süzan, 2023: 58).

Yukarıda verilen açıklamalar kapsamında Tablo 1’de bağımsız denetim ücreti üzerinde etkili olan faktörleri test etmek için analize dahil edilen değişkenler özetlenmiştir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Kısaltma	Açıklama	Beklenen Etki
Bağımlı Değişken;			
i) Bağımsız Denetim Ücreti	BDÜ	Denetimi Yapılan Şirketten Dönem Sonunda Alınan Denetim Ücretinin Doğal Logaritması	
Bağımsız Değişkenler;			
i) Denetim Firmasının Büyüklüğü	BDB	(Dört Büyük Denetim Firması = 1; Diğer Denetim Firmaları = 0).	+
ii) Denetim Görüşünün Türü	DGT	(Olumlu Denetim Görüşü = 1; Olumlu Görüş Dışındaki Denetim Görüşü = 0).	+
iii) Denetim Firmasının Değişmesi	DFD	Denetim Firmasının, Şirketi Denetlediği Yılın Uzunluğu	+
Kontrol Değişkenler;			
Aktif Karlılık Oranı	AKO	Net Kar/Özkaynaklar	+
Aktif Büyüklüğü	AKB	Toplam Varlıkların Logaritması	+
Finansal Kaldıraç Oranı	FKO	Top. Borçlar/Toplam Varlıklar	+

Diğer yandan, araştırmanın amacı ve literatür kapsamında aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir;

H₁: Bağımsız denetim ücreti ile denetim firmasının büyüklüğü arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₂: Bağımsız denetim ücreti ile denetim firmasının değişmesi arasında anlamlı ve negatif yönlü bir

ilişki vardır.

H₃: Bağımsız denetim ücreti ile denetim görüşünün türü arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki vardır.

2.2. Araştırmanın Yöntemi ve Modeli

Araştırmanın amacı kapsamında oluşturulan hipotezlerin analizinde çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada bu yöntemin kullanılmasının temel nedeni ise konuyla ilgili literatürde (Pham, vd. 2017; Homayoon ve Hakimzadeh, 2017; Harahap ve Prasetyo, 2018; Tonekaboni, vd. 2022) genellikle tercih edilmiş olmasıdır. Ayrıca çoklu doğrusal regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenlerin birbirleri ilişkisini tespit etmek için kullanılmasıdır. Bu kapsamda, denetim firması, denetçi ve denetlenen firmayla ilgili karakteristiklerinin bağımsız denetim ücreti üzerindeki etkisini test etmek için aşağıdaki model oluşturulmuştur;

$$BD\ddot{U}_{it} = \beta_0 + \beta_1 BDB_{it} + \beta_2 DGT_{it} + \beta_3 DFD_{it} + \beta_4 AKO_{it} + \beta_5 AKB_{it} + \beta_6 FKO_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde;

$BD\ddot{U}_{it}$	=	t yılında i şirketinden alınan denetim ücretinin doğal logaritması
BDB_{it}	=	t yılında i şirketini denetleyen denetim firmasının büyüklüğü
DGT_{it}	=	t yılında i şirketine verilen denetim görüşünün türü
DFD_{it}	=	t yılında i şirketinin denetim firmasının yıllar itibariyle değişmesi
AKO_{it}	=	t yılında i şirketinin aktif karlılık oranı
AKB_{it}	=	t yılında i şirketinin aktif büyüklüğü
FKO_{it}	=	t yılında i şirketinin finansal kaldıraç/borçlanma oranı
ε_{it}	=	t yılında i firmasının hata terimi
β_{it}	=	Sabit

3. AMPİRİK ANALİZ VE BULGULARI

Bağımsız denetim ücreti üzerinde etkisi olduğu düşünülen faktörleri test etmek amacıyla yapılan bu çalışmada, incelenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin sağlanması için serilerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi gerekmektedir. Regresyon analizinde, sahte sonuçlar olmaması için söz konusu değişkenlerin durağan olması gereklidir. Değişkenlerin durağan olmaması durumunda bulunan sonuçlar güvenilir olması mümkün değildir. Araştırmaya dahil edilen değişkenlerin, durağan olup olmadığını test etmek için birim kök testi yapılmaktadır. Buna göre, Tablo 2’de birim kök testleri sonuçları verilmiştir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Birim Kök Testleri	BDB	DGT	DFD	AKO	AKB	FKO
LLC	-4.232*	-2.711*	-15.511*	-5.357*	-12.477*	-13.465*
IPS	-12.124*	14.511	-3.325*	56.231*	-3.771*	-2.338**
Fisher-ADF	41.741**	31.132**	39.874*	51.214**	23.877	54.121*
Breitung	-13.411*	-13.454*	-11.978*	-7.496*	0.565	-1.355**

*, ** %1 ve %5 anlamlılık seviyesini boş hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, birimlerden bağımsız serilerin neredeyse tamamında birim kök olmadığı ve serilerin durağan oldukları belirlenmiştir. Yani serilerin I(1) düzeyinde durağan oldukları belirlenmiştir. Bu nedenle serilerin neredeyse tamamının durağan olması nedeniyle regresyon analizinde kullanılmalarında bir problem olmadığı tespit edilmiştir.

Diğer yandan, çoklu doğrusal regresyon yöntemi uygulanabilmesi verilerin normal dağılım sergilemesi ve söz konusu verilerde çoklu bağlantı sorunu olmaması gerekmektedir (Çokluk, 2010: 1361). Söz konusu verilerin, normal dağılım özelliği taşıyıp taşımadığı normallik testleriyle belirlenmektedir. Veri setinin sınırlı sayıda olması durumunda Shapiro-Wilk, fazla olduğunda Kolmogorov-Smirnov Testi kullanılır. Söz konusu testte, $p > 0,05$ değerine sahip olunması durumunda normal dağılım sergilendiği varsayılmaktadır (Kalaycı, 2010: 10). Değişkenlerin arasındaki çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığını belirlemek için Collinearity testi yapılmaktadır. Söz konusu analizde, VIF değerlerinin 10’nun altında olması halinde çoklu bağlantı sorununun olmadığı varsayılmaktadır. Otokorelasyon probleminin olup olmadığını tespit edilmesinde Durbin-Watson değeri dikkate alınır. Söz konusu değerin 2’ye yakın olması kabul edilebilir seviyedir. Buna göre normallik, çoklu bağlantı ve Durbin-Watson testi Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3: Normallik, Çoklu Bağlantı ve Durbin-Watson Testi

Kolmogorov-Smirnov Testi		Collinearity İstatistiği	
Değişkenler	p değeri	Değişkenler	VIF Değeri
BDÜ	0,121	BDB	1,241
BDB	0,244	DGT	1,577
DGT	0,347	DFD	1,311
DFD	0,177	AKO	1,521
AKO	0,099	AKB	1,236
AKB	0,478	FKO	1,254
FKO	0,264		
Durbin-Watson Değeri		1,932	

BDÜ=Bağımsız Denetim Ücreti; BDB=Denetim Firmasının Büyüklüğü; DGT=Denetim Görüşünün Türü; DFD=Denetim Firmasının Değişmesi; AKO=Aktif Karlılık Oranı; FKO= Finansal Kaldıraç Oranı; AKB= Aktif Büyüklüğü

Tablo 3’te görüldüğü üzere, Kolmogorov-Smirnov (Normallik Testi) testinin sonucundan ($p > 0,05$) değişkenlerin normal dağılıma sergiledikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Durbin-Watson değerinin 2’ye yakın olmasından dolayı otokorelasyon probleminin olmadığı ifade edilebilir. Diğer yandan VIF değerlerinin 10’dan küçük olmasından dolayı araştırmada kullanılan değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı anlaşılmaktadır.

Son olarak yapılan testler sonucunda Tablo 4’te çoklu doğrusal regresyon analiz sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		T	Olasılık (p)
	B	St. Hata	B			
(Sabit)	-2,144	0,385	-	-	1,254	0.000**

BDB	0.254	0.054	0.265	2.774	0.000**
DFD	-0,004	0,001	-0,314	- 2,584	0.000**
DGT	-0,084	0,012	-0,477	- 3,478	0,545
AKO	1,321	0,214	1,544	8,214	0.000**
AKB	0,471	0,965	2,354	8,214	0.003**
FKO	- 0,069	0,574	0,711	- 1,321	0,083***
Model/Bağımlı Değişken	=	BDÜ			
R-kare	=	0.281			
Düzeltilmiş R-kare	=	0.154			
F- İstatistiği	=	3.114			
F İstatistiğinin p Değeri	=	0.0000			

** , ** , *** sırasıyla % 1 , % 5 ve %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. BDÜ=Bağımsız Denetim Ücreti; BDB=Denetim Firmasının Büyüklüğü; DGT=Denetim Görüşünün Türü; DFD=Denetim Firmasının Değişmesi; AKO=Aktif Karlılık Oranı; FKO= Finansal Kaldıraç Oranı; AKB= Aktif Büyüklüğü*

Tablo 4’te verilen analiz sonuçlarına göre; BDB, DGT, AKO, FKO ve AKB bağımsız değişkenleri verilerinden yararlanan şirketlerin bağımsız denetim ücretlerini etkilediği, DFD bağımsız değişkeninin ise bağımsız denetim ücretlerini etkilemediği tespit edilmiştir.

Bu sonuçlara göre; bağımsız değişkenlerden denetim firmasının dört büyük denetim firmasından olup olmaması ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, şirketi denetleyen denetim firmasının dört büyük denetim firmasından biri olması durumunda denetim ücretleri artmaktadır. Bu bulgu önceki çalışmalarla (Simunic, 1980; De Angelo, 1981a; Palmrose, 1986; Francis ve Simon, 1987; Teoh ve Wong, 1993; Becker, vd., 1998; Larcker ve Richardson, 2004; Gonthier Besacier ve Schatt, 2007; Hoitash, 2007; Thinggaard ve Kiertzner, 2008; Karim, 2010; Hassan ve Naser, 2013; Ettredge, 2014; Kimeli, 2016; Martinez ve Moraes, 2017) tutarlıdır. Bu kapsamda söz konusu sonuç, H₁ hipotezini desteklemektedir.

Diğer yandan, denetim firması ile denetlenen şirket arasındaki ilişkinin süresi ve denetim ücretleri arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, denetimi yapılan şirket ile denetim firması arasındaki ilişkinin süresi uzadıkça denetim ücretlerinin azaldığı anlaşılmaktadır. Bu bulgu önceki çalışmalarla (Merve, 2022; Süzan, 2023) tutarlıdır. Ayrıca bu sonuç, H₂ hipotezini desteklemektedir.

Denetim görüşünün türü ile denetim ücretleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuç, H₃ hipotezini desteklememektedir.

Diğer yandan, elde edilen sonuçlara göre, denetlenen şirketin aktif karlılık oranı ve aktif büyüklüğü ile bağımsız denetim ücretleri arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, denetlenen şirketin aktif karlılık oranı ve büyüklüğünün artması durumunda bağımsız denetim ücretinde artış gözlemlenecektir. Ayrıca denetlenen şirketin finansal kaldıraç oranı ile bağımsız denetim ücretleri arasında negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, denetlenen şirketin finansal kaldıraç oranı fazla oldukça denetim ücretinin azaldığı anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ülkemizde 01.01.2021 tarihinden itibaren finansal tabloların dipnotlarında, bağımsız denetim firmalarına alınan denetim hizmetlerinin veya bağımsız denetim ücretlerinin belirtilmesi/açıklanması gerektiği kararı bağlanmıştır. Ayrıca muhasebe alan yazısı incelendiğinde bağımsız denetim ücretleri konusunun uluslararası literatürde uzun yıllardır üzerinde en çok durulan konulardan olmasına rağmen, ülkemizde güncel bir araştırma alanıdır. Bu kapsamda, çalışmanın amacı; bağımsız denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaçla, Borsa İstanbul İmalat Sektöründe 2020, 2021 ve 2022 yıllarında faaliyet gösteren 98 şirketin verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca söz konusu amaç kapsamında literatürde yer alan çalışmalarda kullanılan değişkenler kapsamında çeşitli hipotezler geliştirilerek, çalışma modeli kurulmuştur. Çalışmada bağımsız denetim ücretleri üzerinde etkili olan faktörleri tespit etmek için çoklu regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan analizler sonucunda, denetim firmasının dört büyük denetim firmasından olup olmaması ile denetim ücreti arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca Denetim firması ile denetlenen şirket arasındaki ilişkinin süresi ve denetim ücretleri arasında istatistiksel olarak negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak denetim görüşünün türü ile denetim ücretleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu değerlendirmeler kapsamında araştırma modelinde yer alan bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki tespit edilen etkileri Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo 5. Araştırmanın Özet Bulguları

Bağımsız ve Kontrol Değişkenler	Değişkenlerin Kısaltması	İlişkinin Yönü	Bağımlı Değişken ile İlişkisi
Denetim Firmasının Büyüklüğü	BDB	Pozitif	Anlamlı
Denetim Görüşünün Türü	DFD	-	Anlamsız
Denetim Firmasının Değişmesi	DGT	Negatif	Anlamlı
Aktif Karlılık Oranı	AKO	Pozitif	Anlamlı
Aktif Büyüklüğü	AKB	Pozitif	Anlamlı
Finansal Kaldıraç Oranı	FKO	Negatif	Anlamlı

Hipotezler;

Sonuçları

H₁: Bağımsız denetim ücreti ile denetim firmasının büyüklüğü arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

desteklenmiştir

H₂: Bağımsız denetim ücreti ile denetim firmasının değişmesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki vardır.

desteklenmiştir

H₃: Bağımsız denetim ücreti ile denetim görüşünün türü arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

desteklenmemiştir

Diğer yandan, güncel veriler dikkate alınarak yapılan ve bu kapsamda önemli olan araştırmanın en önemli kısıtını çalışma döneminin ve kullanılan değişkenlerin sınırlı olmasıdır. Konuyla ilgili ileride yapılacak çalışmalarda, analize dahil edilecek farklı değişkenlerin kullanılması ve farklı yöntemlerden yararlanmanın analiz sonuçlarının güvenilirliğine katkı sağlayacaktır. Ayrıca daha sonra yapılacak çalışmalarda farklı sektörler dikkate alınabilir. Bununla birlikte bağımsız denetim ücreti ile kazanç yönetimi, yaratıcı muhasebe uygulamaları ve kurumsal yönetim arasındaki ilişki incelenebilir. Son olarak, araştırma sonucunda elde edilen bulguların, muhasebe ve özellikle de bağımsız denetim alan yazının, bağımsız denetim hizmeti veren firmalara ve bağımsız denetim ile ilgili kurum ve kuruluşlara bilgi vermesi bakımından fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abu Risheh, K.E. ve Mo'taz A.A., (2014), "The Impact of IFRS Adoption on Audit Fees: Evidence from Jordan", *Accounting & Management Information Systems/Contabilitate si Informatica de Gestione*, 13(3), s. 520-536.
- Acar, M., (2022), "Bağımsız Denetim Ücretlerini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma: Şeffaflık Raporlarında Yer Alan Denetim Gelirleri Çerçevesinde BIST 100 Örneği", *Sosyoekonomi*, 30(51), s. 365-388.
- Alkaş, E. ve Keskin, D. A., (2022), "Bağımsız Denetim Ücretlerine Etki Eden Finansal ve Beşerî Faktörlere İlişkin Sektör Etkisine Yönelik Bir Araştırma", *Mali Çözüm Dergisi*, 32, s. 39-54.
- Arel, B., Brody, R., ve Pany, K., (2005), "Audit Firm Rotation and Audit Quality", *The CPA Journal*, 75(1), s. 36-39.
- Azevedo, F. B. ve Costa, F. M., (2012), "Efeito da troca da firma de auditoria no gerenciamento de resultados das companhias abertas brasileiras", *RAM Revista de Administração do Mackenzie*, 13 (5), s. 65-100.
- Becker, C. L., DeFond, M. L., Jiambalvo, J., ve Subramanyam, K., (1998), "The Effect of Audit Quality on Earnings Management", *Contemporary Accounting Research*, 15(1), s. 1-24.
- Cengiz, S., (2019), "Bağımsız Denetim Kalitesinin Muhasebe İhtiyatlılığı Üzerindeki Etkisi: BİST'te Bir Araştırma", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10 (EkSayı), s. 140-149
- Chi, W., Huang, H., Liao, Y., ve Xie, H., (2009), "Mandatory Audit-Partner Rotation, Audit Quality and Market Perception: Evidence from Taiwan", *Contemporary Accounting Research*, 26(2), s. 359-391.
- Choi, J.-H., Kim, C., Kim, J.-B., ve Zang, Y., (2010), "Audit Office Size, Audit Quality, and Audit Pricing", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), s. 73-97.
- Cobbin, P.E., (2002), "International dimensions of the audit fee determinants literature", *International Journal of Auditing*, 6(1), s. 53-77.
- Çokluk Ö., (2010), "Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri", *Educational Sciences: Theory & Practice*, 10(3), s. 1340-1365.
- DeAngelo, L. E., (1981), "Auditor Size And Audit Quality", *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), s. 183-199.
- Ettredge, M., Fuerherm, E. E., ve Li, C., (2014), "Fee Pressure and Audit Quality", *Accounting, Organizations and Society*, 39(4), s. 247-263.

- Francis, J.R. ve Simon, D.T., (1987), “A Test of Audit Pricing in the Small -Client Segment of the U. S. Audit Market”, *The Accounting Review*, 62(1), s. 145-157.
- Ghosh, A, ve Moon, D., (2005), “Auditor Tenure İmpair Audit Quality”, *The Accounting Review*, 80(2), s. 585-612.
- Gonthier Besacier, N. ve Schatt, A., (2007). “Determinants of Audit Fees for French Quoted Firms”, *Managerial Auditing Journal*. 22(2), s. 139-160
- Hamdan, A., Al-Hayale, T. ve Aboagela, E., (2012), “The Impact of Audit Committee Characteristics on Accounting Conservatism: Additional Evidence from Jordan”, *J. King Saud Univ.*, 24(1), s. 1-15.
- Harahap, J. O., ve Prasetyo, A. B., (2018), “Ownership Structures and Characteristics Influence on Audit Fee”, *Journal of Economics Finance and Accounting*, 5(2), s. 160-167.
- Hassan, Y. M. ve Naser, K., (2013), “Determinants of audit fees: Evidence from an emerging economy”, *International Business Research*, 6(8), s. 13-25
- Hoitash, R., Markelevich, A. ve Barragato, C. A., (2007), “Auditor Fees and Audit Quality”, *Managerial Auditing Journal*, 22(8), s. 761-786.
- Homayoon, S. ve Hakimzadeh, M., (2017). “Audit Fee and Audit Quality: an Empirical Analysis in Family Firms”, *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), s. 469-476.
- Jenkins, D. S. ve Velury, U. (2008). Does auditor tenure impact the reporting of conservative earnings. *Journal of Accounting and Public Policy*, 27(2), 115–132.
- Kikhia, H. Y. (2014). “Determinants of Audit Fees: Evidence from Jordan”, *Accounting and Finance Research*, Sayı:1, s. 42-51.
- Kimeli, E. K., (2016), “Determinants of Audit Fees Pricing: Evidence from Nairobi Securities Exchange (NSE)”, *International Journal of Research in Business Studies and Management*, 3(1), s. 23-35
- Kusharyanti, K., (2013), “Analysis Of The Factors Determining The Audit Fee”, *In Business, and Accountancy Ventura*, 1, s. 147-160.
- Larcker, D. F., ve Richardson, S. A., (2004), “Fees paid to audit firms, accrual choices and corporate governance”, *Journal of Accounting Research*, 42(3), s. 625-58.
- Larcker, D.F. ve Richardson, S.A., (2004), “Fees Paid to Audit Firms, Accrual Choices, and Corporate Governance”, *Journal of Accounting Research*, 42(3), s. 625-658.
- Liu, S., (2017), “An Empirical Study: Auditors’ Characteristics and Audit Fee”, *Open Journal of Accounting*, 6(2), s. 52-70.
- Martinez, A. L. ve Moraes, A. J., (2017), “Relationship between Auditors Fees and Earnings Management”, *RAE Revista de Administracao de Empresas*, 2, s. 148–157.
- Muhammad, M., ve Anwar, H., (2015), “Quality and Audit Fees: Evidence from Pakistan”, *Research Journal of Accounting*, 6(7), s. 1-11.
- Palmrose, Z., (1986), “Audit Fees and Auditor Size: Further Evidence”, *Journal of Accounting Research*, 24(1), s. 97-110.
- Pham, N. K., Duong, H. N., Pham, T. Q., ve Ho, N. T. T., (2017), “Audit Firm Size, Audit Fee, Audit reputation and Audit quality: The Case of Listed Companies in Vietnam”, *Asian Journal of Finance & Accounting*, 9(1), s. 429-447.
- Silva, A. S. V. C., Inácio, H. C. ve Vieira, E. F. S., (2020), “Determinants of Audit Fees for Portugal and Spain”, *Contaduría y administración*, 65(4), s. 1-24

- Simunic, D. A., (1980), “The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence”, *Journal of accounting research*, 18(1), s. 161-190.
- Sulong, Z., Gardner, J. C., Hussin, A. H., Sanusi, Z. M. ve McGowan, C. B., (2013), “Managerial Ownership, Leverage and Audit Quality Impact on Firm Performance: Evidence From the Malaysian ACE Market”, *Accounting & Taxation*, 5(1), s. 59-70.
- Teoh, S. H., ve Wong, T. (1993). Perceived auditor quality and the earnings response coefficient. *The Accounting Review*, 68(2), 346-366.
- Terzi, S., Şen, İ. K., ve Özkan, Ö., (2022), “Denetim Kalitesi ile Denetim Ücreti Arasındaki İlişki: Türkiye'ye İlişkin Bulgular”, *Mali Çözüm Dergisi*, 32, s. 103-116.
- Thinggaard, F. ve Kiertzner, L., (2008), “Determinants of Audit Fees: Evidence from a Small Capital Market with a Joint Audit Requirement”, *International journal of auditing*, 12(2), s. 141-158.
- Tonekaboni, S., Khalilpour, M., Fallah, A., ve Ramzani, J., (2022), “The Effect of Audit Quality and Auditor Reputation on the Relationship Between the Auditor's Tenure and the Auditor's Fee”, *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 13(1), s. 3371-3379.
- Türel, A., Yılmaz, F., ve Özveren, C., (2022), “Türkiye'de Bağımsız Denetim Ücretlerinin Analizi”, *Mali Çözüm Dergisi*, 32, s. 45-82.
- Wooten, T. C., (2003), “Research About audit Quality”, *The CPA Journal*, 73(1), s. 48-51.
- Xu, Y., (2011), “The Determinants of Audit Fees: An Empirical Study of China's listed companies”, (Master Thesis), Lund University, İsveç.
- Zerni, M., (2012), “Audit Partner Specialization and Audit Fees: Some Evidence from Sweden”, *Contemporary Accounting Research*, 29(1), s. 312-340.

Bürokrasi Kavramının Demokrasi ve Siyaset ile İlişkisi Üzerinden Hükümet Sistemlerine Genel Bir Bakış

A General Overview Of Government Systems Through The Relationship Of The Concept Of Bureaucracy With Democracy And Politics

Vasfiye ÇELİK * Fikret ÇELİK **

Makale Geliş Tarihi / Received :19.11.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :06.12.2023

ÖZET

Bürokrasi, bir örgütlenme şekli olarak ve Weber'in onu sistematikleştirmesinden bağımsız bir şekilde yönetme süreci içinde zaten var olan bir kavram olarak değerlendirilebilir. Bürokrasi veya memurların yönetimi anlamında kullanılması ise modern devletin ortaya çıkması ve Weber'in ideal tip bürokrasi şeklinde özelliklerini belirlemesi ile de örgütlerin kaçınılmaz olarak karşılaştıkları bir niteliğe bürünmüştür. Günümüzde ise elindeki uzmanlık, profesyonellik gibi ayrıcalıklar nedeniyle siyasetle ilişkisi bağlamında farklı açılardan analiz edilen bürokrasinin, vazgeçilmez olarak kabul edilen ve en genel şekliyle halkın yönetimi olarak tanımlanan demokrasi ile de yakın bir ilişkisi vardır. Ancak bu ilişki genel olarak gerilimli bir şekilde yürütülmektedir.

Demokrasi ile gerilimli bir ilişkisi olan bürokrasinin siyasetle ilişkisi ise teoride bürokrasinin tarafsız olması gerektiği yönünde baskın bir düşünceye dayanmaktadır. Ancak pratikte bu ilişkinin her zaman böyle olamayacağı görülmekte, her ne kadar faaliyet alanları ayrı gözükse de siyasetle bürokrasinin kesin çizgilerle birbirinden ayıramayacağı düşünülmektedir. Bu iki farklı düşünceyi daha görünür kılmak anlamında da hükümet sistemlerinde bu ilişki analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Bürokrasi, Demokrasi, Siyaset, Hükümet Sistemleri.

ABSTRACT

Bureaucracy can be considered as a form of organization and as a concept that already exists in the management process, independently of Weber's systematization. The use of bureaucracy in the sense of the management of offices or civil servants has become a quality that organizations inevitably encounter with the emergence of the modern state and Weber's identification of its characteristics as the ideal type of bureaucracy. Today, bureaucracy, which is analyzed from different angles in the context of its relationship with politics due to its privileges such as expertise and professionalism, also has a close relationship with democracy, which is considered indispensable and defined in its most general form as the rule of the people. However, this relationship is generally carried out in a tense manner.

The relationship between bureaucracy and politics, which has a tense relationship with democracy, is based on the dominant idea that bureaucracy should be neutral in theory. However, in practice, it is seen that this relationship cannot always be like this, and although the fields of activity seem to be separate, it is thought that politics and bureaucracy cannot be separated from each other with clear lines. In order to make these two different ideas more visible, this relationship will be tried to be analyzed in government systems.

Keywords: Bureaucracy, Democracy, Politics, Government Systems.

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID No: 0000-0002-2176-892X

** Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID No: 0000-0002-4510-6912

GİRİŞ

En genel şekliyle memurların yönetimi olarak tanımlanan bürokrasi, örgütlerin özelde ise kamu yönetiminin büyümesi ile sistemde büyük bir güç potansiyeline kavuşmuştur. İdeal olarak belirlenen özellikleri çerçevesinde kendine ait bir uygulama alanı, şekli kısacası dünya oluşturan bürokrasinin bu genişleyen etki alanına karşılık olarak önemli diğer kavramlarla da ilişkisi tartışılır olmuştur. Bu minvalde özellikle Batı medeniyeti nezdinde vazgeçilmez olarak nitelenen demokrasi ile kaçınılmaz olarak görülen bürokrasi, birbirini destekler nitelikte ancak pratikte gerilimli bir ilişki içinde bulunmaktadır. Demokrasinin olmazsa olmaz ilkelerinden biri olan seçimlerin yapılması sonucunda halkı temsil eden, iktidarın temsilcileri siyasetçilerin varlığı ve siyasetçilerin aldığı kararları tarafsız bir şekilde uygulayacak olan ve siyasetçilerden daha uzun zamandır o mevkilerde olan bürokratların birbirleri ile olan ilişki durumu demokrasinin de durumunu sergilemektedir. Bürokrasi mi siyasileşmekte veya siyaset mi bürokratikleşmekte sorusunun cevabı, bu konuda nerede olduğunu gösteren önemli bir argüman olmaktadır.

Demokrasi ile gerilimli bir ilişki içinde bulunan bürokrasinin siyasetle ilişkisi ise üç farklı açıdan değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede en baskın şekil, değişen siyasetçiler karşısında bürokrasinin tarafsız olarak verilen emirleri yerine getiren bir konuma yerleştirilmesidir. Siyaset ile bürokrasi kesin çizgilerle birbirinden ayrılarak ve bürokrasi siyasetin denetimi altına verilerek bürokrasinin denetlenmezse demokrasi açısından bir tehdit oluşturabilme kapasitesi durdurulmaya çalışılmaktadır. Bu konu teoride uygun görülse de ikinci bakış açısı, bürokrasinin siyasetten bağımsız olamayacağı durumudur. Çünkü sistem içinde bürokrasinin tamamen tarafsız olması mümkün görülmemektedir. Üçüncü bakış açısında ise bu iki görüşün bir karması şeklinde ve her iki yaklaşımın da olurlarını alacak şekilde, üst düzey bürokrasinin siyasileşebileceği gerçeğiyle bürokratlara ayrıcalıklı, özerk bir konum verilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle bürokrasinin demokrasi ve siyasetle ilişkisinin değerlendirmesi yapılacak, ardından da demokratik hükümet sistemleri olarak görülen başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistem zaten demokratik oldukları kabulünden dolayı sadece bürokrasi-siyaset ilişkisi üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca otoriter ve totaliter sistemlerde bu ilişki açısından kısaca değerlendirilecektir. Bu sistemlerin özellikleri en genel şekliyle verildikten sonra da hangi sistemde siyasetin bürokrasi, bürokrasinin siyaset üzerindeki etkisi nedir, nasıldır sorusunun cevabı bulunmaya çalışılarak genel bir değerlendirme ile çalışma sonlandırılacaktır.

1. DEMOKRASİ KAVRAMI VE DEMOKRATİK SİSTEMLERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Saydam bir sözcük betimlemesiyle ve sözlük anlamıyla iktidarın halka ait olması, “halk iktidarı” olarak demokrasinin Yunanca demos (halk) ve kratos (iktidar) kelimelerinden türettiği kabul edilirken, en bilinen tanımını 1863 tarihli Gettysburg Söylevi’nde Lincoln, “halkın, halk eliyle, halk için hükümeti” şeklinde yapmıştır (Sartori, 1996: 8,36). Bir nevi özgürlüğün kurumsallaşması olarak görülen (Dursun, 2014:170) ancak ‘özgürlük’ ve ‘eşitliğin’ ötesinde temel dayanağının ‘katılım’ olduğu düşünülen demokrasi, özellikleri itibarıyla neredeyse tüm ülkelerin uzun süredir sistemlerine entegre etmeye çalıştığı lakin anayasal temelleri hâlâ tamamlanamamış ve bazen bir kriz içinde bulunduğu da düşünüle(bile)n bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Çelik ve Çelik, 2021: 456).

Günümüzde yaşanan gelişmeler bağlamında bir kriz içinde olabileceğine dair fikirlerle karşılaşılrsa da Dahl'a göre demokrasinin, uygulanabilir herhangi bir alternatifine karşı en az 10 (on) avantajı bulunmaktadır (2001: 63);

Zorbalığı önlemek anlamında zalim ve kötü otokratların yönetime geçmesine engel olmaya yardım eder.

Demokratik olmayan sistemlerdeki birçok temel hakkı vatandaşa garanti eder.

Vatandaşa daha geniş kişisel özgürlük alanı sağlar.

Vatandaşa kendi kaderini tayin etme hakkı verir.

Vatandaşa kendi seçtiği kanunlar içinde yaşayabilmeleri için azami fırsat tanır.

İnsani gelişme için olanak tanır.

Temel kişisel çıkarların korunmasını destekler.

Göreceli olarak daha çok politik eşitlik sağlar.

Modern temsili demokrasiler birbirleriyle barış içindedir.

Demokratik yönetimlerin refah düzeyi, demokratik olmayanlardan daha yüksektir.

Temel olarak kolektif karar alma sürecinde halkın denetimini ve denetim sürecinde hakların eşitliğini öngören demokrasi, her türlü örgüt için temel bir unsur olarak görülmesi yanında (Beetham ve Boyle, 2005: 1), Touraine'e göre bireye en büyük özgürlüğü veren, mümkün olan en büyük çeşitliliği tanıyan ve koruyan siyasal bir yaşam biçimi olarak üç temel boyuta sahiptir. Bunlar yöneticilerin düzenli aralıklarla yönetilenler tarafından serbest seçimle belirlenmesi; seçmenlerin vatandaş olması ve kendilerini vatandaş olarak kabul etmeleri; yöneticilerin iktidarın hangi sınırlar içinde çalışacağını belirleyen yasalardan dolayı sınırlandırılmalarıdır (2004: 25,44). Başka bir bakış açısına göre de düzgün işleyen demokratik bir sistemin dört ana unsuru vardır; özgür ve adil seçimler, açık ve sorumlu bir hükümet, sivil ve siyasi haklar ve sivil toplum (Beetham ve Boyle, 2005: 29). Veya makul ölçüde duyarlı olarak nitelendirilebilecek bir demokrasinin en az şu sekiz durumu garanti altına alması gerektiğine dair düşünceler de literatürde yer almaktadır. Bunlar; örgüt kurma ve bu örgütlere katılma hürriyeti, ifade hürriyeti, oy verme hakkı, kamu görevlerine getirilebilme hakkı, siyasal liderlerin iktidara gelmek için yarışabilme hakkı, haberleşme özgürlüğü, serbest ve adil seçimler, hükümet politikalarını tercihlere, oylara dayandırmak için gerekli kurumların varlığı (Dahl, 1971'den aktaran Lijphart, 1996: 12; Dahl, 1989'dan aktaran Schmidt, 2002: 257).

Demokrasinin/demokratik bir sistemin özellikleri konusunda yukarıdaki sayıldığı gibi temel kaynaklarda üzerinde anlaşılmış noktalar olmakla birlikte daha geniş açıdan ortak değerler sıralanacak olursa (Arslan, 2016:138);

Toplumsal eğitim seviyesi sürekli yükseltilmelidir ki günümüzde bu koşulu sağlayan toplumlar, katılımcı demokratik bir hukuk devletine sahiptir.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi geçerli olmalıdır.

Özgür, adil ve serbest seçimler olmalıdır.

Düzenli aralıklarla seçimler yapılmalıdır.

Seçimlere birbiriyle rekabet eden en az iki parti dâhil olmalıdır.

İktidar muhalefet partilerini korumalı ve saygı göstermelidir.

Kişisel hak ve özgürlükler güvence altına alınmalıdır.

Özel mülkiyet hakkı anayasal olarak güvence altına alınmalıdır.

Bu şekilde dizayn edilmiş bir devlet aynı zamanda sosyal devlet olmalıdır.

Katılımcı anlayış yönetime hâkim olmalıdır.

Merkezi yönetim yanında yerel yönetim birimleri oluşturulmalıdır.

Hukuk devleti ilkesi geçerli olmalıdır.

Günümüzde neredeyse her ülke kendini demokratik bir sistem olarak nitelendirmekle birlikte yukarıda sayılan temel özelliklerin daha da özelleştirilmesi vasıtasıyla farklı kurumlar, ülkeleri demokratik olup olmadığı yönünde her yıl değerlendirmektedir. Bu kurumlardan biri 1941 yılında ABD’de kurulan Freedom House’dur. Bir sivil toplum kuruluşu olarak Freedom House, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi çerçevesinde oluşturduğu 25 farklı sivil özgürlük ve siyasal hak göstergesini 0 ile 4 puan arasında puanlamakta ve ülkeleri özgür, kısmen özgür ve özgür değil şeklinde sınıflandırmaktadır (Akıncı, 2021: 437). 1946’da kurulan bir diğer kurum olan The Economist Intelligence Unit ise 60 göstergesi beş kategori (seçim süreci ve çoğulculuk, hükümetin işleyişi, siyasal katılım, demokratik siyasal kültür, sivil özgürlükler) içinde toplamakta ve ülkeleri 0 ile 10 arasında değerlendirmekte ve ülkeleri tam demokrasi, kusurlu demokrasi, hibrit rejimler ve otoriter rejimler olarak ilan etmektedir (Çelik ve Çelik, 2021:462).

Bütün bu özelliklere ve beklentilere bakıldığında demos ve kratos kavramlarının birleşmesi, demokrasinin sadece kelime anlamını ortaya çıkarırken asıl mevzu, demokrasi kavramının aslında neyi temsil ettiğini ortaya koyabilmekte yatmaktadır (Sartori, 1996:8).

2. BÜROKRASİ DEMOKRASİ İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Demokrasiye ilişkin en genel bilgilerin ardından bürokrasi-demokrasi ilişkisini analiz etmek için bürokrasi kavramına ilişkin de en genel bilgilerin verilmesi doğru olacaktır. Bürokrasi kavramını ilk kez 1745 yılında Fransız fizyokrat iktisatçı Vincent de Gournay kullanmıştır. *Bureau* kavramından türetilen ve kelime anlamı olarak “koyu renkli kumaşla örtülmüş yazı masası” olan bürokrasi, 18. yüzyıl itibariyle “memurların çalıştığı ofis, büro ya da devlet dairesi” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramın bir örgütlenme tarzı olarak şekillendirilmesi ise Weber tarafından yapılmış ve bürokrasi çerçevesinde bir örgütün nasıl dizayn edileceğine dair başlıklar belirlenmiştir. Bu bağlamda bürokrasi; işbölümüne, otorite hiyerarşisine, yetki ve görevlerin düzenlenmesine, yazılı kurallara, gayrişahsiğe, biçimselliğe, çalışanların tam gün mesaisine ve

çalışmaları karşılığında kariyer ilkesi içerisinde düzenli ücret almasına, kamu ve özel hayatın ayrışmasına, liyakate dayandırılmıştır (Eryılmaz, 2004:5).

Bu şekilde dizayn edilmiş örgütlerin tarihsel olarak “kaçınılmaz” olduğunu iddia eden Weber’in bu düşüncesi (Zeybekoğlu ve Alkan, 2021:669) modern devlet tarafından da desteklenmiştir. Zira modern devletin merkeziyetçi yapısı, kamu yönetiminde bürokrasinin kurumsallaşmasına ve yaygınlaşmasına yol açmış, bunun sonucunda da ulus devlet formu ortaya çıkmıştır. Bu formda bürokrasi, merkeziyetçiliği sağladığı için de vazgeçilmez bir hal almıştır (Aksoy, 2016: 35) ki bu açıdan bakıldığında modern devlet, “devlet dairelerindeki memurların sürekli ve talimatlara uygun çalışmaları yoluyla yönetimi sağlamak için oluşturulmuş karmaşık kurumsal düzenlemeler” olarak tarif edilmektedir. Bu süreçte modern devletin bir getirisi olan rasyonellik sonucunda ise devlet; teknikleşmekte, birçok idari mekanizma ortaya çıkmakta ve cücelerle işleyen büyük bir mekanizmaya dönüşmektedir (Saygılı, 2010: 73,85). Cüce kelimesine ithafen, Balzac da bürokrasiyi “kategorik ifade ve raporları seven, bu yönde eğilimi olan, aleladelige doğal bir nezaket besleyen, cüceler tarafından kullanılan devasa bir güç” olarak görmektedir (Eryılmaz, 2004:5). Anlatımsal bu karşıtlığa rağmen, bürokrasi modern devlet için yeri doldurulamaz bir araç olarak görülmekte ve bürokrasi olmazsa, modern devletin devamlılığının tehlike girebileceği vurgusu da dikkat çekmektedir (Saygılı, 2010: 86).

Bürokrasi-demokrasi ilişkisine bakıldığında ise günümüzde demokrasinin gerçekleşmesi için yasal-ussal bir şekilde örgütlenmiş bürokrasiye ihtiyaç duyulmaktadır. Zira Weber’e göre bürokrasi demokrasinin habercisidir ve bürokrasi geliştikçe demokrasi de gelişecektir (Demir, 2011: 69). Bürokrasinin bilgisi, uzmanlığı, profesyonelliği, istikrarlı yapısı vb. özellikleri bu olumlu ilişkiyi desteklemektedir, ancak aynı zamanda demokrasi ve bürokrasi zaman zaman karşıt iki kutup olarak da görülmektedir. Mesela bilgi toplayan ve onu işleyen bürokrasi, bu bilgiyi halkla paylaşmaktan kaçınarak bunu gizemli bir hale getirmekte ve gizlilik yolunu tercih ederek otoritesini güçlendirmeye çalışmaktadır. Demokrasi ise halka karşı sorumluluk esasında şeffaflık ilkesini ön plana çıkarmaktadır (Aksan ve Çelik, 2011:7). Demokrasinin önemli ilkelerinden bir diğeri olan eşitlik, bürokratikleşmenin de etkilerinden biridir. Çünkü bürokratikleşme ile uzmanlığa bağlı olarak işe alma durumu, miras yoluyla elde edilen ayrıcalıkları kaldırmaktadır. Ancak Weber, bu düşüncesini dönemsel anlamda yine kendisi olumsuzlamıştır. Çünkü Weber’e göre gerekli uzmanlık eğitimini almak da mali durumu iyi olan ailelerin sağlayabileceği bir olanaktır ve uzmanlık eğitimini tamamlamak ancak otuzlu yaşlarda sağlanabilmektedir. Yani sonuç olarak, beklenen toplumsal eşitlik de bu açıdan kolay sağlanabilecek bir durum ol(a)mamaktadır (Zeybekoğlu ve Alkan, 2021: 671).

Özel-kamu fark etmeksizin, ancak özellikle kamu yönetiminin giderek büyümesi bürokrasiyi de büyütmektedir. Bu durumun bir yansıması olarak ise toplum da giderek daha fazla bürokratikleşmekte ve bürokrasinin artan tahakkümü sonucunda toplumun demokratik kurumlarla ilişkisi azalmakta, hatta kurumlara güven sorunlu bir alana dönüşmektedir. Bu durum kinaye, ironi barındıran bir şekilde “bürokratik demokrasi” olarak adlandırılmaktadır. Bürokrasinin bu aşırı büyümesinin bir diğer sonucu ise amaç-araç ilişkisinin ana muhtevasının kaybolmasıdır. Çünkü bürokrasi aslında sosyal bir amacı gerçekleştirmek için kurulmuşken, zamanla bu misyonunu kaybetmekte ve bürokratik kurallar amaç haline dönüşebilmektedir. Sonuç olarak yine halkın ihtiyaç ve talepleri geri planda kalmaktadır (Balcı, 2005:316).

Bu iki kavramın arasındaki ilişkiye yine negatif bir açıdan yaklaşılabilecek olursa, siyaset bilimciler bürokrasiye yetkililerin hâkimiyeti gözüyle baktığında görülmektedir. Bürokrasiye “...sıradan vatandaşların özgürlüklerini tehlikeye atan ve tamamen memurların elinde olan ve görevlilerce denetlenen yönetim biçimi...” veya “ ...memurlardan oluşan seçkinlerin hâkimiyet biçimi...” tanımlamaları yapılırsa, daha da ileri gitmeden demokrasinin kelime anlamı olan halkın yönetimiyle dahi uyuşmadığı görülmektedir. Hatta bürokrasi, siyasal iktidarı kullanan sosyal bir tabaka ise bürokrasinin, çatışan çıkarları düzenlemesi beklenmekte ve bu da yönetsel bir tarafsızlığının olmadığını göstermektedir. Tarafsızlığın olmadığı bu alanın gittikçe büyümesi ise bireysel özgürlük alanının daralmasına neden olmakta, siyasal özgürlükler de gittikçe zayıflamaktadır. Bu durumun önüne geçebilmek, bürokratik despotizmi engellemek içinse bürokrasinin siyasete sorumlu olması, siyaset tarafından denetlenmesi önerilmektedir (Bayram ve Çınar, 2007: 14). Ancak tamamen bu görüşe zıt bir düşünce ile tarafsız bir bürokrasi vasıtasıyla halkın taleplerinin karşılanmasını demokrasinin ruhuna uygun bulmayan; iktidar değişikliklerinde bürokrasinin hizmet ettiği amaçların da gözden geçirilmesini, bürokrasinin “tarafsız yeterlilikten”, “yanıt veren yeterliliğe” dönüşmesini isteyen düşüncelerle de karşılaşmaktadır. Bu ikileme ilişkin çözüm ise vazgeçilmez olarak görülen demokrasi ile kaçınılmaz olarak görülen bürokrasinin uzlaştırılmasıdır. Çünkü “bürokrasinin ortadan kaldırılması kaos ve düzensizlik anlamına gelir; demokrasinin ortadan kaldırılması ise bürokratik memurlar sınıfının yönetimini getirir” (Demir, 2011:70-81).

Bürokrasi, siyasi tercihleri yönetsel işleyişe yansıtan bir araç olsa da Weber dahi “demokratik toplumlarda siyasal iktidarın, seçimle gelen siyaset adamlarından çok bürokrasiye ait olduğunu, bürokrasinin gelişmesi ve dolayısıyla devletin etkinliğinin artması ölçüsünde özgürlüklerin azalacağını” dile getirmiştir (Mutlusu ve Öner, 1999: 135).

Bu kadar eleştiriye rağmen bürokrasinin varlığının demokrasiye karşı tehditkâr durumunun tek başına yeterli olduğu iddia edilemez, zira böyle olsaydı bu kavramların, değerlerin hâlâ yaşıyor olması da mümkün olmazdı. Hatta bürokrasinin verimsiz olmadığı, konulan kurallara ters düşmediği ve uygulamama gibi bir tavır sergilemediği, kamuya açıklanması gereken bilgileri gizlemediği ve toplum adına hareket eden kurumların işleyişini engellemediği sürece bir tehdit olarak algılanması doğru bulunmamaktadır (Akçakaya ve İlhan, 2021: 594).

3. BİR DİĞER DİKOTOMİ OLARAK BÜROKRASİ – SİYASET İLİŞKİSİ

Bürokrasi/bürokratlar birbiriyle kesişen farklı alanlarda faaliyette bulunmaktadırlar. Şöyle ki bürokratlar seçilmişlerle ilişkisi bağlamında siyasal; kamu politikasıyla ilgili olarak çıkar gruplarıyla ilişkisi bağlamında toplumsal; kendi kurumlarında yürüttükleri faaliyetler anlamında ise yönetsel bir alanda hizmet sunarken konumuz çerçevesinde bürokrasinin daha çok siyasal alanla ilişkisi değerlendirme konusu edilecektir. Ayrıca şu da kabul edilmelidir ki düşünülebilecek bütün farklılıklardan bağımsız bir şekilde, bir nevi mevcut düzenin devamı için görevlendirildiği düşünülen bürokratların siyasetle ilişkisi kabul edilen/uygulanan siyasi sistemin etkisi altında gerçekleşmektedir (Mutlusu ve Öner, 1999: 137). Hatta siyaset literatüründe bir iktidar biçimi olarak nitelendirilen, siyasal olduğu düşünülen ve modern dönemin en baskın yönetim biçimi olan bürokrasinin siyasetle ilişkisinde, uzmanlık bilgisi açısından siyasetçiden daha üstün olan bürokratin konumsal iktidarının da daha üstün olacağını beklenmesi kadar doğal bir şey bulunmayacağı sıkça dile getirilmektedir. Bu düşüncenin altında ise bürokrasinin, verimliliği amaç

edinen bir yapıdan çok, çatışan çıkarları düzenleyen ve siyaset karşısında daha kalıcı olan iktidar yapıları olduğu gerçeği yatmaktadır (Bayram ve Çınar, 2007: 14). Dolayısıyla bürokrasinin iktidarı paylaşması çok da büyük bir problem olarak görülmemelidir. Burada asıl mevzu, siyasetçilerin değerleri ile bürokrasinin değerlerinin farklı olması sonucunda ortaya çıkabilecek çatışma ve sonrasında yaşanacaklarda görülmektedir. Bu süreçte bürokrasi siyasete karşı durarak onun amaçlarının gerçekleşmesine engel olabilecektir ki bu durum, siyasi görüşün kendi gibi düşünen kadroları tamamen bürokrasiye yerleştirmesine kadar devam edecektir (Mutlusu ve Öner, 1999: 138).

Bu olumsuz senaryonun olmayacağı düşüncesi/temennisiyle demokratik sistemlerde bürokrasi-siyaset ilişkisi hukuk temelli olup, halka karşı doğrudan sorumlu olan siyasal iktidara nazaran bürokrasi bir nebze olsun daha rahat hareket edebilmektedir. İşte bu serbest alan; ekonomik, siyasi, idari, hukuksal ve toplumsal birçok alandan etkilenmekte ve bu süreç bazen demokrasinin bazen de bürokrasinin lehine olabilmektedir. Fakat özellikle demokratik özelliklerin tam yerleşmediği sistemlerde, bu alan bürokrasi tarafından oluru dışında kullanılarak yeni bir iktidar alanına dönüşebilmektedir. Bu nedenle daha önce de belirtildiği üzere siyaset, bürokrasi üzerinde denetim yetkisini kullanarak muhtemel bu olumsuz dönüşümü engellemeye çalışmaktadır (Eryiğit ve Yörükoğlu, 2012:5,10). Ancak bürokrasi siyaset ilişkisinde bazen taraflardan birinin etkinliğinin daha fazla olması durumuyla karşılaşılabilir. Siyasetin halkın desteğini fazla alamadığı durumlarda bürokrasinin siyaset üzerindeki etkisi artmakta ve siyasi kararlar bürokratikleşmektedir. Böyle durumlarda bürokratlar/bürokrasi, amaçlarını siyasetçiler vasıtasıyla gerçekleştirmektedir. Tersisi durumunda ise yani güçlü halk desteği alan bir siyasetle/siyasetçiyle karşılaşıldığında da bu sefer bürokrasi siyasallaşmakta ve liyakat, adalet gibi bürokratik ilkeler değersizleşmektedir (Akçakaya ve İlhan, 2021: 600).

Bürokrasinin bitmeyen ikilemleri alanında, bürokrasi-siyaset ilişkisini analiz eden üç farklı yaklaşım bulunmaktadır. İlk düşüncede bürokratlar siyasetçilerin verdiği görevleri yerine getiren memurlardır ve ikisinin de birbirinden ayrı, kendine ait alanları vardır. Woodrow Wilson (1856-1924) ile anılan bu düşüncede, bürokrasinin demokrasiye yönelik bir tehdit olmaması için bürokrasinin siyaset tarafından denetlenmesi söz konusu olmaktadır. Siyasetin amaç, bürokrasinin araç olarak görüldüğü bu düşünce, Frank Goodnow (1859-1939) ve Weber tarafından da desteklenmiştir. İkinci düşünceye göre bürokratların da siyasi rolü vardır ve bürokratlar karar alma sürecinde siyasetçiler kadar etkin olmalıdır. Çünkü bürokrasi olmadan kanunlar verimsiz ve yetersizdir. Hatta bürokrasi, artan toplumsal taleplere cevap verecek yöntemler geliştirmek suretiyle siyasetten daha avantajlıdır. Dolayısıyla bu iki grubu birbirinden ayırmak yerine koordineli bir şekilde çalışmalarını sağlamak daha akılcı olacaktır. Üçüncü düşünceye göre ise üst kurullar bürokrasi vasıtasıyla üst düzey bürokratlara siyasiler karşısında haklar, yetkiler, bazı özerklikler verilmektedir. Bu şekilde siyasal gücün potansiyel olarak kötüye kullanılmasına ve çıkar gruplarının imtiyazlarına engel olunmakta, kamu yönetiminde daha etkin ve verimli olunmaktadır (İzci ve Bozdoğan, 2016: 35, Yazıcı ve Katılmış, 2023: 4).

Bürokrasi-siyaset ilişkisine kuramlar da farklı yaklaşmaktadır. Konuya ilişkin olarak Weberyana, Marksist, seçkin ve çağdaş bürokrasi kuramları kısaca değerlendirilecek olursa Weberyana kuramda, siyasetle bürokrasinin ayrı alanları olması gerektiği kabul edilmekle birlikte, Weber bu ilişkide parlamentonun güçsüz, aciz olması ve bu durumun bürokrasinin çıkarına uygun olması halinde bürokrasinin gücünü korumak için güçsüz bir parlamentoyu yeğlediğini belirtmiştir.

Marks'a göre ise üretim süreci ile doğrudan ilgili olmayan bürokrasi, toplumsal bir sınıf olmayıp toplumsal bir gruptur. Dolayısıyla bürokrasi, egemen bir sınıfın diğer sınıflar üzerinde egemenlik kurmasını sağlayan bir araçtır. Zaten işçi devrimi sonrasında bürokrasi ortadan kalkacak ve kamu görevleri, halk tarafından yerine getirilecektir. Ancak uygulamada bürokrasinin güçlü bir şekilde üretim araçlarına sahip olması söz konusu olmuştur. Seçkin açıdan bürokrasi değerlendirmesinde de “teknokrasi” kavramı dikkat çekicidir ki bu kuramda yönetme yetkisi siyasetçilerden alınıp teknokratlara ve iş adamlarına verilmektedir. Bürokrasiye ilişkin çağdaş kuramlar ise her şeyin çok hızlı değiştiğine atıfla biraz da tehditkâr bir üslupla bürokrasinin de değişmesi gerektiği, uzmanlaşmış teknik yeteneğe bağlı olarak yöneticilerin gücünün artacağı vurgusunu yapmıştır (Özkaral, 2008: 11).

Bürokrasi-siyaset ilişkisinin nasıl biçimleneceği farklılıklar gösterse de bu ilişkinin rasyonel düzeyde olması her birinin meşruiyetini güçlendirirken, tersi durumu genel anlamda siyasi iktidarın, özelde ise rejimin meşruluğunu zayıflatan veya sorgulatan bir durum olmaktadır (Çelik ve Mardinli, 2018: 40).

4.DEMOKRATİK HÜKÜMET SİSTEMLERİNDE BÜROKRASİ-SİYASET İLİŞKİSİ

Özellikle yasama ve yürütme erklerinin yapısı, düzenlenişi ve ilişkileri temelinde siyasi rejimin uygulanışı olarak tanımlanabilecek olan hükümet sistemi; siyasi parti sistemi, toplumsal sınıflar ve aralarındaki ilişki/çatışma düzeyi, siyasi kültür/gelenekler, özel ve sivil sektörün gücü, devletin üniter ya da federal niteliği, yerel yönetimlerin özerklik düzeyleri gibi özellikler tarafından şekillenmektedir (Gül, Kamalak ve Gül, 2017: 101). Konumuz bağlamında ülkelerin hükümet sistemleri ise toplum için bağlayıcı kararların alındığı ve uygulandığı bir süreç anlamındaki siyaset ile memurların yönetimi, kamu yönetimi, rasyonel bir örgüt şeklinde tanımlanan bürokrasi ilişkisinde önemli bir rol oynamaktadır (Boyalı ve Gümüş, 2022: 234). Bu ilişkiyi kuvvetler ayrığı ilkesi çerçevesinde; başkanlık, parlamenter ve yarı-başkanlık hükümet sistemleri olarak analiz etmek gerekecektir.

Sert kuvvetler ayrılığının söz konusu olduğu başkanlık sisteminde yasama ve yürütme arasında denetim ve denge (checks and balances) kuralı bulunmaktadır. Bu sistemde başkan halk tarafından seçilmekte, yürütme tek kişiden oluşmakta ve yürütme yasamanın güvenine dayanmamaktadır. Yasama yürütmeyi düşüremediği gibi yürütme de yasamayı feshedememektedir. Ancak yasamanın, başkanı suçlama yetkisi bulunmaktadır. Burada siyasi iktidarın bürokrasi üzerinde oldukça etkili denetim kurduğu görülmektedir. Ayrıca yürütme kendi politikalarına uygun kamu görevlileri ile çalışmayı tercih etmektedir. Atama ve görevden alma durumu ise bürokrasi üzerinde bir denetim aracı olarak kullanılabilir. Üst düzey kadrolara atamaların yasama onayından geçme zorunluluğu yanında yasamanın başkana danışmadan düzenlemeler yapabilmesi, bürokrasi üzerindeki denetimi daha etkin hale getirmektedir (Özer ve Özmen, 2017). Başkanlık sistemi denilince akla gelen, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile özdeşleştirilen ve bürokrasi ile ilişkilendirilen “spoil/yağma sistemi-Jacksonianism” ise ilk defa 1831 yılında senatör William Marcy tarafından dile getirilmiş ve bu sisteme bağlı olarak seçimi kazananların kendi ekibiyle bürokrasiye hakim olmasının ve kaybedenlerin memuriyetten ayrılmalarının doğal karşılanması gerektiğini savunmuştur. Ancak bu bütün memurların görevden ayrılacağı anlamına gelmemektedir. Zira liyakat ilkesine bağlı olarak siyasetin rol oynamadığı, sürekli görevleri yerine getiren kamu görevlileri yanında yağma sistemine karşılık gelecek şekilde istisnai görevler için güven mevkileri olarak görülen ve siyasi tercihlere bağlı olarak atamaların yapıldığı mevkiler de bulunmaktadır

(Tataroğlu, 2006: 103).Demokrasi adına bürokrasiyi siyasetin kontrolüne bırakan “yağma sistemi” anlayışında, demokrasi ile bürokrasinin uzlaşmadığı varsayımıyla her yeni iktidar, kendi yandaşlarıyla yönetime gelmektedir. Çünkü bu anlayışta özel bir yetkinliğe sahip olmaya gerek yoktur ve ortalama bir insan, kamusal işleri yapabilecektir (Balcı, 2005:317).

İlimli bir kuvvetler ayrılığına dayanan parlamenter sistemde yürütme kanadı düalist bir yapıya sahiptir. Yürütmenin bir kanadı olarak devlet başkanı, soydan gelen bir hükümdar olabileceği gibi meclis veya halk tarafından da seçilebilmekte, görevine meclis tarafından son verilememekte, yetkilerini karşı imza kuralı çerçevesinde başbakan ve ilgili bakanlarla kullanmakta ve bu konuda sorumsuz sayılmaktadır. Yürütmenin bir diğer kanadı olan bakanlar kurulu ise meclise karşı sorumlu olup, bakanların meclise karşı bireysel ve kolektif sorumlulukları bulunmaktadır. Yürütme yasamayı feshedebilirken yasama da güvensizlik oyu ile yürütmeyi düşürebilmektedir. Bu sistemde siyasetçiler değişse bile bürokratlar yerlerini muhafaza ettikleri için (tabii ki hiç değişim olmaması söz konusu değildir) siyasetçiler zaman zaman bürokratların açık-gizli dirençleriyle karşılaşabilmektedir (Özer ve Özmen, 2017). Bu sistemde siyaset-bürokrasi ilişkisi, daha çok siyasi iktidar ile bürokrasi arasında gelişmektedir. Çünkü parlamentonun bürokrasiye müdahale etme gücü oldukça zayıftır ve bunun nedeni de parlamentodan çıkan yürütmenin parlamentonun gücünü gölgeliyor olmasında yatmaktadır (Tataroğlu, 2006:101).Ancak her şeye rağmen bu sistemde bürokrasi-siyaset ilişkisi bir ast-üst ilişkisinden ziyade karşılıklı dayanışma ve koordinasyon içerisinde “akılcı, tamamlayıcı, interaktif, iç içe geçmiş” bir bütünün parçalarıymış gibi hareket etmektedir (Eryılmaz, 2004: 90).

Bir diğer demokratik hükümet sistemi olan yarı başkanlık sistemi, parlamenter sistemlerde karşılaşılabilen yürütmenin istikrarsızlığı problemi ile başkanlık sisteminde karşılaşılabilen yasama ile yürütmenin kilitlenmesi problemine çözüm bulma arayışındadır (Demir, 2012: 831)ve sistemin uygulama açısından üç türü bulunmaktadır. İlki başkanın güçlü olduğu, ikincisi parlamenter rejime benzeyen ve başkanın sembolik yetkilere sahip olduğu, üçüncüsü de başkan ve başbakanın dengeli yetkilere sahip olduğu (*balanced*) yarı başkanlık sistemidir (Yüksel, 2013). Sistemin genel özellikleri ise düalist bir yürütme yapısı içinde devlet başkanı belirli bir dönem için doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından seçilmekte, parlamentoya karşı hesap vermeyen devlet başkanı, siyaseten sorumsuz olmakla birlikte iktidar yetkilerini hükümetle paylaşmaktadır. Burada devlet başkanının önemli yetkileri bulunmakta, devlet başkanının parlamentoyu fesih yetkisi bulunduğu gibi, hükümet parlamentoya karşı sorumlu olmakta ve parlamentonun güvenine tabi olmaktadır (Kılınç, 2016: 464).Başkanlık ve parlamenter sistemin bir karması şeklinde melez bir sistem olarak görülen ve iki sistemin olumsuzluklarını yaşamama telaşındaki yarı-başkanlık sistemi, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulunun (veya parlamento çoğunluğunun) “birlikte var olma” (*cohabitation*) durumu sonucunda ve fakat iki tarafın farklı partilerden olması halinde istikrarsız bir sistem olarak da görülmektedir (Gül, Kamalak ve Gül, 2017: 106). Bu istikrarsızlığı gidermek için de parlamentonun çoğunluğu ile cumhurbaşkanı aynı siyasal eğilime sahipse sistem başkanlık sistemi gibi farklı ise parlamenter sistem gibi işlemektedir (Kahraman, 2012:440). Dolayısıyla yarı başkanlık sisteminde bürokrasi-siyaset ilişkisi güç dengesine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

5. OTORİTER VE TOTALİTER SİSTEMLERDE BÜROKRASİ-SİYASET İLİŞKİSİ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıktığı düşünülen *otoriterizm* ve *totaliterizm* (iki kavramı da faşizmin bulduğu söylenmektedir), demokrasinin karşıtı nedir diye sorulduğunda akla ilk gelen kavramlar olmakla birlikte demokrasi kavramının içeriğinin hiç karşılanmadığı kavram otoriterizmi de kapsayan totaliterizm olmaktadır (Sartori, 1996:202). Halkın rızasının olup olmadığı dikkate alınmadan kullanılan otoriterizm, yukarıdan aşağıya doğru bir yönetim anlayışını yansıtırken, tipik dayanağını ya mevcut liderin bilgeliğine olan inançta ya da sosyal düzenin ancak sorgusuz itaat ile sürdürülebileceği fikrinde bulmaktadır (Heywood, 2011: 96). Otoriterizm ve totaliterizm kavramlarının sistem içerisindeki uygulanması açısından farklılıklar aşağıda açıklanacak olsa da aralarındaki en büyük farkın, onların yaptıkları şeylerde değil yapabilecekleri şeylerde aranması gerektiği de ayrıca belirtilmektedir. Zira daha çok baskıyı çağrıştıran totaliterizm, bu anlamından daha çok 'kapsamayı' içermektedir. Çünkü her şey topyekün etkilenip, denetim altına alındıktan sonra baskı veya kaba kuvvete başvurma ihtiyacı azalmaktadır (Sartori, 1996:202-221).

Demokratik bir sistemde olması gerektiğine inanılan özelliklerin olmadığı veya çok sınırlı olduğu bu sistemlerden ilki olarak otoriter sistemler“sınırlı fakat sorumlu olmayan bir siyasal plüralizme yer veren; işlenmiş ve yol gösterici bir ideolojiye değil kendine özgü zihniyetlere sahip olan; gelişimlerinin bazı aşamalarının dışında, yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon yaratmayan; bir liderin veya bazen küçük bir grubun, biçimsel yönden iyi belirlenmiş fakat fiiliyatta oldukça tahmin edilebilir sınırlar içinde iktidarı kullandıkları siyasal sistemdir”(Linz, 1984'den aktaran Anık, 1999: 79). Bu tarz bir sistemi benimsemiş devletlerde lider/küçük grup, varolan bürokratik yapıyı kullanmadan doğrudan karar alabilirken bu durumun illaki rasyonel olması da gerekmemektedir. Ayrıca bürokrasinin güçlü olmasını kendi iktidarını devam ettirmek açısından bir tehdit olarak gören lider/küçük grup, resmi kurumların kamu politikasını yürütmek veya yatırım yapmak için ihtiyaç duyduğu kaynakları kendi servetinden karşılıyor hissi uyandırarak hareket etmektedir (Doğan, 2012:95).Bu sistemlerde sistemin niteliğine, ülkenin coğrafi ve tarihsel şartlarına göre oluşturulan kurumlar, sistemin denetiminden çıkamayacak şekilde sınırlandırılmaktadır. Bu çerçevede kurumlara devredilen güce sınırlamalar getirilebilmekte; lider/küçük grup kurum personelinin kendi seçmekte; personelin eylem ve kararları baskı veya etkileme ile yönlendirilmekte; farklı kurum ve personeller arasında koordinasyon problemleri oluşturularak lider/küçük grup kendi konumunu ayrıcalıklandırabilmektedir (Oğuz, 2019: 69). Bu sistemler toplumu değiştirmeyi hedeflemediği içinde farklı bir kamu yönetimi sistemi/yapısı uygulanmakta ve bu yapıda iktidar ve üst kademe bürokrat sınıfa keyfi yetkiler veren ve hukuki sınırlamaları muğlak olan patrimonyal bir nitelik dikkat çekmektedir (Akçabaş, 2022: 54).

Demokratik sistemlere tamamen aykırı uygulamaların olduğu “köktenci” bir devlet modeli öngören (Hamurcu, 2023: 46) totaliter sistemlerde bir ideolojinin güç verdiği tek bir parti, politika sürecini yönetmektedir. Bu ideoloji aynı zamanda devletin de resmi gerçeği olarak kabul edilmekte; devlet, haberleşme araçlarını kullanarak baskı ve inandırma yolu ile bu ideolojiyi yönetmekte; kabul edilen ideolojinin bir yansıması şeklinde ekonomik ve mesleki işler devletin gözetiminde yürütülmektedir. Ayrıca ekonomik ve mesleki işte yapılan bir hata aynı zamanda ideolojik bir hata olarak kabul edilmekte ve hataların politikleştirilmesi sonucunda hem polisiye hem de ideolojik bir terör hali yaşanmaktadır (Aron, 2011:237).Devlet ve toplum arasındaki sınırın kalktığı ve toplumun

tamamen siyasallaştırıldığı bu sistemlerde ayrıca tekelci bir merkezileşme bulunmakta ve empoze edilmesi gerektiğine inanılan ideoloji, parti yöneticileri ve özellikle liderde kişiselleşmekte; siyasal mobilizasyon sağlanarak halkın amaç ve hedefler için seferber edilmesi amaçlanmaktadır (Anık, 1999:80).

Hem otoriter hem de totaliter sistemlerde bürokrasi, yöneten kişi veya grubun emirlerine itaat ettiği sürece ve maalesef keyfi muamelelere maruz kalmak suretiyle faaliyette bulunmaktadır. Ayrıca totaliter sistemde baskın olan ideolojiyi zaten bürokrasi de kabul ettiği için hata yapmadan hizmet etmeye çalışmakta, bir nevi siyasetin ideolojisini paylaşmakta ve aralarında herhangi bir gerilimli durumun yaşanmaması beklenmektedir.

SONUÇ

Modern dönemlerde rejimin adı ne olursa olsun, siyasal sistemlerin düzenli ve disiplinli birer organizasyon olarak hayatta kalabilmeleri için gerekli olan en önemli unsurun bürokratik yapıları olduğu önemli bir vakıdır. Ancak paradoksal olarak bir siyasal sistemdeki bürokratik yapının nasıl işleyeceğini belirleyen de yine rejimin siyasal olarak nasıl ele alındığı, hangi ideoloji bağlamında değerlendirildiği veya en önemlisi de siyasal sistemin demokratik olup olmadığı yönündeki pratikler olmaktadır.

Batı uygarlığı en azından tarihsel olarak modern dönem olarak addedilen son üç-dört yüzyıllık periyotta nasıl dünyada olan her türlü siyasal, toplumsal, ekonomik ve bilimsel bağlamdaki gelişmelerin odağındaysa, bürokrasi olgusu da dünyadaki rejimsel betimleme ve tasniflerin yegâne belirleyicisidir. Bu noktada demokrasi üzerinden yürütülen yönetim aygıtına yönelik olarak hükümet sistemlerinin belirlenmesinde ve belli ayrımlar üzerinden nitelendirilmesinde, modern bürokratik yapının nasıl ve ne şekilde değerlendirileceğine yönelik temel prensiplerin ortaya konması önemli olmaktadır. Bu minvalde demokratik sistemlerin Batılı farklı uygulamaları üzerinden organize olmuş bürokratik sistemleri günümüzde bazı modern ve post modern yönetim anlayışları üzerinden okumak mümkün olsa da hâlâ Weberyen bürokratik kültürün hâkimiyetinin devam ettiğini söylemek de yanlış olmayacaktır.

Demokratik yapılardaki bürokratik sistem okumalarını “hükümet sistemleri” üzerinden yapacak olursak bürokratik aygıtın, önemli işlevlerinin olduğu ve siyasal sistemin tutarlı bir yapı olarak sürdürülmesinin önündeki en büyük olumlu unsur olduğu görülmektedir. Bu duruma karşılık, özellikle iki dünya savaşı arasında Batı’da belli şekillerde ortaya çıkan otoriter ve totaliter sistemlerin varlığı söz konusu olduğunda, siyasal sistemlerde modern bürokratik sistemlerin özelliklerinin ve yapısının sürdürülmesinin pratik olarak mümkün ol(a)madığı ortaya çıkmıştır. Bu duruma neden olarak da bürokrasinin rasyonel yapısından ziyade otoriter/totaliter sistemlerdeki lideri odağa alan ve onun hiçbir pratiğinin demokratik koşullar bağlamında sorgulanamamasının etkisi bulunmaktadır.

Sonuç olarak modern bürokratik yapılanmalar, tarihsel ve teorik olarak ülkelerin kültürel kodlarının belli küçük farklılıkları içerisinde oluşturulmuş demokratik hükümet sistemlerinde yönetimde keyfiliğe müsaade etmeyecek şekilde siyaset ile belli denge formülleri üzerinden ayakta kalmaktadır. Burada söylenebilecek olan en önemli vurgu ise demokrasi ile bürokrasinin bir şekilde “uzlaşması” ile siyasal sistemlerin daha dirençli ve istikrarlı hale gelebileceklerinin kabulü olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akçabaş, T. (2022). *Totaliter Sistem ve Stalin Döneminin Baskı Politikaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akçakaya, M., ve İlhan, K. (2021). Bürokrasi-Siyaset İlişkisi Bağlamında Başkanlık ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemlerinin İncelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 589-624.
- Akıncı, A. (2021). Siyasal ve Sivil Özgürlüğe Yönelik Uluslararası Kamu Politikaları, içinde *Uluslararası Kamu Politikaları Kavram/Teori/Aktörler/Uygulamalar*. Edit: Önder Kutlu, Yusuf Sayın, Sefa Usta. Nobel Yayınevi, 431-450, Ankara.
- Aksan, G. ve Çelik, Ö. (2011). Gerilim ve Uzlaşma: Demokrasi Ekseninde Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 1-10.
- Aksoy, A. (2016). Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 31-37.
- Anık, C. (1999). Siyasi Rejimler ve Kamuoyu. *Selçuk İletişim*, 1(1), 78-83.
- Aron, R. (2011). *Demokrasi ve Totalitarizm*, Çev: Vahdi Hatay, 2. Basım, Kadim Yayınları
- Balcı, A. (2005). Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Hesap Verebilirlik Yaklaşımı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 313-338.
- Bayram, A. K. ve Çınar, K. (2007). İktidar ve Siyasetin Gölgesinde Bürokrasi ve Demokrasi İlişkisi: İdealler, Zorunluluklar, Gerilimler. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 11-24.
- Beetham, D. ve Boyle, K. (2005). *Demokrasinin Temelleri*, Çev: Aslıhan Zeynep Kopuzlu, Adres Yayınları, Ankara.
- Boyalı, H. ve Gümüş, K. (2022). Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Parlamenter Sistem ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Özelinde Analizi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (55), 232-247.
- Çelik, A. ve Mardinli, İ. (2018). Yerel Seçilmişlerin Bürokrasi-Siyaset İlişkisine Bakışı: Şanlıurfa Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 1(1), 37-55.
- Çelik, V. ve Çelik, F. (2021). Demokrasi ve Siyasal Katılıma Yönelik Uluslararası Kamu Politikaları, içinde *Uluslararası Kamu Politikaları Kavram/Teori/Aktörler/Uygulamalar*. Edit: Önder Kutlu, Yusuf Sayın, Sefa Usta. Nobel Yayınevi, 451-500, Ankara.
- Dahl, R. (2001). *Demokrasi Üstüne*, Çev: Betül Kadioğlu, Phoenix Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara.
- Demir, F. (2011). Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Bürokratların Seçilmişlerce Kontrolü Sorunu. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 63-84.
- Doğan, N. (2012). Uluslararası İlişkiler ve Rasyonellik: Bürokratik Politikanın Alana Katkısı ve Geleceğin Öngörülmesinde Rasyonellik Varsayımının Önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 85-103.
- Dursun, D. (2014). *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınları, Yedinci Baskı, İstanbul.
- Eryiğit, B. H.ve Yörükoğlu, F. (2012). Modernleşme Süreçlerinde Demokrasi ve Bürokrasi İkilemi ve Kavramlarının Anlamsal Boyutları Üzerine Bir İnceleme. *Akademik Bakış Dergisi*, 32, 1-18.
- Eryılmaz, B. (2004). *Bürokrasi ve Siyaset Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, Alfa Yayınları, 2. Basım, İstanbul.

- Gül, H., Kamalak, İ., ve Gül, S. S. (2017). Amerikan Başkanlık ve Fransız Yarı-Başkanlık Sistemleri Işığında Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükümeti Sistemi. *Strategic Public Management Journal*, 3, 101-120.
- Hamurcu, O. (2023). *Anti-Demokratik Sistemlerde Anayasacılık ve Meşruiyet Olgusu*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heywood, A (2011). *Siyasi İdeolojiler*, Çev:Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, 3. Baskı, Adres Yayınları, Ankara.
- İzci, F. ve Bozdoğan, S. (2016), Türk Kamu Yönetiminde Bir Problem Alanı Olarak BürokrasiSiyaset İlişkisi.*Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.34,33-46.
- Kahraman, M. (2013). Hükümet Sistemi Tartışmaları Bağlamında Başkanlık ya da Yarı-Başkanlık Sistemlerinin Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 431-457.
- Kılınç, D. (2016). Türkiye'de Bitmeyen Tartışma: Hükümet Sistemi Üzerine Değerlendirmeler. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 447-510.
- Lijphart, A. (1996). *Çağdaş Demokrasiler Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, Çev: Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Yetkin Yayınevi, Ankara.
- Mutlusu, F.A. ve Öner, Ş. (1999). Bürokrasi-Bürokrat-Siyaset İlişkisi ve Bürokratik Katılım. *Türk İdare Dergisi*, Yıl 71, Sayı 424, 133-148.
- Oğuz, M. C. (2019). Otoriter Rejimlerde Demokratik Kurumların İşlevi: Siyasal Partiler, Parlamento ve Seçimler. *YDÜ SOSBİLDER*, 12(1), 66-85.
- Özer, M. A. ve Özmen, B. (2017). Parlamenter ve Başkanlık Sistemleri Arasında Konumunu Arayan Bürokrasi. *Strategic Public Management Journal*, 3, 17-34.
- Özkaral, M. (2008). *Bürokrasi Siyaset İlişkisi Açısından Türkiye İle Fransa'nın Karşılaştırılması*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Saygılı, A. (2010). Modern Devlet'in Çıplak Sureti. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 59(1), 61-97.
- Schmidt, M. G. (2002). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*, Çev: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Tataroğlu, M. (2006). Parlamenter ve Başkanlık Sistemlerinde Siyasi İktidar ve Bürokrasi İlişkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 13(1), 97-119.
- Touraine, A. (2004). *Demokrasi Nedir?*, Çev: Olcay Kunal, YKY Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.
- Yazıcı, S. ve Katılmış, F. (2023). Tek Parti İktidarında Bürokrasi ve Siyaset İlişkisi. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 1-12.
- Yüksel, C. (2013). Türkiye'nin Gelecek Siyasi Sistem Tercihi Rasyonelleştirilmiş Parlamenterizm, Yarı-Başkanlık ve Başkanlık Sistemleri. *Yasama Dergisi*, (25), 38-70.
- Zeybekoğlu, S. ve Alkan, Y. S. (2021). Max Weber'in Bürokrasi Modeli: Bir Yeniden Okuma Denemesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 651-681.

Türkiye’de Kamu Yönetimi Eğitiminin Mevcut Durumu ve Sorunlarına Yönelik Bir Çözümleme

An Analysis Of The Current Situation And Problems Of Public Administration Education In Türkiye

Esra AKSOY * Fatih ÖZKAN **

Makale Geliş Tarihi / Received :02.11.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :22.12.2023

ÖZET

Sosyal bir sistem olarak kamu yönetimi; halk, örgüt, kamu personeli, kamu politikası, norm düzeni ve mali kaynak gibi öğelerden oluşan bir bütündür. Kamu hizmeti sunumunda temel aktör olan kamu personeli ise bu öğeler arasında önemli bir yere sahiptir. Kamu yönetimi ve eğitim arasındaki ilişki de bu noktada başlamaktadır. Eğitim insan yaşamının her alanında insanı geliştiren ve ilgili alana hazırlayan önemli bir olgudur. Nihayetinde kamu yönetimi eğitimi de örgütlerin önemli bir parçası olan insan kaynağının eğitiminde ve kurumsal yapının gelişiminde büyük bir role sahiptir. Bu nedenle kamu yönetimi ile eğitim arasındaki ilişki üzerinde durmak önemli olabilmektedir.

Kamu yönetimi eğitimi konusunda köklü bir geçmişe sahip olan Türkiye, Cumhuriyetinin 100. yılında geldiği noktada kamu kurumlarında çalışan görevlilerin nitelikleri ve istihdam koşullarının ne derece etkin olduğunun sorgulanması önemli olabilmektedir. Çünkü devletin herhangi bir kurumunda görev alan ve kamu hizmeti sunan kamu görevlisinin donanımlı olması, devletin sağlam bir yapı üzerinde durduğunu göstermektedir. Nitekim devletin sağlamış olduğu donanımlı kamu görevlisi istihdamı daha iyi bir hizmet verebilmesinin koşullarından biridir. Bu da etkin bir kamu yönetimi eğitimi ile gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla gerek hizmet öncesi gerekse hizmet içerisinde sağlanan kamu yönetimi eğitimi ve daha sonra nitelikli ve donanımlı personel istihdamının gözetimi, devletin işleyişini yakından etkilemektedir.

Bu doğrultuda çalışmada Cumhuriyetin ilan edilmesinin 100. yılında, Türkiye’de mevcut kamu yönetimi eğitiminin ne derece etkin olduğunun sorgulanması amaçlanmaktadır. Bunun yanında çalışmada Türkiye’de kamu yönetimi eğitiminin ve kamu personelinin istihdam niteliğinin pratikte olan eksikliklerine dikkat çekilecektir.

Anahtar Kavramlar: *Kamu Yönetimi Eğitimi, Kamu Görevlisi, Personel Yönetimi*

ABSTRACT

Public administration as a social system is a whole consisting of elements such as public, organisation, public personnel, public policy, norm order and financial resources. Public personnel, who is the main actor in public service provision, has an important place among these elements. The relationship between public administration and education starts at this point. Education is an important phenomenon that develops people in every field of human life and prepares them for the relevant field. Ultimately, public administration education has a great role in the education of human resources, which is an important part of organisations. For this reason, it may be important to emphasise the relationship between public administration and education.

At the point where Turkey, which has a long-established history in public administration education, has reached in the 100th anniversary of the Republic, it may be important to question the qualifications of the officials working in public institutions and how effective the employment conditions are. Because the fact that public officials working in any institution of the state and providing public service are equipped shows that the state stands on a solid structure. As a matter of fact, the employment of well-equipped public officials provided by the state is one of the conditions for providing a better service. This can be realised through an effective public administration education. Therefore, the public administration training provided both before and during the service and then the supervision of the employment of qualified and equipped personnel closely affect the functioning of the state.

In this respect, this study aims to question the effectiveness of the current public administration education in Turkey in the 100th anniversary of the proclamation of the Republic. In addition, the study will draw attention to the practical shortcomings of public administration education and the quality of employment of public personnel in Turkey.

Keywords: *Public Administration Education, Public Official, Personnel Management.*

* Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, aksoyess07@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-6514-2646

** Uzman, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimler Enstitüsü, fth_ozkan@hotmail.com, ORCID No: 0000-0003-4696-3083

GİRİŞ

Zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Türkiye'de kamu yönetimi eğitimi, geleceğin kamu görevlilerini gerekli bilgi ve beceriyle donatmayı amaçlayan kapsamlı bir eğitim faaliyeti bütünüdür. Kamu yönetimi eğitimi, devlete insan kaynağı sağlamak ve mevcut personelin yetkinliğini arttırmak anlamında düşünüldüğünde, iki şekilde gerçekleşir. Bunlardan ilki akademik eğitim olarak da nitelendirilen hizmet öncesi eğitim, ikincisi ise hizmet içi eğitimidir. Kamu görevlisinin gerek hizmetten önce gerekse hizmet içinde eğitilmesi, kamu yönetiminin temel amacı olan ve kamu görevlileri tarafından sağlanan kamu hizmetinin, daha nitelikli, etkin ve verimli sunulması açısından önemlidir.

Türk yönetim tarihi içerisinde donanımlı bir devlet görevlisi yetiştirme ihtiyacı ve fikrine her zaman önem verilmiştir. Merkeziyetçi gelenekten gelen Türk kamu yönetiminde devlete hizmet eden her kamu görevlisi aynı zamanda devletin önemli bir parçasıdır. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı döneminde medreseler, ahiler ve loncalar, Enderun okulları ve hatta ordu geleneksel eğitim kurumlarını oluşturmaktadır. Bu anlamda Türk yönetim tarihine bakıldığında, devletin çeşitli alanlarında insan kaynağı ihtiyacını karşılamaya yönelik pek çok eğitim kurumu kurulmuştur. Türk tarihinde önemli devlet adamları yetiştirmek için açılan bu kurumlar, devamında gelişerek günümüzdeki kamu personeli yetiştiren kurumlar ve personel istihdam etme şeklini almıştır. Bu anlamda günümüzde kamu yönetimi eğitimi konusunda en önemli kurumlar üniversitelerdir.

Kamu hizmetinin sunumu ve devlet kurumlarının işleyişi açısından önemli olan kamu yönetimi eğitiminin gelişimi, kamu yönetiminin bağımsız bir disiplin haline gelmesiyle başlamıştır. Kamu yönetiminin bir disiplin olarak var oluşundan bu yana geçirdiği değişimler kamu yönetimi eğitimini de etkilemiştir. Modern devletlerin ortaya çıkmasıyla sunulan kamu hizmetinin çeşitlenmesi, ekonomik gelişmeler ve devamında son yıllarda teknolojide yaşanan hızlı değişimler, kısaca sosyal, siyasal ve ekonomik tüm gelişmeler kamu yönetimi eğitimi müfredatının incelenerek sürekli reformize edilmesini gerektirmiştir. Nitekim 1980'li yıllarla birlikte gerçekleşen yönetim paradigmalarındaki değişim, gerek kamu yönetimi müfredatını gerekse insan kaynakları yönetim politikası ve örgütlenişini reform yönünde tetiklemiştir.

Kamu yönetimi eğitiminin niteliği, kamu personelinin istihdam durumunu da yakından ilgilendirir. Çalışmada öncelikle Cumhuriyetin ilan edilmesinin 100. yılında, Türkiye'de kamu kurumlarında çalışan görevlilerin nitelikleri ve istihdam koşulları göz önüne alındığında, mevcut kamu yönetimi eğitiminin ne derece etkin olduğunun sorgulanması amaçlanmaktadır. Kamu görevlisinin eğitilmesi ve kamu kurumlarındaki istihdam usullerinin, devletin işleyişini ve halka sunulan hizmetin niteliğini doğrudan etkilediğinden, kamu yönetimi eğitimi konusu çalışılmaya değer görülmüştür. Öyle ki kamu yönetimi eğitimi sonrası görev alacak olan personelin liyakate göre değerlendirilmesi ve istihdam edilmesi sunulan kamu hizmetinin niteliğini de etkilemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada Türkiye'de kamu yönetimi eğitiminin ve kamu personelinin istihdam niteliğinin pratikteki olan eksikliklerine dikkat çekilecektir.

Bu doğrultuda çalışma doküman analizi yöntemine göre ele alınmış olup, konuyla ilgili olduğu düşünülen birincil kaynaklar, bilimsel makaleler incelenmiş ve çeşitli web sitelerinden faydalanılmıştır.

1. TÜRKİYE’DE KAMU YÖNETİMİ EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ

Türk toplumunda uzun yıllardır devlet için kamu görevlisi yetiştirmek amacıyla çeşitli kurumlar kurulmuş ve personel ihtiyacını karşılamak için çeşitli önlemler alınmıştır. Tarihsel süreç incelendiğinde, kamu yönetimi eğitimine dair kurumsal yapı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde oluşmaya başlamıştır. Söz konusu geleneksel eğitim kurumları medreseler, ordu, Enderun okulları, ahiler ve loncalardır. Selçuklu dönemindeki ilk Türk üniversitesi olarak kabul edilen Nizamiye Medresesi kamu görevlisi yetiştirmede önemli bir kurum haline gelmiştir. Bu medreselerde eğitilen ve mezun olduktan sonra devletteki önemli görevlerde yer alan kişiler, genellikle göreve liyakatli olanlardır. Ahilik teşkilatı ve loncalar ise devlete yük olmadan kamu hizmeti sunumunu sağlayan ve usta, kalfa ve çırak yetiştiren eğitim kurumu olma özelliği taşımaktadır. Son olarak ordular ise Türk devlet geleneği içerisinde gençleri yetiştiren bir yaygın eğitim kurumu olmaktadır (Kaya, 1995: 249-250).

Cumhuriyet öncesi dönemde önemli olan bir başka geleneksel eğitim kurumu Enderun okullarıdır. Enderun okulları devlet adamı yetiştirmek amacıyla 1455 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Bu okullar, amacı insanları devlet görevlerine hizmet etmek için yetiştirmek olan dünyadaki ilk kamu yönetimi okulları olarak kabul edilmektedir. Enderun okulları sayesinde Osmanlı’da kamusal görevlerde yer alabilmek için eğitim ve liyakat temel esas haline gelmektedir. Ancak 18. yüzyıldan sonra askeri ve mülki idarecilerin yetiştiği Enderun okulları, medreselerle birlikte imtiyazlı grupların denetimine girerek eski önemini kaybetmiştir (Kaya, 1995: 251; Demirci, 2015: 78). 18. yüzyıldan sonra geleneksel eğitim kurumları batıdaki gelişmeler karşısında işlevsiz kalınca batı modeline uygun yeni eğitim kurumları oluşturulmuştur.

Kamu görevlisi yetiştirmek amacıyla batılı tarzda eğitim vermek için açılan okullar arasında en önemlisi şüphesiz 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’dir. Bu süreçte kamu yönetimi eğitimi kıta Avrupa’sının etkisinde kalmış, idare hukukunun bir alt dalı gibi değerlendirilmiştir. Daha sonra 1953 yılına gelindiğinde Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Birleşmiş Milletler Örgütü’nün desteğiyle kurulmuş kamu yönetimi eğitimine Amerikan anlayışı yansımıştır (Akdemir, 2019: 29). TODAİE’nin kurulması ile birlikte ise kamu yönetimi eğitimi farklılaşmaya başlamış, öyle ki kamu görevlisi hizmet içi eğitim programlarıyla enstitü bünyesinde eğitime başlanmıştır (Kaya, 1995: 254). Bir dönem kamu yönetimi personelinin eğitimini üstlenen TODAİE 2018 yılında kapatılmış, bu kararla birlikte TODAİE’nin sahip olduğu bütün haklar, mal varlığı ve yayın hakları Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi’ne devredilmiştir (Akca, 2019: 87). Ancak belirtmelidir ki Hacı Bayram Veli Üniversitesi TODAİE’nin bir devamı niteliğinde olmayacaktır.

1957 yılına gelindiğinde Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi açısından önemli bir gelişme olarak Mülkiye Mektebi, Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne dönüştürülmüştür. Böylece üniversite düzeyinde kamu yönetimi bölümü ilk defa Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nde açılmış ve Amme İdaresi dersi verilmeye başlamıştır. Zamanla bu fakülte, dönemine göre devletin kamu görevlisi ihtiyacını karşılayabilecek kurumsal yapıya sahip olabilmıştır (Yıldırım, 2023: 4). Daha sonraki süreçte giderek diğer üniversitelerde de Siyasal Bilgiler ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri kapsamında kamu yönetimi bölümleri açılmaya başlamıştır.

Türkiye’de kamu yönetimi eğitiminin kurumsal gelişimi açısından bir başka önemli gelişme, 1981’de Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) kurulmasıdır. YÖK’ün kurulmasıyla birlikte kamu yönetimi eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında artış yaşanmış, önceki karmaşık yapılanmanın aksine bir standartlaştırma çabası başlamıştır. Böylece Ankara Üniversitesi SBF, İstanbul Üniversitesi SBF ve devamında Boğaziçi, Dokuz Eylül, Gazi, Hacettepe, İnönü, Marmara ve ODTÜ Üniversitelerinde İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi içinde Kamu Yönetimi bölümleri meydana getirilmiştir (Ömürgönülşen, 2010: 131). 1990 sonrası dönemde ise gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinde kamu yönetimi bölümleri açılmaya başlamıştır.

YÖK’ün kuruluşu kamu yönetimi eğitiminin kurumsal yapısı olarak üniversitelerde niceliksel ve niteliksel değişimleri beraberinde getirmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi YÖK’ün kuruluşunun önemli etkilerinden biri, kamu yönetimi bölümlerinde yapılmaya çalışılan standardizasyondur. Öyle ki 1983 yılında YÖK kamu yönetimi bölümleri için ortak bir kamu yönetimi çerçeve programı hazırlamıştır. Söz konusu program mevcut tüm kamu yönetimi bölümlerinin müfredatını birbirine benzetmiştir. Ancak bu durumun farklı üniversitelerde niteliği arttırmaya yönelik oluşabilecek rekabet ortamını engellemesi, gerçekleştirilmek istenen standartlaştırma çabasının getirdiği olumsuz sonuçlardan biri olarak görülmüştür (Ömürgönülşen, 2010: 149; Şaylan ve Sezen, 1998-2000: 67-68). Yine de daha sonra bazı köklü üniversiteler, YÖK tarafından hazırlanan bu programda zamanla kendi ihtiyaçlarına uygun değişiklikler yapmıştır.

Türkiye’de kamu yönetimi eğitiminin kurumsallaşma tarihine bakıldığında, TODAİE’nin kuruluşuna kadar bir Kıta Avrupası etkisinin söz konusu olduğu, daha sonra ise ABD etkisinin kendisini hissettirmeye başladığı söylenebilir. Kamu yönetimi eğitimindeki özellikle 1945 sonrası var olan Amerikan etkisinin ortaya çıkmasındaki en önemli etken İkinci Paylaşım Savaşı’nın ardından ABD’nin yeni süper güç olarak çıkmasıdır. Bu etki ABD’den uzman akademisyenlerin getirilip ders vermesi ve eğitim için gönderilen akademisyenlerin geri dönerek kamu yönetimi kürsü ve enstitülerinde dersler vermesiyle pekişmiştir (Altunok, 2011: 244).

2. KAMU YÖNETİMİ VE EĞİTİM ARASINDAKİ İLİŞKİ

Kamu yönetimi, kamu kurum ve kuruluşlarını ifade etmesi bakımından yapısal; kamu görevlilerinin yerine getirdikleri hizmetler bakımından eylemsel; eğitim, öğretim, araştırma faaliyetleri bakımından ise akademik bir disiplin ve bunların yanında bir mesleği ifade etmesi bakımından çok yönlü bir kavramdır (Parlak, 2015: 54-55). Devletler daha iyi bir kamu hizmeti verebilmek için kamu yönetimi alanında nitelikli personel ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli öğretim kurumları oluşturmuştur. Bu durum kamu yönetimi eğitiminin bir disiplin haline gelmesini gerektirmiştir. Kamu yönetimi eğitimi, devletin farklı alanlarında ve çeşitli sektörlerde çalışma imkanı elde etmek için gerekli bilgi, beceri ve yetenekleri içeren eğitim sürecidir. Toplum yararına hizmeti sunacak donanımlı personelin yetiştirilmesinde kamu yönetimi eğitiminin önemi yadsınmaz. Dolayısıyla kamu yönetimi ve eğitim arasındaki ilişki bu noktada önem kazanmaktadır.

Kamu yönetiminin içerdiği farklı anlamların yanında çeşitli öğelerden oluşan sosyal bir disiplin olarak varlığı, esasen kamu yönetimi eğitimi ile yakından ilişkilidir. Bilindiği gibi kamu yönetimi halk, örgüt, kamu personeli, kamu politikası, norm düzeni ve mali kaynak gibi farklı öğelerin oluşturduğu sosyal ve açık bir sistemdir. Bu öğeler arasında yer alan kamu personeli ise

kamu yararına hizmet sunumunda temel aktördür. Kamu yönetimi ve eğitim arasındaki ilişkide bu noktada başlamaktadır. Öyle ki kamu yönetimi eğitimi, örgütlerin önemli bir parçası olan insan kaynağının eğitiminde büyük bir role sahiptir. Nitekim toplum yararına olan etkin bir kamu hizmeti sunumu için donanımlı kamu görevlisinin istihdam edilmesi gerekir. Dolayısıyla kamu görevlisinin eğitilmesi, kamu yönetimi bölümlerinin temel uğraş alanlarından birini oluşturmaktadır.

Türkiye’de kamu görevlisi, biri hizmet öncesi diğeri hizmet içi olmak üzere iki şekilde eğitilmektedir. Ancak çalışmamızın kapsamında, kamu yönetimi üzerine akademik eğitim veren hizmet öncesi eğitim yer almaktadır. Bu noktada akademik anlamda kamu yönetimi eğitiminde üniversitelerin rolü önem taşımakta, siyasal bilgiler ve iktisadi ve idari bilimler fakülteleri öne çıkmaktadır. Hizmet öncesi eğitim, toplumun yararına hizmet sunacak olan kamu görevlisini gerekli bilgi, beceri ve donanımla yetiştiren aşama olması bakımından önemlidir. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması açısından iyi yetişmiş kamu görevlilerine ihtiyaç duyulmaktadır (Balta, 1966: 476; Onaran, 1967: 8). Bunun yanında kalkınmanın gerçekleşebilmesi, gerekli donanıma sahip kamu görevlisinin kamu kurum ve kuruluşlarında yer almasına bağlıdır.

Kamu görevlisinin eğitilerek geliştirilmesi, bir yandan kamu hizmetlerinin etkinlik ve verimliliğini artırırken diğeri yandan kalkınmanın gerekliliklerinden biri olarak görülür. Böylesine önemli bir husus yalnızca kamu kurumları için gerekli olmamakta, personel kabiliyetine duyulan ihtiyaç özel sektör açısından da önem kazanmaktadır. Nitekim kamu yönetimi eğitimi yalnızca kamu kurumlarına hizmet edecek insan kaynağını yetiştirmek için geçerli olan bir eğitimsel faaliyet olmamaktadır. Dolayısıyla Fayol’un kastettiği planlama, örgütlenme, koordinasyon ve kontrol gibi unsurlara yönelik verilen eğitim ister kamu ister özel olsun her kesim için geçerli olabilmektedir (Günay, 2004: 98).

Donanımlı bir kamu görevlisi yetiştirmenin temel şartlarından biri, geleneksel eğitim yöntemleri yanında, bilgi teknolojilerinin örgütlere yansıyan boyutu hakkında da bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir. Nitekim kamu görevlilerinin sunmuş oldukları hizmetler değişen dünya düzenine ayak uydurmakta ve sürekli farklılaşmaktadır. Buna bağlı olarak da kamu hizmeti sunacak olan kamu görevlisinin değişime ayak uydurabilecek şekilde yetiştirilmesi gerekmektedir (Sürgit, 1970: 21). Kamu yönetimi eğitiminin bilgi teknolojilerindeki yeniliklere ayak uydurarak değişen koşullara uyum sağlaması beklenmektedir. Dolayısıyla kamu görevlisinin eğitilmesi, sürekli ve değişken bir süreç ve faaliyetler bütünüdür. Tüm bu ifadelerin sonunda kamu yönetimi eğitimi, kamuya sürekli insan kaynağı yetiştirme amacıyla olan ve değişen dünya düzenine uygun yeni bilgilerle kendisini yenileyen bir süreçtir.

3. TÜRKİYE’DE KAMU YÖNETİMİ EĞİTİMİNİN MEVCUT YAPISI

Kamu kuruluşlarından daha nitelikli bir kamu hizmeti sunmak adına etkin ve verimli çalışması beklenmektedir. Bu beklenti her şeyden önce kamu görevlilerinin gerekli bilgi, beceri ve donanımla yetiştirilmesine bağlıdır. Yönetim tarihimiz incelendiğinde devlet işlerini yürütecek görevlilerin yetiştirilmesi için eğitim kurumları her zaman var olagelmıştır. Türkiye’de mevcut durumda kamu yönetimi eğitimi Kamu Yönetimi (KY) ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (SBYK) olarak iki ekseninde verilmektedir. 2000’li yıllardan sonra ise daha önce Kamu Yönetimi ismi altında kurulan veya yeni açılan kimi bölümlerde bölüm isimlerinin Siyaset Bilimi ve Kamu

Yönetimi olarak değiştirildiği veya o şekilde açıldığı görülmektedir (Ömürgönülşen, 2010: 133-134).

Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi, 1980’lere kadar yalnızca birkaç üniversitede verilirken 1990’lardan itibaren hızla yayılmaya başlamıştır. 2000’li yılların ortalarından itibaren ise vakıf üniversitelerinde kamu yönetimi eğitimine dair bir hareketlilik yaşanmış ve birçok vakıf üniversitesinde KY ve SBKY adında bölümler açılmıştır (Ömürgönülşen, 2010: 139). Türkiye’de kamu yönetimi eğitiminin kurumsal yapısı incelendiğinde mevcut durumu; (YÖK Atlas, 2023);

• Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi “Kamu Yönetimi” ve “Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi” bölümleri olmak üzere iki temel ekseninde verilmektedir. Lisansüstü eğitimi ise Siyaset ve Sosyal Bilimler, Yönetim Bilimleri, Hukuk Bilimleri ve Kentleşme ve Çevre Sorunları gibi çeşitli anabilim dalından oluşmaktadır (Eryılmaz, 2018: 79-80).

• 2022-2023 eğitim öğretim yılında 129 devlet üniversitesi arasından 17 üniversitede, 75 vakıf üniversitesinden 3 üniversitede kamu yönetimi eğitimi verilmektedir.

• Türkiye’de 129 devlet üniversitesinden 78 üniversitede, 75 vakıf üniversitesi arasından ise 22 üniversitede siyaset bilimi ve kamu yönetimi eğitimi verilmektedir.

• Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi veren üniversiteler arasından 5 üniversitede hem kamu yönetimi hem de siyaset bilimi ve kamu yönetimi eğitimi birlikte verilmektedir.

• Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi veren üniversitelerde, kamu yönetimi ile siyaset bilimi ve kamu yönetimi eğitimini ikinci öğretim programında veren 33 üniversite bulunmaktadır.

• Türkiye’de kamu yönetimi eğitimi veren üniversiteler arasında kamu yönetimi programında açık öğretim veren bir tek Atatürk Üniversitesidir. Bunun yanında siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümünde açık öğretim eğitimi veren İstanbul ve Anadolu üniversiteleridir.

Türkiye’de son zamanlarda gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinde kamu yönetimi adı yerine, siyaset bilimi ve kamu yönetimi adında bir artış görülmektedir.

Kamu yönetimine yönelik her türlü gelişme, aynı zamanda kamu yönetimi eğitimini de etkilemektedir. Örneğin 1980’lerden sonra kamu yönetiminde paradigma değişimiyle birlikte yeni kamu işletmeciliği anlayışı gündeme gelmiş, bu doğrultuda kamu yönetimi eğitimi veren kurumların müfredatında da değişimler yaşanmıştır. Öyle ki mevcut kamu yönetimi derslerine ek olarak işletme yönetimi dersi giderek yaygınlık kazanmıştır (Ömürgönülşen, 2004: 63-64). Dijitalleşme süreciyle birlikte ise teknolojik alanda yaşanan ilerlemeler KY ve SBKY bölümlerinin eğitim müfredatlarına yansımaya başladığı görülmektedir. Bu doğrultuda siyaset, işletme, ekonomi, tarih, sosyoloji gibi disiplinlerin yer aldığı geleneksel kamu yönetimi müfredatına bilgi teknolojilerine yönelik derler de eklenmeye başlamıştır (Tek-Turan, 2019: 300).

Kamu hizmetlerine yönelik insan gücünü hazırlayan yükseköğretim kurumlarının, bilişim teknolojilerine dair derslere ne kadar yer verdiği konusu da önemlidir. Nitekim dünyada bilgi ve teknik geliştikçe, bu gelişim toplumun beklediği kamu hizmeti anlayışına yansımaktadır. Dolayısıyla daha etkin ve verimli bir kamu hizmeti sunumu için kamu yönetimi eğitiminin gerek müfredat gerek kullanılan teknik açısından çağa ayak uydurması gerekir. Bu noktada son

zamanlarda e-devlet, kamu yönetiminde kullanılan bilgi teknolojileri ve akıllı kent yönetimi gibi dersleri bulunduran üniversitelerde bir artış göze çarpmaktadır. Kamu yönetimi eğitimi veren üniversiteler incelendiğinde özellikle e-devlet uygulamalarına yönelik derslerin yaygınlaşmaya başladığı görülür (Yıldırım, 2023: 6). Bunun yanında kamu yönetimi müfredatı incelendiğinde, bilişim teknolojileri dersleri konusunda bir ortaklıktan söz edilememektedir. Bahsedilebilecek tek ortak nokta, kamu yönetimi müfredatının alana özgün dersler dışında multidisipliner nitelik taşımasıdır.

4. TÜRKİYE'DE KAMU YÖNETİMİ EĞİTİMİNİN SORUNLARI VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Türkiye'de kamu yönetimi eğitiminin yarım yüzyılı aşkın bir geçmişi bulunmakla birlikte, mevcut kurumsal yapıda bazı önemli sorunların varlığı sürmektedir. Bu sorunlar yalnızca kamu yönetimi eğitimi değil, aynı zamanda topluma sunulan hizmetin niteliğini iyileştirmek için çözülmesi gereken önemli konuları temsil eder. Nitekim kamu hizmetini sunacak olan kamu görevlileridir. Bu noktada kamu yönetimi eğitime yönelik sorunların ele alınması, nitelikli kamu görevlisi yetiştirmek için önemli bir etkidir. Başka bir açıdan da kamu yönetimi eğitimi, kamu kurumlarının etkili ve verimli bir şekilde işlemesi için son derece önemli bir role sahiptir. Ancak bu alanda bir dizi sorun ve zorluklar bulunmaktadır. Kamu yönetimi eğitimi ile ilgili söz konusu bazı sorunlar ve çözüm önerileri şu şekilde olabilmektedir:

- **Teori ve Pratiğin Bütünleştirilememesi Sorunu:** Buraya kadar bahsedildiği gibi kamu yönetimi eğitimi donanımlı personel istihdamını sağlayarak, etkin kamu hizmeti sunumunu ve devletin işleyişini yakından etkiler. Ancak bu önemli eğitimi alan kişiler, öğrendiklerini pratikte uygulama konusunda zorluklar yaşamaktadır. Bu sorun literatürde teorinin ve pratiğin birleştirilememesi sorunu olarak anılmakta ve uzun yıllardır sürmektedir. (Özgür ve Öztepe, 2015: 268). Esasen kamu görevlilerinin üniversitede edindikleri bilgiyi pratikte uygularken yaşadıkları zorluklar, sahadaki gerekliliklerle teori arasındaki ilişkinin kurulamamasından kaynaklanabilir. Bu ilişkiyi kurmak için, müfredata daha fazla pratik odaklı dersler eklenmeli ve yeni mezunların iş dünyasına geçişlerini destekleyecek projeler geliştirilmelidir. Önerilen bu çözümler, teori ile pratik arasındaki farkın azalmasına yardımcı olabilmektedir.

- **Kamu Yönetimi Bölümünün Mezun Sayısının Fazla Olması:** Türkiye'de özellikle 1990'lı yıllardan sonra gerek devlet gerekse vakıf üniversitelerinde, kamu yönetimi eğitimi veren bölüm sayısında hızlı bir artış yaşanmaktadır. Bu artış beraberinde mezun sayısındaki artışı da getirmektedir. Mezun sayısının yıllara göre artış göstermesi, kamuda istihdam sorunu ve kamu yönetimi eğitiminin kalitesini düşürme tehlikesi gibi beraberinde birçok girift sorunu da getirmektedir. Bu soruna yönelik çözüm olarak, üniversitelerde KY ve SBKY bölümlerinin kontenjanları özellikle açık öğretim programlarında azaltılmalıdır. Bunun yanında yakın zamanda hukuk fakültesinde Türkiye Barolar Birliği başkanının, işsiz avukat sayısının artması ve mesleğin kalitesinin düşmesi olasılıklı tehlikeler nedeniyle talep ve zorlamalarıyla başarı sıralamasının düşürülmesi gibi bir iyileştirme kamu yönetimi bölümlerinde de yapılabilir.

- **Mezuniyet Sonrası İstihdam Sorunu:** Mezuniyet sonrası istihdam sorununu ortaya çıkaran kendi içinde birçok problem bulunmaktadır. Bunlar; bölümün meslek kazandıran bir bölüm olmaması, mezun sayısının fazlalığı nedeniyle mesleki sınavlarda rekabetin zorlaşması gibi

durumlardır. Bunların yanında mezuniyet sonrası istihdam sorununu ortaya çıkaran bir diğer etken, meslek edinme konusunda bilgisiz olunmasıdır. Türkiye’de istidam sorununun en çok tartışılan boyutunu kamu hizmetine giriş sınavına yönelik eleştiriler oluşturmaktadır. Bu eleştirilerden en yaygın olanı kamu yönetimi müfredatıyla sınavındaki soruların içeriğinin uyuşmamasıdır. Bu nedenle adaylar alan dışı gelen soruların açığını kapatabilmek için farklı eğitim kurumlarına yönelmektedir. Tüm bunların sonunda, artık üniversitelerin işlevinin ne olduğunu sorusu önem kazanmaktadır.

Başka bir istihdam sorunu da idari hakimlik ve kaymakamlık gibi sınavlarda farklı fakülte mezunlarının bu sınavlara girebilmesi yönündeki itirazlardır. Ayrıca kaymakamlık sınavında son yapılan düzenleme ile KPSS şartı aranması bu sınava yönelik bahsedilen sorunları kaymakam adayları için de geçerli kılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen sorunların tümünü içeren mezuniyet sonrası istihdam sorununun çözümü için sınav sistemi ve program müfredatı gibi alanlarda iyileştirmeler yapılması gerektiği açıktır. Oluşturulabilecek çözüm önerileri arasında; öğrencilerin eğitim sürecinde mesleki açıdan ve girebilecekleri sınavlar konusunda bilgilendirilmesi, özellikle son sınıflarda meslek seçimine yönelik bir dersin müfredata konulması, böylece seçebilecekleri mesleklere ve girebilecekleri sınavlara yönelik bilinçlendirilmesi gerektiği gösterilebilir.

• Ders İçeriklerini Güncelleme Sorunu: Kamu yönetimi disiplini yapısı ve içeriği itibarıyla ne kadar dinamikse, kamu yönetimi eğitimi de o kadar gelişime açıktır. Toplumdaki sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler ve devamında son yıllarda teknolojide yaşanan hızlı değişimler kamu yönetimi eğitimi müfredatının da sürekli reformize edilmesini gerektirmektedir. Kamu yönetimi eğitimi veren üniversitelerde, dünyadaki gelişmelere paralel olarak kamu kurumlarında kullanılacak olan yeni teknolojilerin müfredatta yer alması ve takip edilmesi önemlidir. Kimi üniversiteler bunu dikkate almazken, kimileri de müfredatlarını güncel gelişmeler doğrultusunda yenilemektedir. Örneğin son yıllarda yapay zeka alanında yaşanan hızlı gelişmeler kamu hizmeti sunum tekniğine de yansımış, hizmet sunumunda yapay zekadan faydalanma anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Bu gelişmenin kamu yönetimi müfredatına yansımaları, hizmeti sunacak olan kamu görevlilerinin güncel gelişmeler hakkında bilgi sahibi olması gerekecektir. Nitekim etkin, verimli ve çağdaş bir kamu hizmeti sunumu için kamu görevlisinin güncel gelişmelere ve tekniklerine göre yetiştirilmesi önemlidir.

• Kamu Yönetimine Diğer Bilim Dallarının Etkisi: Bu sorunda oldukça eski ancak güncelliğini koruyan bir kamu yönetimi eğitimi sorunudur. Nitekim bölüm müfredatı incelendiğinde derslerin içeriklerinin genel olarak hukuk, siyaset, iktisat ve işletme gibi farklı alanlardan etkilendiği görülmektedir (Özgür ve Öztepe, 2015: 260). Bu kimi zaman kamu yönetiminin interdisipliner olduğu yönünde olumlu bir izlenim verse de kimi zaman kimlik bunalımına sebep olduğu şeklinde değerlendirilmesine neden olmaktadır. Esasen sosyal bilimlerin genel bir sorunu olan bu sorun kamu yönetiminde daha belirgin hale gelmiştir. Ancak Görmez (2015: 25), sosyal bilimleri kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla bu sorun ana derslerin neler olabileceği konusunda mümkün olduğunca ortak bir çerçevede uzlaşılmasıyla giderilebilmektedir.

Buraya kadar kamu yönetimi eğitiminde yer alan genel sorunlara ve bunlara yönelik çözüm önerilerine yer verilmeye çalışılmıştır. Bahsedilen sorunlar genel anlamda girift, göz ardı edildikçe büyüyen ve kamu yönetimi bölümünün geleceği için üzerinde durulması gereken önemli sorunlardır. Elbette ki burada ele alınmayan başka birtakım sorun alanları da bulunmaktadır. Ancak çalışmanın başında da bahsettiğimiz gibi Türkiye'nin yönetsel tarihi, geleneği, kültürel kodları daha etkin ve dünyaya örnek bir kamu yönetimi eğitimi sunabilecek birikime ve kapasiteye tüm eksikliklere ve endişelere rağmen sahiptir.

SONUÇ

Kamu yönetiminin temel varlık sebebi kamu hizmeti sunmaktır. Bu hizmeti sunacak olan kamu görevlisinin yetiştirilmesi ise kamu yönetiminin etkin varlığı açısından önemlidir. Bu doğrultuda kamu yönetimi eğitimi, kamu kurumlarının gereksinimlerinin karşılanması ve topluma kamu hizmetinin sunulması için gerekli olan nitelikli personeli yetiştiren bir eğitim sürecidir. Bu eğitim, kamu kaynaklarının etkin ve verimli bir şekilde kullanılması, kamu politikalarının oluşturulması ve uygulanması, kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi alanlarda çalışacak kişilere gerekli bilgi, beceri ve perspektifi kazandırmayı hedefler. Kamu yönetimi eğitimi kamuda çalışacak olanların yanı sıra, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve diğer başka sektörlerde kariyer yapmayı hedefleyen bireyleri yetiştirmektedir.

Kamu yönetimi eğitiminin modernleştirilmesi ve kalitesinin artırılmasına yönelik kayda değer çabalar bulunmasına rağmen, bazı sorunlar ve eksiklikler varlığını sürdürmektedir. Bunlardan ilki, kamu yönetimi eğitiminde teori ile sahada uygulanan pratik arasında ilişkinin bulunmaması sorunudur. Kamu görevlilerinin sahada gerekli olan bilgi, beceri ve donanımına sahip olamaması, kamu hizmetinin etkinliği ve verimliliğine de yansımaktadır. Bu sorunun çözümü için kamu yönetimi bölümü müfredatına, teorik bilgiyi pratikte uygulama becerilerini geliştirmeye yönelik derslerin konulması gerekir. Böylece sahadaki gereklilikle teori arasında bir ilişki kurularak, öğrencilerin mezuniyet sonrası iş yaşamına hazır olmaları sağlanabilir.

Kamu yönetimi eğitiminin bir diğer mevcut sorunu, söz konusu eğitimi veren bölümün sayısının fazla olmasıdır. Bu sorun sektördeki rekabeti arttırma, kamuda istihdam sorunu ve kamu yönetimi eğitiminin kalitesini düşürme tehlikesi gibi birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Çözüm olarak üniversiteler, toplumdaki talepleri yakından takip ederek programlarını bu taleplere göre düzenleyebilir. Kamu yönetimi programlarına, talep edilen niteliklere sahip öğrenciler kabul ederek ve bu talepler doğrultusunda mezunlar vererek mezun fazlalığının önüne geçilebilir. Bu şekilde, genel bir mezun fazlası yerine belirli alanlarda uzmanlaşmış mezunların yetiştirilmesi sağlanabilir. Ayrıca gerektiğinde kontenjanlar düşürülerek mezun sayısının kontrollü bir şekilde azaltılması sağlanabilir. Bu soruna yönelik çözüm geliştirmek, kamunun ihtiyacına uygun personel profilini yetiştirmek ve kamu hizmetinin niteliğini arttırmak açısından da önemlidir.

Bir diğer kamu yönetimi eğitimi sorunu olarak mezuniyet sonrası istihdam sorunu gösterilebilmektedir. Bu sorun, birçok başka problemin meydana getirdiği oldukça karmaşık bir sorundur. Öyle ki bölümün meslek kazandıran bir bölüm olmaması, mezun sayısının fazlalığı, mesleki sınavlarda rekabetin zorlaşması ve meslek edinme konusunda bilgisiz olunması mezuniyet sonrası istihdam sorununu ortaya çıkaran bir diğer etkenlerdir. Türkiye'de istidam sorununun en çok tartışılan boyutunu, kamu yönetimi müfredatıyla mesleğe giriş sınavlarındaki soruların

içeriğinin uyuşmaması meselesi oluşturmaktadır. Meslek sınavlara yönelik bir diğer mesele ise idari hakimlik ve kaymakamlık gibi sınavlarda farklı fakülte mezunlarının bu sınavlara girebilmesi yönündeki itirazlardır. Yukarıda bahsedilen sorunların tümünü içeren mezuniyet sonrası istihdam sorununa yönelik getirilebilecek çözüm önerileri ise sınav sistemi ve eğitim programı müfredatı gibi alanlarda iyileştirmeler yapılmasıdır. Öğrencilere çağdaş teknoloji odaklı dersler verilerek iş dünyasına daha hazırlıklı olmaları ve rekabet edebilmelerini sağlanabilecek şekilde müfredat güncellenmelidir. Bunun yanında doğru alana yönelme, mülakat becerileri ve kariyer planlaması konusunda yardımcı olacak eğitimi verecek dersler konulmalı ve danışmanlıklar verilmelidir.

Çalışmada yer verilen bir diğer kamu yönetimi eğitiminin sorunu da ders içeriklerini güncelleme sorunudur. Toplumdaki sosyal, siyasal ve ekonomik gelişmeler ile son yıllarda yaşanan teknolojideki hızlı değişimler, kamu yönetimi eğitim müfredatının sürekli olarak güncellenmesini gerektirmektedir. Ancak kamu kurumlarında kullanılacak olan yeni teknolojilerin kamu yönetimi eğitimi veren üniversite müfredatında yer alması gerekir. Kimi üniversiteler bunu dikkate almazken, kimileri de müfredatlarını güncel gelişmeler doğrultusunda yenilemektedir. Kamu görevlisi yetiştiren kamu yönetimi programlarının müfredatının toplumun gelişen ihtiyaçlarına uyum sağlaması gerekmektedir. Yalnızca geleneksel kamu yönetimi kavramlarını değil aynı zamanda teknoloji gibi alanlarda da güçlü bir temel içeren daha geniş bir alana sahip olması gerekmektedir. Örneğin yapay zeka alanındaki hızlı gelişmeler, son yıllarda kamu hizmeti sunum tekniğine yansiyarak, hizmet sunumunda yapay zekanın kullanımı giderek daha yaygın hale gelmiştir. Bu yenilikçi gelişmelerden haberdar olan kamu görevlileri, daha etkin ve verimli hizmet sunabilmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'de kamu yönetimi eğitimi mevcut durumuyla birlikte çeşitli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunlara odaklanmak ve bunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmek, sunulan kamu hizmetinin etkinliği ve verimliliği açısından da önemlidir. Daha geniş bir açıdan baktığımızda kamu yönetimi eğitime yönelik bahsedilen sorunlar, toplumun refahını ve devletin geleceğini etkileyen oldukça önemli meselelerdir. Bunun yanında bu sorunlar göz ardı edildikçe büyümekte ve karmaşıklaşmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akca, H. (2019). Kamu Yönetimi Eğitimi ve Öğretimi İçerisinde Etik Eğitiminin Yeri ve Önemi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Akdemir, D. Ş. (2019). Türkiye'de Yükseköğretimde İnsan Hakları Eğitimi: Kamu Yönetimi Bölümleri Örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(3), 19-38.
- Altunok, M. (2011). Türkiye'de Kamu Yönetimi Disiplininin Temelleri Üzerine. Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences, 16(3).
- Balta, T. B. (1966). Kamu Personelinin Eğitimi, Ankara, SBF Yayını
- Demirci, H.A. (2015). Enderun'dan Mülkiye'ye Osmanlı İmparatorluğunda Mülki İdarecinin Eğitimi.
- Eryılmaz, B. (2018). Kamu yönetimi düşünceler yapılar fonksiyonlar politikalar. Umuttepe Yayınları. Eryılmaz, B. (2018). Kamu yönetimi düşünceler yapılar fonksiyonlar politikalar. Umuttepe Yayınları.

- Görmez, K. (2015). Olgusal ve Kuramsal Boyutlarıyla Kamu Yönetimi Eğitimi. M. Okçu, B. Parlak, ve E. Akman içinde, *Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler* (25-36). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Günay, Ö. F., & Fişek, K. T. D. (2004). Üst düzey kamu yöneticilerinin yetiştirilmesi (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ve Siyaset Bilimi (Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı).
- Kaya, Y. K. (1995). Türkiye’de kamu yönetimi öğretimi. *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, 2, 249-269.
- Onaran, O. (1967). *Yönetici Sınıfın Eğitimi Belçika, Fransa, İngiltere, Türkiye*, Ankara: TODAİE Yayını
- Ömürgönülşen, U. (2010). Türkiye’de Lisans Düzeyi Kamu Öğretiminde Yakın Dönemde Yaşanan Gelişmeler: Mevcut Durum, Sorun Alanları ve Gelişme Eğilimleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 123-162.
- Ömürgönülşen, Uğur (2004), “Türkiye’de Lisans Düzeyinde Kamu Yönetimi Öğretiminin Kurumsal Gelişimi ve Sorunları,” Öktem, M. Kemal ve Uğur Ömürgönülşen (eds.), *Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları* (Ankara: İmaj): 27-83.
- Özgür, H., & Ciğeroğlu Öztepe, M. (2015). Dünya’da kamu yönetimi eğitiminde karşılaşılan sorunlar. Bekir Parlak, Murat Okçu, Elvettin Akman, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Parlak, B. (2015). *Kamu Yönetimi Eğitiminin Tarihsel Kökenleri*. Murat Okcu, Bekir Parlak ve Elvettin Akman (Ed.), *Kamu Yönetimi Eğitimi Geçmişten Geleceğe Küresel ve Ulusal Perspektifler içinde* (s.53-77). Bursa: Ekin Yayınları.
- Şaylan, G. ve Sezen S. (1998-2000), “The Paradigmatic Crises of Public Administration and Teaching Curriculum: The Turkish Case,” *Turkish Public Administration Annual*, 24/26: 59-76.
- Turan, H. T. (2019). “Yaratıcı bürokrasi festivali”: Kamu yönetimi eğitiminde inovasyonun önemi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33(46), 289-311.
- Yıldırım, A. (2023). Türkiye’de Kamu Yönetimi Eğitimi Üzerine Bir Çözümleme. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-10.
- Yök Atlas, (2023). *Yükseköğretim Programı Atlası*, [Erişim: 30.08.2023 <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=16520>]

21. Yüzyılda Kuzey Kutbu'nun Jeopolitik Konumu ve Oluşan Yeni Jeopolitik Eksenini (Rusya, Çin ve ABD)

Geopolitical Position of the Arctic in the 21st Century and the Formation New Geopolitical Axis (Russia, China, and USA)

Seyedmohammad SEYEDI ASL* S. Mohammad ISANEDJAD**

Makale Geliş Tarihi / Received :26.10.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :05.12.2023

ÖZET

Küresel sıcaklığın artması ve Kuzey Kutbu buzullarının erimesi, uluslararası düzeyde güç ilişkilerini değiştirmiştir. Öte yandan yeni deniz taşımacılığı yollarının keşfi, Batı ile Doğu arasındaki iletişim yolunun kısalması, stratejik kaynakların keşfi, tartışmalı sınırlar konusu gibi durumlar, Kuzey Kutbu'nun jeopolitik ağırlığının artmasına ve uluslararası sistemde yeni bir jeopolitik eksenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenler, uluslararası yeni bir jeopolitik rekabetin kapısını aralar. Bölgede aralanan bu kapıda, jeopolitik rekabetin artması neticesinde, Kuzey Kutbu jeopolitik araştırmalarının odak noktası haline gelmiştir. Bu araştırmamızda iklim değişikliğinin Kuzey Kutbu'daki etkisini, meydana gelen değişikliklerin jeopolitik durumuna tesirini, ABD, Çin ve Rusya'nın bu bölgedeki stratejisini inceliyerek, yakın gelecekte Kuzey Kutbu'nun nasıl bir jeopolitik eksene sahip olacağını konu edinmektedir.

Anahtar Kavramlar: *Jeopolitik, Kuzey Kutbu, Çin, Rusya, ABD.*

ABSTRACT

The increase in global temperature and the melting of Arctic ice have changed power relations at the international level. On the other hand, the discovery of new maritime transport routes, the shortening of the communication route between the West and the East, the discovery of strategic resources, the issue of controversial borders, etc., have caused the geopolitical weight of the Arctic to increase and the emergence of a new geopolitical axis in the international system and opened the door to new geopolitical competition in this field. On the other hand, the increase in geopolitical competition in this region has made the North Pole a focal point in geopolitical research. This study examines the impact of climate change in the Arctic, the effects of these changes on the geopolitical situation of the Arctic, the strategy of the USA, China and Russia in this region, and states what kind of a new geopolitical axis the Arctic will have in the near future.

Keywords: *Geopolitics, Arctic, China, Russia, USA.*

* Dr., HSE University, Faculty of World Economy and International Affairs, sseyediast@hse.ru, ORCID No: 0000-0001-5237-7385.

** Dr., Bağımsız Araştırmacı, s.m.isanedjad@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-4504-1979.

GİRİŞ

Arktik bölgesi hızla küresel bir ilgi alanına dönüşüyor. Bazı araştırmacılar için iklim değişikliği sadece Kuzey Kutbu'nun fiziki coğrafyasını değiştirmekle kalmıyor, aynı zamanda bölgenin siyasi ve bilimsel önemini de yeniden şekillendiriyor. 2007'de Kuzey Kutbu'nun Lomonosov Sırtları (ridge) yakınındaki deniz tabanının dibine, Rus bayrağı dikilmesinden bu yana, daha önce ilgisiz ve durağan bir bölge olarak görülen yöre, dünya için jeopolitik bir bölge olarak öne çıkmaktadır (Westerhof, 2021: 14).

ABD Ulusal Kar ve Buz Veri Merkezi'ne (National Snow and Ice Data Center) göre, kutuplardaki buzulların erimesi, 2007 yazında tüm zamanların rekorunu kırmıştır. Bu durum, buzul koşullarının izlenmesinden bu yana ve büyük olasılıkla insanlık tarihinde ilk kez, ünlü Kuzeybatı Geçidi'nin açılmasına da neden olmuştur. Değişimden bir yıl sonra, 2008 yazında bir miktar azalan buzul erimesi meydana gelmiş; fakat bu yılın Eylül ayında, Kuzeybatı Geçidi ile Kuzey Deniz Yolu'nun (Kuzeydoğu Geçidi olarak da bilinir) aynı anda açılması da tarihsel bir olay olarak kayıtlara geçmiştir (Zellen, 2009: 2).

Kuzey Kutbu jeopolitiği; Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ve ABD Başkanı Joe Biden'ın oluşturduğu Cenevre'deki ABD-Rusya zirvesinde yapılan açıklamalara yansıdığı gibi, büyük güçlerin stratejik politika odaklarından biri haline gelmiştir. Kuzey Kutbu bir iş birliği ve barış bölgesi iken, bölgede artan militarizasyon ve tatbikatlar ile Çin'in potansiyel bir rakip olarak ortaya çıkması Kuzey Kutbu gerilimini arttırmıştır (Seethi, 2021). Ortaya çıkan bu gerilimin oluşma nedeni, Arktik jeopolitiğinin dinamik karakterine dayanan ve günümüz Kuzey Kutbu'nda çağdaş jeopolitiğin nasıl bir rol oynadığını göstermek çalışmamızın önemini oluşturmaktadır. Bu nedenle Kuzey Kutbu'na yönelik uluslararası ilgi artışının ardındaki jeopolitik rekabeti ve nasıl bir jeopolitik eksenin ortaya çıkacağı değerlendirilecektir. Bu değerlendirme için Metodoloji, birincil ve ikincil kaynaklar kullanılıp hazırlanması sırasında kitaplardan, makalelerden, web sitelerinden ve resmi kurumsal yayınlardan da yararlanılmıştır.

1.JEOPOLİTİK VE ARKTİK JEOPOLİTİĞİ

Jeopolitik; antik çağlardan beri fark edilebilir olsa da bu eylem tarzı yalnızca, üç ilkenin izini taşıyan; siyasetin önceliği, kimlik birliği ve teritori Vestfalya devleti ile tartışılmaz hale gelmiştir. Jeopolitik ile devlet arasında oldukça özel bir bağ kuran da işte bu sihirli üçgen olmuştur. Büyük ölçüde Avrupa dini çatışmasından kaynaklanmış ve tarih açısından, Avrupa'nın denizaşırı genişlemesine, güç mücadelelerinin temsilinde de bir çözüm olmuştur (Retaille, 2000: 34).

Jeopolitik terim; ilk olarak 1899'da İsveçli coğrafyacı, Rudolf Kjellén tarafından İsveç'in doğal sınırlarının oluşumu hakkındaki makalesinde ortaya çıkmıştır. Kjellén, Jeopolitiği; "*Devleti coğrafi bir organizma veya belirli bir genişliğe sahip bir fenomen olarak tanımlayan teori,*" olarak açıklamıştır (Afzali ve Seyedi Asl, 2022: 267). Bu konuda, Alfred Thayer Mahan'ın jeopolitik çalışması, "*The Problem of Asia*" ile başlamıştır. Bu çalışmada; Rus İmparatorluğu'nun kara gücü ile çıkarlarını, Yakın Doğu'dan Çin'e kadar, Asya kıtasının çevresinde yatan sömürge ve uluslararası ticari rekabeti de ele alınmıştır (Antrim, 2010: 17). Mahan, Rusya'nın konumunu, onu tartışılmaz baskın kılan Asya'nın kara gücü olarak kabul eder. Panama ve Süveyş Kanallarının sunduğu geçitlerle birbirine bağlanan kuzey kara yarımküresi, dünya gücünün anahtarıydı. Bu yarımküredeki üçra köşeleriyle Avrasya, en önemli bileşendi. Bununla birlikte, Rusya'nın karayla

çevrili konumu, onu dezavantajlı hale getirdiğini hissetti; çünkü ona göre deniz hareketi kara hareketinden üstündü (Cohen, 2015: 26).

1904'te bir İngiliz akademisyeni olan Halford J. Mackinder; Rusya anakarasının onu, neden İngiliz deniz gücüne rakip bir kara gücü haline getirdiğini açıklamaya çalışmıştır. Konuyu; Avrasya'nın uçsuz bucaksız iç kesimleri, demiryollarıyla geçildiğinden, Rus etkisinin Karadeniz'den Japonya'ya kadar, diğer bölgelere de yayılabileceğini savunmuştur. (Dahlman, 2009: 88).

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve ardından Nazi Almanya'sına karşı müttefiklerin propaganda savaşı, İngilizce bir kelime olan 'jeopolitik'in kullanılmasını kolaylaştırmıştır. Jeopolitik, Life dergisinin sözleriyle; "*Bir İngiliz yaygınlaştırdı, Almanlar kullandı ve Amerikalılar'ın öğrenmesi gereken yeni ve korkunç bir bilimsel sistem'in adı oldu*" şeklinde açıklanmıştır. Bu müttefik siyasi söyleme dâhil edildiğinde, jeopolitik paradoksal bir ikili yaşama sahip olmaya başlamıştır. Bu terim, emperyalist Nazi dış politikasıyla ilişkilendirilen tabu bir kelimeydi. Bununla birlikte, jeopolitik, müttefiklerin de göz ardı edemeyecekleri, küresel siyasetin incelenmesine yönelik katı bir stratejik yaklaşım olan gerekli bir kötülüktü. 1950'lerin başlarında Schmidt, ABD Hava Kuvvetlerinin jeopolitiği üzerine bir bibliyografya girişinde; "*Bunun çok çeşitli anlamlarda kullanıldığını ifade ederek, bazı durumlarda, terimin hiçbir anlamı olmadığını...*" öne sürmüştür. (Ó Tuathail, 1994: 259).

1970'lerin başında jeopolitik, özellikle Orta Doğu ve Güneydoğu Asya'da büyük güç rekabetlerinde ve bunlarla ilişkili bölgesel boyutların vurgulamasında kullanılmaya başlanılmıştır. Henry Kissinger; ABD'nin politikasını oluşturmada ve akademik çevrelerde jeopolitiği tekrar saygın kılmakla ünlenmiştir. Nazi Almanya'sının tarihsel belleğe dönüşmesi, Henry Kissinger'in jeopolitiği, bir bilim adamı ve politika yapıcı olarak yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Uluslararası kültürel, ekonomik, politik ve stratejik gelişimdeki coğrafi faktörleri anlama ihtiyacının oluşması, jeopolitiğin bilimsel analizde yeniden 1980'lerde ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. (Leylanoğlu ve Seyedi Asl, 2021: 110; Seyedi Asl ve Karaoğlu, 2023: 367).

Ana akım jeopolitik muhakemenin sürekli eleştirisi, bilimin konusuydu. Soğuk Savaş'ın sonunda o dönemin stratejik doktrinlerine ve onların meşrulaştırıcı entelektüel aygıtlarına meydan okuma sonucunda ortaya çıkmıştır. 40 yılı aşkın bir süre, jeopolitik düşüncedeki güç rekabetinin sona ermesi, coğrafyada ve tüm sosyal bilimlerde gücün mekânsallığına olan ilgiyi daha da arttırmıştır. İktidarın yeniden düşünülmesi bağlamında bu eleştiri hız kazanmış ve yavaş yavaş "*Eleştirel Jeopolitik*" etiketini almıştır. (Dodds vd., 2013: 6).

Diğer taraftan İklim faktörleri (ve değişikliği), jeopolitik teorilerinde temel yapı bloğunu oluşturmuştur. (Haldén, 2007: 46). XX. yüzyılın sonlarından itibaren İklim değişikliği, düşünürlerin zihinlerini meşgul eden en önemli konularından ve içinde bulunduğumuz yüzyılın en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu sorunların yanında atmosferde ve okyanustaki değişiklikler, buzulların erimesinin artması, deniz seviyelerinin yükselmesi ve sera gazlarının konsantrasyonunun değişmesi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Küresel Isınmada, Jeopolitik dönüşüme uğrayan bölgelerden biri de Arktik bölgesidir; çünkü Kuzey Kutbu, iklim değişikliğinin etkilerini diğer bölgelere göre daha erken ve daha yoğun hissetmektedir. Bununla birlikte dünya yüzeyinin

ortalama sıcaklığındaki en büyük artış, farklı eğilimlerle de olsa kutup bölgelerinde meydana gelmiştir (Mirheydar vd., 2014: 22).

Kuzey Kutbu bağlamındaki incelemelerin çoğu, jeopolitiğe yönelik klasik, neo-realist bir yaklaşımdan yola çıkmıştır. Bu yaklaşım, ulus devletlerin bölgedeki güvenlik endişelerine ve yeni nakliye rotaları için yarış da dâhil olmak üzere kaynak müdahalelerine odaklanır. Mevcut jeopolitik bilim, sınırlarla ilgili olarak, Kuzey Yarımkürede dünyanın başka yerlerine göre çok daha şiddetli olmasının nedeni, ortaya çıkan, iklim değişikliğinin jeofizik değişikliklerin sonuçlarıyla vurgulamaktadır. Eleştirel jeopolitik bilimi, özellikle mekânsallaştırıcı söylemleri vurgulayan bölgenin kaynakları içindir. Küresel mücadelede jeopolitik ve jeoekonominin derinden iç içe geçtiği, ancak barışçıl devletler arası iş birliğinin ve çok ölçekli yönetişimin çatışmaya ağır bastığı bir alan olmasıdır (Dorothee ve Varnajot, 2021: 283).

Kuzey Kutbu'ndaki iklim değişikliği nedeniyle gözlemcilerin hayal ettiğinden daha hızlı bir okyanusun ortaya çıkması oluşmaktadır. Bu hızlı değişim, siyaset bilimciler için de bulunmaz bir "*Test Laboratuvarı*" olarak sunulmaktadır. Burada olgusal akıl yürütme yerine, Kuzey Kutbu'nun fiziki coğrafyasında meydana gelen değişiklikler, devlet politikası ile coğrafi değişiklikler arasındaki ilişkinin araştırılmasına olanak kılmaktadır. Mevcut coğrafyanın, insan muhakemesi üzerinde, kültürel pratiği veya siyasi karar verme değerleri belirleyici bir faktör olarak görülmeyebilir. Buna mukabil coğrafi faktörlerin, siyasi süreçlerde sınırlayıcı veya etkinleştirici işlevlerin oluşacağı belirtilmelidir (Wegge ve Keil, 2018: 84).

1990'lı yıllarda, eski Alaska Valisi Walter Hickel, Reader's Digest'te; "*Arktik Günü Geldi*" başlıklı bir makale kaleme almıştır. Bundan on üç yıl sonra, Kuzey Kutbu bilgini Oran Young; "*Arktik Çağı*" başlıklı Dış Politika makalesinde; "*Dünya, uluslararası barış ve güvenlikle ilgilenenlerin bölge hakkında acilen çok daha fazla şey bilmesi gerekeceği ve Arktik kıyı devletlerindeki politika yapıcılarının giderek daha fazla endişe duyacağı bir çağ olan Kuzey Kutbu çağına giriyor,*" gerçeğini ilan etmiştir. Bu paylaşımı değerlendirmek için, Kutup bölgesinin herhangi bir "*Soğuk Savaş Dönemi Haritası*"na bir bakıldığında, buzlu kutup bölgesinde, yüz yüze duran iki süper güç ortaya çıkmaktadır. Jeopolitik mantık, Kuzey Kutbu'nu dünyanın tam merkezine yerleştirmiş ve Arktik Okyanusu'nu da eski zamanların Akdeniz'inin modern bir eşdeğeri haline getirmiştir (Zellen, 2009: 1).

Öte yandan XXI. yüzyılın başında araştırmacılar, politikacılar, medya ve yorumcular benzer şekilde Arktik bölgesinin geleceği hakkında bir dizi iddiada bulunmaya başlamıştır. Kuzey Kutbu'nu dünyanın yeni enerji sınırıyla birlikte, jeopolitik çatışma için bir "*arena mekânı*" olarak göstermişlerdir. Bu iddiaların yanı sıra, bölgenin hidrokarbon kaynaklarına ilişkin olumlu tahminlerin nedeni, nakliye için Asya'ya giden kuzey "*kısa yolunu*" kullanmanın cazibesi vardır. Tüm bunların sonucunda bölge dünya çapında büyük ilgi görmüştür (Østhagen, 2017: 240).

Bahse konu olan "*Arktik jeopolitiği*" terimi, bölgenin yakın ve uzun vadeli geleceğine ilişkin çok sayıda karşıt varsayımları oluşturmuştur. Bu varsayımlar, Kuzey Kutbu meselesini, geniş bir şekilde özetleyen, modaya uygun bir slogan olarak popüleritesini yükseltmektedir. Bu sloganların oluşumu, kökleri bir dizi tarihi Soğuk Savaş mirasına dayanan tahminlerdir. Ulusal egemenlik ve bölgesel hegemonya, bölgenin kaynaklarına yönelmekteydi. Sonuçta ekonomik ve '*Arktik*

sorununa' yol açan denizcilik fırsatlarını içeriyordu; fakat bunlarla sınırlı değildi (Raspotnik, 2016: 65).

Kuzey Kutbu; ABD, Rusya ve Çin arasındaki yegâne fiziki buluşma noktalarından biri olarak görülmektedir. Bu üç süper güç arasında uzun süredir devam eden çatışmalar dikkate alındığında, jeopolitik bir çatışma alanının kaçınılmaz olduğu söylenebilir (Thangaraj ve Chowdhury, 2022: 3).

Ekonomik motivasyonların ötesinde, ABD, Rusya ve Çin gibi ülkeler, askeri üstünlük ve daha fazla güç elde etmek için bölgede rekabet halindedirler. Aynı zamanda, Kuzey Amerika ile Avrasya arasında kritik bir konumda yer alan Kutup, mekân olarak askeri gücü yansıtmak için burayı güçlü bir stratejik konum haline getirmektedir (Gross, 2020).

Modern jeopolitiği tanımlayan ve dinamizme uygun olarak XXI. Yüzyılda, Kuzey Kutbu'nun jeopolitik önemi her geçen gün artmaktadır. Bu gelişme, Soğuk Savaş'ın askeri stratejisinin ve ulusal güvenlik yönlerinin canlanmasından değil, iklim değişikliği ve ticari faktörlerden kaynaklanmaktadır. Arktik Okyanusu'nun eriyen buzulları, Kuzey Kutbu'ndaki faaliyetlerde bir artışa neden olmuştur. Arktik kaynaklarına, özellikle petrol (enerji) ve minerallere daha fazla erişilebilirliğe ve yeni ulaşım yollarına olanak sağlamıştır (Bjørkli, 2015: 26).

Politika yapıcılarını, analistleri ve stratejistleri, 2030'ların sonunda, güç dengesi üzerindeki sonuçlarıyla ve iklim değişikliğinin jeopolitik konumlarıyla da mücadele etmeye zorlayan bir paradigma değişikliği beklenmektedir. Bu durum; hiçbir yerde, geri çekilen buz sahanlıklarının coğrafyada değiştireceği Kuzey Kutup Dairesi kadar görünür ve yakın değildir (Hamilton, 2022).

2. KUZEY KUTBU VE JEOPOLİTİK FAKTÖRLERİ

2.1. Enerji Faktörü

Enerji kaynakları, devletlerin coğrafyasında bir kilit unsurdur. Enerji jeopolitiği de enerji arz ve talep merkezlerinin konumu, geçiş yolları, enerji fiyatları gibi faktörleri analiz eder. Bu nedenle ulusal stratejinin etkinliği ve ekonomik büyüme üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Enerjinin jeopolitiğini devletlerin çıkarlarını içerecek şekilde anlamak hayati önem taşımaktadır (Campos ve Fernandes, 2017: 23).

Arktik Okyanusu'nun uluslararası önemini harekete geçiren faktörlerden biri, ısınma sıcaklıkları ve doğal kaynak çıkarma teknolojisindeki ilerlemelerdir. Bu da giderek daha erişilebilir hale gelen enerji kaynaklarının zengin mevcudiyetidir. ABD Jeoloji Araştırması (*United States Geological Survey 2008*) tahmini, Kuzey Kutbu'nun 90 milyar varil petrol, 1.669 trilyon fit küp doğal gaz ve 44 milyar varil doğal gaz sıvısı içerdiğini ve bunların %84'ünün açık deniz bölgelerinde meydana geldiğini ileri sürmektedir. Bu analizde, açık deniz petrol kaynaklarının %70'inden fazlasının Arktik Alaska, Amerika Havzası, Doğu Grönland Rift Havzaları, Doğu Barents Havzaları ve Batı Grönland Kanada'da bulunduğunu tahmin edilmektedir. Keşfedilmemiş doğal gazın %70'inden fazlasının Batı Sibiryaya Havzası, Doğu Barents Havzası ve Arktik Alaska'da meydana geldiği söz konusu olmaktadır (Chapman, 2020).

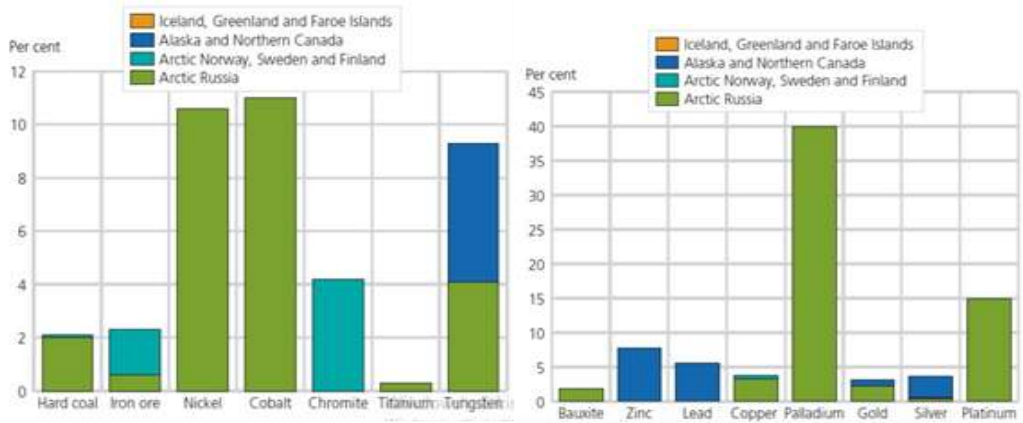
ABD Ulusal Petrol Konseyi'nin (2019) son güncellemelerine göre, Arktik Okyanusu açık deniz bölgesinin potansiyel kaynaklarının en az 390 milyar varil petrol eşdeğeri olduğu ve Rusya

Federasyonu'ndaki payın %60 olduğu tahmin edilmektedir. Rus Kuzey Kutbu'nun doğu kısmının geri kazanılabilir kaynaklarına ilişkin tahminler daha zayıftır, ancak bu bölgelerden yeni jeolojik veriler elde edildikçe bu durum değişecektir (Brodt, 2021: 335). Bunlar, “*Dünyanın kullanılmayan en büyük petrol ve gaz rezervlerinden bazılarıdır*”. Eriyen deniz buzu bu geniş kaynakları açığa çıkarırken ABD, Rusya ve AB (Çin) gibi aktörler arasındaki rekabet yoğunlaşmakta ve Kuzey Kutbu jeopolitiği üzerine yapılan çalışmaların çoğu, gelecekteki bir çatışma olasılığına odaklanmaktadır (Tremoglie, 2020: 5).

2.2. Mineraller Faktörü

Arktik, değerli metaller ve taşlar da dâhil olmak üzere büyük miktarlarda çeşitli mineraller içerir. Nikel, bakır, kalay, uranyum, fosfat, kurşun, çinko, altın, apatit, alümina, demir cevheri, mika, titanyum, flogopit, vermikülit, niyobyum, tantalit, kuvars, florit, barit, kalsit, ametist, amazonit ve elmaslar. Tahmini değerlerinin 1,5-2 trilyon ABD Doları olması, bölge devletleri için önemlerinin nedenini açıkça göstermektedir (Peimani, 2013: 1).

Şekil 1. Küresel kömür, demir ve ferro-alyaj madeni çıkarımının arktik payı; Küresel demir dışı mineraller ve değerli metal cevheri çıkarımının arktik payı 2002(Lindholt, 2006: 31).

2.3. Kuzey Deniz Yolu ve Kuzeybatı Geçidi Faktörü

15. yüzyılda Avrupalı kâşifler Kuzey Kutbu bölgesinde gezilebilir deniz yolları arama çalışmasında üç olası rota belirlemiştir (Depledge, 2016):

- Kuzey Amerika kıtasının kuzey takımadaları arasında bir Kuzeybatı Geçidi (Northwest Passage – NWP);
- Avrasya kara kütlelerinin kuzey kıyı şeridini takip eden bir Kuzey Deniz Rotası (Northern Sea Route – NSR);
- Arktik Okyanusu boyunca uzanan bir Transpolar Deniz Rotası (Transpolar Sea Route – TSR).

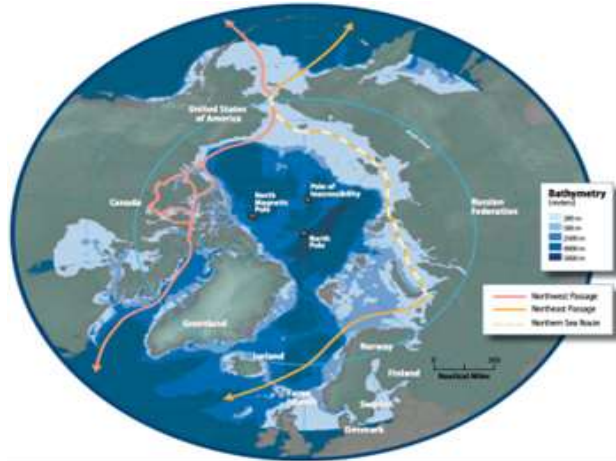
Bu geçitleri aramak için yapılan ilk Avrupa seferleri sırasında Arktik bölgesinin hala büyük bir bilinmezliği temsil ettiğini hatırlamak önemlidir. XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar kuzey geçitlerinin aranışından sonraki kâşifler, Kuzey Kutbu'ndan görünüşte imkânsız bir geçiş elde etmek amacını gütmüşlerdir. Bu arada daha fazla keşif gezisi için fon ararken, efsanevi, yüce, ilahi ve hatta rasyonel nitelikler kazanmışlardır. Transpolar Deniz Rotası ve Kuzeybatı Geçidi girişimleri XX. yüzyılda neredeyse tamamen terk edilmişken, Kuzey Deniz Rotası fethetme mücadelesi

Sovyetler Birliği için bir öncelik haline gelmiştir. 1988’de Sovyetler Birliği, Kuzey Deniz Rotasını uluslararası denizciliğe açmanın ekonomik fizibilitesini değerlendirmek için Uluslararası Kuzey Denizi Rota Programı üzerinde Norveç ve Japonya ile çalışmaya başlamıştır (Ibid).

Kuzey Denizi Rotası, Kuzeybatı Geçidi ve Transpolar Deniz Rotası önümüzdeki yıllarda küresel nakliye için beklenmektedir. Rusya üzerinden geçen Kuzey Denizi Rotası, Doğu Çin’i Batı Avrupa’ya bağlamaktadır. Şangay’dan Antwerp’e kadar olan rota, Süveyş Kanalı’ndan geçen mevcut rotadan yaklaşık %40 veya 7.000 km daha kısadır. Bu kısalığın yanında, Kuzey Kutbu’nu geçmek, çatışma yüklü Güney Çin Denizi ve Somali kıyılarından ve Malakka Boğazı gibi önemli geçiş noktalarından kaçınmak anlamına gelmektedir (Vindevogel, 2022: 1). Bu rotalar, Kuzey Kutbu’na yeni oyuncular çekerek siyasi dinamikleri değiştirebilir. Çin, kuzey rezervlerine erişimini garanti edecek ve Malakka boğazları yoluyla enerji ithalatına olan bağımlılığını azaltacaktır. Bununla beraber buz kırıcılar da inşa ettikleri ve geliştirmeye devam ettikleri, Kutup İpek Yolu yaratma arzusunu her fırsatta şimdiden vurgulamaktadırlar (Gomes, 2022: 4).

Günümüzde kullanımda olan Kuzey Denizi Rotası, son yıllarda trafikte önemli artışlar yaşamıştır? . Sadece 2018’de, bir önceki yıla göre neredeyse yüzde 70 daha fazla olan rotada 18 milyon tonun üzerinde mal taşınmıştır. Büyük teknoloji firmaları, Arktik Okyanusu boyunca fiber optik kablolar döşemek için girişimler başlatarak ve soğuk iklimden yararlanan yeni veri merkezleri inşa ederek, Kuzey Kutbu’nda bulunan ekonomik fırsatları da kollamaktadırlar (Kalliojärvi, 2020: 104).

Harita 1. Kuzey Denizi Rotası da dâhil olmak üzere alternatif Kuzeybatı Geçidi rotalarını ve Kuzeydoğu Geçidini gösteren Kuzey Kutbu Haritası (Rognvald Boyd vd., 2016: 11)

3. AKTÖRLER VE JEOPOLİTİK REKABET

3.1. Rusya

Rusya’nın Kuzey Kutbu’na olan ilgisi, daha fazla kaynak ve güvenli ticaret yolları içindir. Hiç bitmeyen arayışlarla yönlendirilen ve XVI. yüzyılda Sibiry’a’nın fethine kadar uzanan derin tarihi kökleri vardır. Rusya’nın Kuzey Kutbu’ndaki modern duruşu, Avrupa’nın ana tiyatro olduğu genel çatışmasının ayrılmaz bir parçasıdır (Rumer, 2021: 1). Öte yandan XXI. yüzyılın jeopolitiği, XIX. ve XX. Yüzyıllarındaki imparatorluk ve çatışma günlerinden farklı olmuştur. Enerji ve mineral kaynakları, yeni balıkçılık alanları, kısaltılmış deniz yolları ve Kuzey Kutbu’na akan nehirlerle

erişim ile Kuzey Kutbu'nun artan erişilebilirliği, Rusya'yı bir deniz devleti olmaya itmiştir (Antrim, 2010: 17).

Rusya, yaklaşık 15.000 mili kapsayan toprakları ile dünyanın en büyük Arktik ülkesidir. Bu kritik bölgede yaşayan dört milyon insanın yarısından biraz fazlası Rusya'da yaşamaktadır. Kara kütlesi ve nüfus açısından bu avantaj göz önüne alındığında, Rusya kendisini Arktik'in önde gelen gücü olarak görmektedir (Tremoglie, 2020: 14). Kuzey Kutbu bölgesi ayrıca, Rusya Federasyonu'nun ekonomik ve askeri olarak hayati öneme sahiptir. Rusya'nın GSYİH'sinin yaklaşık %20'si bu bölgede üretilmekte ve Kola Yarımadası, Rusya'nın nükleer şemsiyesinin mekânıdır. Kutup bölgesindeki buzulların erimesi, Rusya'yı yavaş yavaş denizlerin süper gücü haline getirmektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın 2007'de sembolik bir açılış hareketi olarak Kuzey Kutbu'nun altındaki deniz tabanına Rus bayrağını dikmesiyle giderek iddialı bir konuma gelmesi şaşırtıcı değildir (Coninsx vd., 2022: 3).

Arktik bölgesinin jeopolitik değeri iki devlet belgesinde açıklanmaktadır: 2001 yılında kabul edilen "*Rusya Federasyonu Deniz Doktrini*" ve 2008 yılında onaylanan 2020 ve sonrası için, "*Kuzey Kutup Bölgesinde Rusya Federasyonu Devlet Politikasının Temelleri*" adlı belgelerdir. İlk belgede; Kuzey Kutbu'nun Rusya için önemi, kıtasal seyrüsefer, toprak iddiaları, ekonomik büyüme, zenginlik ve askeri/güvenlik hususları belirlenmektedir. İkinci belgede, Rusya Arktik bölgesindeki, Rusya Federasyonu'nun sınırlarının korunmasına ilişkin hükümet ve sivil toplum arasındaki stratejiyi içermektedir (Kharlampyeva, 2013: 97).

Yapılan bu işlemlerin yanı sıra ayrıca; Aralık 2014'te çeşitli askeri silahları ve şubeleri tek bir komuta altında birleştirmek için Kuzey Ortak Stratejik Komutanlığı'nı (Joint Strategic Command North) kurdu. Rusya'nın stratejik askeri ve deniz belgelerine göre, artan askeri yeteneklerin nedenleri iki yönlüdür. Birincisi; Rusya, Kuzey Kutbu'ndaki değişen ortama ve Kuzey Denizi Rotası boyunca nakliyedeki artışla ilgili olarak ortaya çıkan güvenlik sorunları, ikincisi, eriyen deniz buzul nedeniyle açılan en uzun kıyı şeridinin korunma ihtiyacına cevap verilmesidir. Bu artış, ABD ve NATO ile stratejik denklığı koruma arayışı konusuyula da bağlantılıdır (Klimenko, 2019: 8).

Jacob Gronholt-Pedersen ve Gwladys Fouche göre, Rusya'nın buzkıran filosu diğer uluslarınkinden çok daha fazladır. Resmi veriler, yedi nükleer enerjili buz kırıcıya ve yaklaşık 30 dizel motorlu buz kırıcıya sahip olduğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in her birinin çalışır durumda iki dizel motorlu buz kırıcısı vardır (Gronholt-Pedersen ve Fouche, 2022).

Şekil 2. Büyük buz kırıcılar ve buz kapasiteli devriye gemileri (Gronholt-Pedersen ve Fouche, 2022).

Moscow Times; 2015 Donanma Doktrini'nde; Kuzey Kutbu'nu, NATO tarafından engellenmeden Atlantik ve Pasifik Okyanuslarına girmek için kilit bir erişim noktası olarak tasavvur ettiğini kaydeder. Denizcilik doktrininin yeni unsurları olarak ayrıca gemi inşası, devlet yönetimi ve denizcilerin sosyal ihtiyaçlarının karşılanması yer almaktadır (Timothy, 2019: 436).

Mart 2020'de Putin, ana hedefleri ve Moskova'nın doğal kaynakların sömürüsüne odaklanma da dâhil olmak üzere Kuzey Kutbu gündemini özetleyen "2035'e Kadar Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kutbu'ndaki Devlet Politikasının Temelleri"ni imzalamıştır. Bu yönü takiben, Uzak Doğu ve Kuzey Kutbu Kalkınma Bakanlığı, Mayıs 2020'de hükümetin değerlendirmesi için bir uygulama stratejisi taslağı sunmuştur. 26 Ekim 2020'de yayınlanan üçüncü belge, Kuzey Kutbu'ndaki 'Devlet Politikası' ve 'Sosyo-Ekonomik Kalkınma' planlarını gerçekleştirme mekanizmaları ana hatlarıyla belirtilmiştir. (Sukhankin, vd., 2021: 210).

Diğer taraftan Rusya, Kuzey Kutbu'na 80 milyar doların üzerinde yatırım getirecek beş yıllık bir plan açıklamıştır. Buradaki ekonomik yatırım, askeri yatırımlara da yol açmıştır. ASP COO'su Andrew Holland'a göre; "Daha büyük askeri ileri karakollar, kolay bir kılıç sallama şekli ve aynı zamanda Murmansk merkezli Kuzey Filosuna yapılan çok büyük miktardaki yatırım için koruma sağlamanın bir yolu anlamına geliyor," ifadesini kullanmaktadır. (Madeira, 2019). Öte yandan 2019'da Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü'nden (PRIO) kıdemli analist Pavel Baev, Rusya'nın iki yönlü Kuzey Kutbu politikasının; "Askeri faaliyetleri genişletme ve uluslararası iş birliğine girme konusunda birbiriyle pek uyumlu olmayan yollar," izlediğini belirtmiştir. (Sukhankin vd., 2021: 211).

Rusya'nın Kuzey Kutbu'ndaki çıkarları, "*Rusya Federasyonu'nun Arktik bölgesini stratejik bir kaynak üssü olarak*" kullanmasına bağlanmıştır. Her şeyden önce bu, Novatek'in Yamal sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) projesi ve yine Yamal Yarımada da bulunan Gazprom Neft'in, Novy Port projesi gibi daha erişilebilir bölgelerin seçilmiş kısımlarında, devam eden petrol ve gaz arama çalışmaları ile ilgilidir. Rusya'nın fiyatları düşürmemek için hidrokarbonlarını, Batı pazarlarına satmakta da büyük çıkarı bulunmaktadır. Bu, Rusya'ya Kuzey Kutbu'nu bir "*Barış ve iş birliği bölgesi*" olarak güvence altına almak için güçlü bir teşvik demektir. Burada Rusya, yeni alanların geliştirilmesine yardımcı olmak için başta Batı olmak üzere, yabancı enerji şirketlerini kendine çekebilmektedir. Bu nedenle Rusya'ya, en azından Kuzey Kutbu'nu hedef alan Batı yaptırımlarının kaldırılması veya sınırlandırılması için çaba gösterme konusunda cesaret veriyor (Staun, 2020: 7).

Bochkarev, Kuzey Kutbu'nun Rusya için neden bu kadar kritik olduğunun beş ana nedenine işaret etmektedir (Gabriella, 2021: 9):

- 1) Kuzey Kutbu, Rusya için ekonomik bir motordur;
- 2) Kuzey Kutbu, kullanılmayan devasa bir kaynak üssüdür;
- 3) Rusya'nın Kuzey Kutbu'na coğrafi yakınlığı, bölgeye odaklanmayı bariz kılmaktadır;
- 4) Kuzey Kutbu, Rus malları ve ordusu için potansiyel bir ulaşım koridorunu temsil etmektedir;
- 5) Sınır koruması.

Bu strateji hassasiyetiyle birlikte Rusya'nın, ulusal çıkarları olarak dört neden daha açıklanmaktadır (Suvanto, 2016: 24):

- Sosyal ve ekonomik kalkınma sorunlarını çözmek için Rus Kuzey Kutbu'nu stratejik bir kaynak üssü olarak kullanmak;
- Kuzey Kutbu'nda barış ve iş birliğini sürdürmek;
- Kuzey Kutbu'nun benzersiz ekolojik sistemlerini korumak;
- Ulusal ulaşım için Kuzey Deniz Rotasını kullanmak.

Politikanın temel hedefleri, çeşitli eylem alanlarını içerir. Örneğin, sosyal ve ekonomik kalkınma ile ilgili olarak, kaynak tabanının genişletilmesi gerekmektedir. Barışı korumada, savaşma potansiyeline sahip işleyen bir rejime sahip olmak önemli kabul edilir. Ayrıca çevrenin korunması, uluslararası iş birliğinin sürdürülmesi, bilimsel araştırmaların teşvik edilmesi ve Rus Kuzey Kutbu'nun bilgi alanının oluşturulması da sıralamaya dâhildir (Ibid: 24).

3.2. Çin

Çin'in Kuzey Kutbu ile ilgili tarihi, 1925'te Norveç'in Spitsbergen Takımadaları üzerindeki egemenliğini tanıyan Spitsbergen antlaşmasıdır. Anlaşmayı imzalayan tüm taraflara adalarda, eşit ticari faaliyetler hakkı tanınmasıyla başlamıştır. Çin, Mayıs 2013'te Arktik Konseyi'nde gözlemci statülüğünü elde ederek, 2018'de merakla beklenen bir teknik incelemenin yayınlanmasına yol açmıştır. Bu tanıtım belgesi sayesinde Çin, Kuşak-Yol Girişimi'ne entegre edilmiş olmuştur. Bu girişim, Arktik İpek Yolu'na yönelik emellerinin belirtilmesi anlamına gelmektedir. (Vriesema, 2021).

Kuzey Kutbu hakkındaki ilk politika belgesinde Çin, bölgedeki çıkarlarının tamamını, ana hatlarıyla belirtmişti. Kaynaklar, mevcut ihtiyaçları karşılamanın yanı sıra, gelecekte kaynak güvenliğini de garanti altına almayı amaçlamıştı. Pekin, Kuzey Kutbu kaynaklarının arzı ile daha fazla ekonomik büyüme sağlamayı ve bununla birlikte artan nüfus ve taleplere sahip ülkesinde, siyasi istikrar sağlamayı hedeflemişti. Gaz ve petrolle birlikte, kıymetli toprak elementleri olan uranyum, çinko ve demir cevheri de hedef alanındaydı. Küresel nakliye ve ticaretine hizmet edecek, daha kısa ve yeni transit rotalarını emniyetli kullanabilmek için güvenlik sorunu da gündemindeydi. Bu anlamda güvenlik, jeopolitik nüfuzla bağlantılı olmakta hem anlaşmaya dayalı askeri terimlerle hem de kapsamlı olarak işlenmişti. Bunun yanı sıra turizme olan ilgi de konu dâhilindedir (de Buitrago, 2020: 99).

Pekin'e göre Çin; *"Kuzey Kutbu'ndaki iklim değişikliklerinden doğrudan etkilenen ve dolayısıyla Kuzey Kutbu işlerinde söz sahibi olan bir 'Yakın Kutup Devleti'dir"*. Politika hedefleri, *"mevcut uluslararası hukuk çerçevesine,"* bağlı kalırken, Kuzey Kutbu'nu tanımak, korumak ve geliştirmenin yanı sıra yönetimine de katılmak olarak tanımlanmaktadır. Beyaz kitap, bu hedeflere uygun olarak, Çin'in tüm çıkarlarının bilimsel araştırmalarda yattığını işlemektedir. Bununla birlikte Kuzey Kutbu'nun rasyonel kullanımına, çevrenin korunmasına, kaynak kullanımına, nakliye, balıkçılık ve turizme de vurgu yapmaktadır (Mohr, 2020: 116).

Çin, “*Yakın Kutup Devleti*” statüsüne ek olarak; kendi akademisyenlerince icat edilen ve Ekim 2015’ten bu yana diplomatik farklılığını da katmıştır. Bu katkıyla kendisini sıklıkla kullanılan bir terimle “önemli bir Kuzey Kutbu paydaşı” olarak göstermeye çalışmaktadır. Örneğin, Ekim 2015’te düzenlenen üçüncü Kuzey Kutup Dairesi Meclisi toplantısında, Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi, bu toplantıya gönderdiği video mesajında resmi olarak; “Çin’in önemli bir Kuzey Kutbu paydaşı olduğunu...” iddia eder. Kasım 2015’te Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Hong Lei, Çin’in iklim değişikliği müzakereleri özel temsilcisi Gao Feng tarafından, Kuzey Kutup Dairesi Meclisi’nin 2016’daki dördüncü konferansında, bir kez daha iddia edilen, düzenli bir basın toplantısında bu kavramı yineler (Wu, 2022: 10).

Diğer taraftan Çin’in bölgede “*yasal iddia*”, çabalarını zorlaştıran, Kuzey Kutbu’na kara sınırı olmaması nedeniyle diğer ülkelerden farklıdır. Shenghe Resources ve China National Offshore Oil Corporation gibi Çinli şirketler; bölgedeki madencilik projelerini genişletmeye çalışırken, Grönland’ı kontrol eden Danimarkalıların bürokratik engel ve siyasi muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Bu muhalefetin karşısında ayrıca Çin, bölgede çok daha uzun süredir faaliyet gösteren ve kaynak çıkarma konusunda daha fazla deneyime sahip olan birincil rakipleri ABD ve Rusya’nın sayıca gerisindedir. Çin’in “Xuelong 2” veya “The Snow Dragon 2” olarak bilinen tek buzkırını, ABD’nin beş buzkırını ve Rusya’nın buzkırını yanında sönük kalmaktadır (Gross, 2020). ABD Savunma Bakanlığı ayrıca, Çin Devlet Teşebbüslerinin (KİT’ler), Pekin’in ilk nükleer enerjili buz kırıcısının henüz gelişim aşamasında olduğunu ve tamamlanma tarihinin belirsizliğini koruduğunu ileri sürmektedir (Chapman, 2020).

2017 yılında Çin, uluslararası altyapı geliştirme programının bir parçası olarak Kutup İpekyolu girişimini resmen başlatmıştır. Bu girişimi, Arktik bölgesinde hem karada hem de denizde ekonomik ve altyapı geliştirme hedeflerini ana hatlarıyla belirtmekteydi. Kuzey Amerika, Doğu Asya ve Batı Avrupa’yı birbirine bağlayan nakliye yolları boyunca liman terminalleri ve lojistik merkezleri inşa etmek gibi projelerin geliştirilmesine dayanmaktaydı. Kuzey Denizi Rotası, nakliye rotaları arasında, Doğu Asya ile Avrupa arasındaki süreyi ve maliyeti maksimum ~%35 oranında azalttığı için kilit öneme sahipti (Cao, 2022: 3). Çin’in bu konudaki politikası, kutupsal etkisini artırmak, bölgeler üzerinde güç ve nüfuz sağlama amacını taşımaktaydı. Bu nedenle Svalbard’daki Yellow River Araştırma İstasyonu, en değerli kutup başarıları arasında yer almaktadır (Burke, 2021: 53). Çin’in Kuzey Kutbu bilimsel araştırmalarına öncelik vermesi, Uzak Kuzey’deki ikili varlığının bir başka kanıtıdır. Mevcut MOSAiC seferi gibi uluslararası araştırmalara katılarak, bakış açısını genişletmektedir. Bunun karşılığında Kuzey Kutbu su yollarına meşru erişim ve bölgenin manzarası hakkında teknik bilgi kazanmaktadır. Jeopolitikte bilgi, güç ile eşittir. ABD Savunma Bakanlığı bu bilgi gücüyle bölgede yeni nesil nükleer denizaltılarını konuşlandırmak için Arktik ortamını daha iyi anlayabileceği konusunda Çin’i uyarmaktadır (Leddy ve Lurie, 2020). Öte yandan bu bölgede; bilimsel araştırma, ekonomik olanaklar ve sahip olacakları erişimin artması gibi çıkarların dışında, Pekin’in istihbarat ve gelişmiş yetenekler gibi kendi askeri çıkarları da bulunmaktadır. Bölgede birinci ve ikinci vuruş kabiliyeti olan Rus ve ABD nükleer stratejik denizaltılarıyla füze fırlatma tesisleri de bulunmaktadır. Çin bunu bilmekle beraber askeri yoklukları nedeniyle istihbaratlarında çoğunlukla gafil avlanmaktadır. Artan varlık gücü, bunu düzeltecek ve anakarada güvenliği veya en azından güvenlik hissini arttıracaktır. İstihbarat tehdidi veya riski ortadan kaldırmaz, ancak onu çevreleyen belirsizliği azaltır. Geliştirilmiş yeteneklerle ilgili olarak, bilimsel seferlerin ikili kullanımının dikkate alınması gerekmektedir. Veri toplama, Çin

ordusunun Kuzey Kutbu koşullarına uyum sağlamasına olanak sağlamaktadır. Tüm bu bilgi koleksiyonu, Çin'in Kuzey Kutbu'na ilişkin cehalet perdesini de yavaş yavaş kaldırmaktadır (Vindevogel, 2022: 2).

Çin, 2030'dan önce gerçekleştirmeyi hedeflediği bir dönüşümle kendisini, “kutupsal bir güç” olarak görmektedir. ABD ve Rusya ile karşılaştırılabilir “Kutupsal büyük güç” olma yolunda Brady, kutup bölgelerinin hedefine nasıl uyduğuna dair en kapsamlı analizlerden birini sağlamıştır. Bu hedefi gerçekleştirmek için Çin'in, “kutup bölgelerinde hâkim olması gerekir”. Kuzey Kutbu'nun dünya için ne anlama geldiğini tanımlayan kavramlar ve çerçeveler arasında “küresel ortak”, “insanlığın ortak mirası”, “küresel ısınmayı gözlemlene penceresi” ve “kaynakların hazinesi” yer almaktadır. Bu kavramların çoğu Çin'de ortaya çıkmadı ve bunları destekleyen tek ülke Çin değildir. Çin'de, “Arktik olmayan devletlerin” Kuzey Kutbu işlerine katılma haklarını savunmak için söylemsel bir stratejinin parçasıdır. İlk üçü Çin'in hem dış hem de iç söylemlerinde, dördüncüsü ise öncelikle iç söylemde kullanılmaktadır (Andersson, 2021: 7). Çin ayrıca Arktik bölgesinde nüfuz kazanmak için Afrika ve Latin Amerika'da iyi işleyen bir strateji uygulamakta, yerel şirketlere yatırım yapmak, onlarla bir araya gelmek ve iyi niyet kazanmak, iyi işleri finanse etmek gibi... (Vargulis, 2013).

3.3. ABD

ABD, Rusya ve Çin'in politikalarına ilişkin endişelerini vurgulayan bir dizi stratejik belge yayınlamıştır. Bu stratejik rekabetin Kuzey Kutbu'ndaki gerilimlere sıçraması an meselesi olarak vurgulanmıştır. 2019'da ABD Savunma Bakanlığı, Çin ve Rusya'nın Kuzey Kutbu'ndaki artan varlığını, kendisinin bölgedeki çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılamaktadır. Belgede bu endişelere yanıt olarak, Kuzey Kutbu ve Kuzey Atlantik'te donanmasının ve buz kırma kapasitesinin artırılması çağrısında bulunmaktadır. ABD Donanması İkinci Filosunun yeniden kurulması, öncelikle Kuzey Atlantik'teki Rus deniz kuvvetlerine karşı koymaya odaklanmış olsa da Kuzey Kutbu'ndaki artan Rus baskısına karşı bir yanıt olarak görülmektedir (Klimenko, 2019: 10). Bu Washington'un, Kuzey Kutbu siyasetini ve güvenliğini giderek daha fazla bir “büyük güç rekabeti” prizmasından görmesidir. Washington'ın büyük güç rakibi olarak işaret ettiği ülke, özellikle Çin'dir. Buradaki Strateji, Çin'in bölgesel istikrarı tehdit eden Kuzey Kutbu'ndaki rolünü ve etkisini, kademeli olarak düşürmeye çalışmaktadır. Bu nedenle yatırımları ve diğer ekonomik yöndeki girişimleri konusunda uyarıda bulunmasıdır. Stratejide belirtildiği gibi “*Çin, Kuzey Kutbu'nda uluslararası kural ve normları baltalayabilecek şekillerde rol kazanmaya çalışıyor ve küresel çapta yırtıcı ekonomik davranışının Kuzey Kutbu'nda tekrarlanma riski var*”. ABD Savunma Bakanlığı'ndan Kongre'ye, Çin'in askeri gücüne ilişkin 2019'un başlarında yayınlanan yıllık raporda da ilk kez, “Kuzey Kutbu'ndaki Çin” hakkında, özel bir bölüm yer almaktadır ve “Sivil araştırma Çin'in Kuzey Kutbu'ndaki güçlendirilmiş askeri varlığını destekleyebilir,” uyarısında bulunmaktadır. Arktik Okyanusu, nükleer saldırılara karşı caydırıcı olarak bölgeye denizaltı konuşlandırmayı içerebilir ifadesine yer verilmiştir (Ørensen, 2019: 196).

ABD; yaklaşık on yıl içinde, kıta ayrılımasının ilki olan ve hızla değişen Kuzey Kutbu için, 2022'de yeni bir ulusal strateji yayınladı. Yayından maksat; bölgedeki yerli liderliğine özel bir vurgu yaparak iklim değişikliği, ekonomik kalkınma ve küresel yönetim konularına da odaklanmayı hedefler. Ayrılmış olan bu bölgede güvenlik, özellikle de Rusya'nın, Ukrayna'ya karşı saldırıyı göz önünde bulundurulduğunda önemli bir önceliktir. Bundan önceki strateji,

2013'te yayınlanmış ve mukabilinde son dokuz yıl içinde bu mekânda, büyük değişiklikler görülmüştür. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'yı işgalinin yanı sıra, İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya katılmak için başvurularıyla jeopolitik sismik bir değişim geçirmiştir. Bu değişimlerin beraberinde Çin'in bölgeye olan ilgisi ve müdahalesine ilgili endişeler de artmaya başlamıştır (Schreiber, 2022).

Yeni ABD Arktik Stratejisi, karşılıklı olarak birbirini destekleyen dört amaca dayanmaktadır (Coninsx, 2022).

1- Güvenlik: Strateji; “Amerikan halkını, egemen topraklarımızı ve haklarımızı korumak, en yüksek önceliğimizdir,” ifadesinin belirtilmesi.

2- İklim Değişikliği ve Çevre Koruma: Alaska topluluklarını iklim değişikliğinin etkilerine karşı direnç göstermelerini içermekte ve iklim krizini büyük bir aciliyetle ele almaktadır. Bilime dayalı kararları geliştirmek için desteklemek ve geleneksel bilgileri de dikkate alarak, güçlü bir ABD iç odağına sahiplik, stratejiyi ön plana çıkarmaktadır.

3- Sürdürülebilir Ekonomik Kalkınma: Kuzey Kutbu'nun ısınmasının sunduğu yeni ekonomik fırsatları kullanırken, altyapıya yatırım yapmak. Sürdürülebilir bir şekilde yapılması koşuluyla ekonomik kalkınmayı desteklemektir. Yerli topluluklar için güvenilir ve erişilebilir hizmetlere erişimi kolaylaştırarak, Alaska'daki geçim kaynaklarını iyileştirmek düşüncesidir.

4- Uluslararası İş birliği ve Yönetişim: ABD, mevcut koşullardaki rolünü hafife alıyor gibi görünse de bir tartışma forumu olarak gördüğü, Arktik iş birliği için kurumlarını desteklemeye devam etmektedir.

Bu Stratejiyle Kuzey Kutbu'ndaki, iki ana rakip olarak gördüğü Rusya ile Çin'i ayırmakta ve artan stratejik önem ışığında Kuzey Kutbu'ndaki son faaliyetlerini vurgulamaktadır. Özellikle Rusya'nın; askeri üsler ve hava alanları, savunma ve saldırı füze sistemleri dâhil olmak üzere bölgedeki askeri mevcudiyetine vurgu yapılmaktadır. Yüksek ölçekte askeri tatbikatlar ve Kuzey Filosunda yapılan yükseltmelerin altını çizmektedir. Ekonomik projelerde ve askeri mevcudiyette artan harcamalarının, yüksek sıklıkta olmasını konu edinirken; ayrıca Çin'in son on yılda bölgedeki yatırımlarını vurgulamaktadır. Genişletilmiş bir buzkıran filosu, bölgedeki askeri faaliyetler ve genellikle olası askeri veya istihbarat uygulamalarıyla gündemi dile getirmektedir. Bunun yanında bilimsel angajman dahil olmak üzere ikiye katladığını belirtmektedir. Çin, belgede bahsedilen Kuzey Kutbu dışındaki tek ülkedir ve oldukça düşmanca bir ışıkla boyanmıştır (Humpert, 2022).

Heather A. Conley; Amerikan stratejisini etkileyen üç ana özelliği tanımlamaktadır. Birincisi ve en önemlisi, jeopolitik faktördür; ABD ile Kuzey Kutbu'na en büyük kıyı ülkesi olan Rusya arasındaki büyük güç rekabeti. Bu endişelere ek olarak, Çin'in “*Arktik'e yakın bir devlet*” olduğunu ilan etmesi de vardır. İkincisi, çevre faktörüdür; Kuzey Kutbu'nun, deniz ve kara ortamındaki kademeli değişiklikleri, bilim adamlarını şaşırtırken aynı zamanda, esnek yönetim yapılarının gelişimini de teşvik etmektedir. Üçüncüsü; Maden kaynaklarının araştırılması ve küresel emtia fiyatları ile bağlantılı ekonomik faktörlerdir (Sharma, 2021: 80).

Açıklanan bu faktörlerin bileşiminde ABD'nin, 2029 yılına kadar önemli ölçüde daha büyük, bir buzkıran filosuna ve Alaska'nın Bering Denizi'nde bir deniz üssüne sahip olması

beklenmektedir. Bu beklentilerin yanında ayrıca; Sahil Güvenlik'in ağır kutup buz kırıcısı Polar Star'ın ömrünü uzatmaya ve Kuzey Kutbu altyapısı için "maliyet tahminleri" ve "teknoloji hazırlığı" konusunda daha fazla bilgi sahibi olmaya odaklanmaktadır. ABD'nin Kuzey Kutbu'ndaki artan hırsının nedeni, özellikle Rusya'nın bölgeyi artık bir "Barış Bölgesi" olarak görmediği içindir. Gücünü ve çıkarlarını bu büyüyen potansiyel hegemonlara karşı stratejik savunma arzusundan kaynaklandığını belirtmek önemlidir (Eftimiu, 2021).

ABD Savunma Bakanlığı, yeni bir strateji izlemek için Eielson Hava Kuvvetleri Üssü'nde bir nükleer enerji santrali inşa etme çalışması yapmaktadır. Geçen aylarda, Eielson'da havai kablolarla kurulum boyunca güç sağlayan mevcut 20 MW'lık kömürle çalışan ısı ve elektrik santralini desteklemek için 2,5 megavatlık bir mikro reaktör inşa etme nedeniyle Hava Kuvvetlerine bir talepte bulunmuştur. Alaska merkezli diğer askeri tesisler de aynı şeyi yapabilir güçteydi. ABD yönetimi, ülke güvenliğini oluşturmak ve Kuzey Kutbu'ndaki askeri tesislerine malzeme sağlayarak kuvvet yatırımı yapmaya çalışmaktaydı. Bütün bu işlemlerin yanı sıra ayrıca Alaska da Washington'un jeopolitik emellerini kanallandırmak için çalışmaktadır. Kaynaklarla ilgili olanlar da dâhil olmak üzere bölgesel anlaşmazlıkları çözmek için Kuzey Kutbu Konseyi üyeliği verir; çünkü eyaletin coğrafi konumu, dünyadaki çoğu stratejik yere kolay erişim durumundadır. Bu nedenlerle Alaska, ABD askeri tesislerine ev sahipliği yapmakta ve bu da onu, tüm ABD eyaletleri arasında en üst sıraya koymaktadır (Hernik, 2022).

SONUÇ

Dünyanın hiçbir yerinde iklim değişikliğinin jeopolitik sonuçları Kuzey Kutbu'ndaki kadar belirgin olmamıştır. Bu bölgedeki jeopolitiğin öngörülebilir gelecekte kalacağı giderek daha açık hale gelmektedir. Öte yandan son yıllarda Kuzey Kutbu, yeni ticaret yollarının açılması, petrol ve doğal gaz rezervlerinin keşfi ve enerji endüstrisinde yabancı yatırım gibi bir dizi gelişmeye tanık olmuştur. İklim ve hava değişiklikleri bu süreci hızlandırmış ve tüm bu olaylar geçmişin jeopolitik durumunu değiştirmiştir ve yeni bir jeopolitik eksen ortaya çıkmıştır. Bu özelliklerle Kuzey Kutbu, Rusya, Çin ve ABD başta olmak üzere büyük güçlerin, jeopolitik rekabet alanı haline gelmiştir.

Artan bu jeopolitik rekabette, Arktik zenginliklerin daha erişilebilir hale gelmesi, Rusya'nın askeri faaliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bunun en önemli nedeni, Kuzey Kutbu'nu güç gösterisinin stratejik bir devamı olarak görmesidir. Diğer bir hedef de Kremlin'e, Avrupa ve Asya pazarından, jeopolitik nüfuzun yanı sıra, istikrarlı bir gelir kaynağı sağlamaktır. Bu emellere meydan okuyacak herhangi bir rakibi olmadığı için, Rusya'nın Kuzey Kutbu'ndaki büyük bir jeopolitik varlık olarak yerini koruma şansı vermektedir. Bu güvenle ayrıca, Kutup üzerindeki kontrol, ticaret yolları ve turizm fırsatları için rekabeti yoğunlaştırmıştır.

Tüm bu gelişmeler, Rusya ile kısa kara sınırı ve uzun deniz sınırına sahip olan NATO üyesi Norveç'in yanı sıra, İsveç ve Finlandiya gibi ülkelerin de bu bölgede, Rusya'ya yönelik stratejilerini yeniden düşünmelerine neden olmuştur. Bu nedenle ABD Başkanı Joe Biden, Arktik bölgesi için bir büyükelçi seçmek zorunda kalmış ve ABD dış politika yapısında ilk kez böyle bir konum oluşturulmuştur. Böyle bir ortamda Washington ile Moskova arasındaki jeopolitik rekabet artmış Rusya'nın Kuzey Kutbu'ndaki hamleleri, Amerika'ya yeni stratejiler ve politikalar üretmeye yönlendirmiştir.

Diğer taraftan Çin, Kuzey Kutbu'na son dönemde özel önem veren ülkelerden biridir. Pekin'in bakış açısında, bir dünya gücü imajı çizmeye çalıştığı birkaç bölgeden biridir. Çin kendisini “Kuzey Kutbu'na yakın bir ülke” olarak adlandırmakta ve bu nedenle bölgedeki değişikliklerin, ekonomik çıkarları üzerinde açık ve belirgin etkilerinin olduğunu belirtmektedir.

Kuzey Denizi Rotası, Rusya'nın petrol ve gaz kaynaklarını, boru hatlarına ihtiyaç duymadan, Asyalı müşterilere satmasına yardımcı olacaktır – olmaktadır. Bu nedenle Çin, Rus petrolü ve gazı da dâhil olmak üzere geniş bir kaynak arzına erişerek ekonomisini ayakta tutmaya devam ettirebilmektedir. Çin bu durumu, enerji güvenliğinin yanı sıra İpek Yolu'nu genişletmek için de bir fırsat olarak görmektedir. Bu görüntü, Çin'in Rus enerji projelerine neden büyük yatırımlar yaptığını açıklamaktadır. Yatırımlarının yanı sıra Rusya'nın, Kuzey'deki varlığını normalleştirmek için diğer Arktik kıyısı ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaktadır. Bu nedenle Kuzey Kutbu, yakın geleceğin jeopolitik eksenini alanı olabilir- olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afzali, R., & Seyedi Asl, S. (2023). “The Study of the Effects of US Geopolitical Policies on the Divergence of the Islamic World. Case Study: Southwest Asia”, *Strategic Review/Przeglad Strategiczny*, (15), 265–281. <https://doi.org/10.14746/ps.2022.1.16>.
- Andersson, P. (2021). “The Arctic as a “Strategic” and “Important” Chinese Foreign Policy Interest: Exploring the Role of Labels and Hierarchies in China's Arctic Discourses”. *Journal of Current Chinese Affairs*, 1-27. <https://doi.org/10.1177/18681026211018699>
- Antrim, C.L. (2010). “The Next Geographical Pivot”, *Naval War College Review*, 63(3), 15-39.
- Bjørkli, H. (2015). *Arctic Governance: Understanding the geopolitics of commercial shipping via the Northern Sea Route*. Master Thesis, Norway: University of Bergen
- Dorothee B. ve Varnajot, A. (2021). “A geopolitical outlook on Arctification in Northern Europe: Insights from tourism, regional branding and higher education institutions”. *Arctic yearbook*. 279-292.
- Boyd, R. vd. (2016). *Mineral Resources in the Arctic an Introduction*. Norway: Geological Survey of Norway.
- Brodt, L. (2021). “The Development of Arctic Offshore Oil and Gas Resources in Russia: Energy Policy Updates and New Activities By Companies”, *Arctic yearbook*, 234-248.
- Burke, R. (2021). “The Polar Trap: China, Russia, and American Power in the Arctic and Antarctica”. *Journal of Indo-Pacific Affairs*, 4(7), 36-67.
- Campos, A. and Fernandes, C. P. (2017). *The Geopolitics of Energy*. (Ed: Carla Patrício Fernandes and Teresa Ferreira Rodrigues). *Geopolitics of Energy and Energy Security*. Lisboa: Instituto da Defesa Nacional.
- Cao, Y. (2022). Implications for Sino-Russian Cooperation on the Polar Silk Road. *Arctic Yearbook*. 1-15.
- Dahlman, Carl T. (2009). *Geopolitics*. (Ed: Carolyn Gallaher vd.), Key Concepts in Political Geography (ss.87-98), SAGE Publications Ltd, London.
- CHAPMAN, B. (2020), *The Arctic's Emerging Geopolitics: Recommendations for the U.S. and its NATO Allies*. The Mackinder Forum, <https://mackinderforum.org/the-arctics-emerging-geopolitics-recommendations-for-the-u-s-and-its-nato-allies/>, (Erişim Tarihi: 25.07.2023).
- Cohen, S. B. (2015). *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Maryland: Rowman & Littlefield.

- CONINSX, M. (2022). The New US Arctic Strategy. Welcome back, America!. Royal Institute for International Relations, <https://www.egmontinstitute.be/the-new-us-arctic-strategy-welcome-back-america/>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).
- Coninsx M. vd. (2022). The future of the Arctic region: what is at stake for Belgium?, Brussels: Egmont Royal Institute for International Relations, European Policy Brife No. 74.
- De Butrago, S. R. (2020). China's Aspirations as a "Near Arctic State": Growing Stakeholder or Growing Risk?. (Ed: Joachim Weber,), Handbook on Geopolitics and Security in the Arctic (ss.97-113), Kiel University.
- DEPLEDGE, D. (2016). Climate Change, Geopolitics, and Arctic Futures. E-International Relations, <https://www.e-ir.info/2016/05/16/climate-change-geopolitics-and-arctic-futures/>, Erişim Tarihi: 15.08.2023.
- Dodds, K v.d. (2013). Introduction: Geopolitics and its Critics. (Ed: Klaus Dodds, Merje Kuus and Joanne Sharp). The Ashgate Research Companion to Critical Geopolitics (ss.1-19), New York: Ashgate Publishing.
- EFTIMIU, A. (2021). "As the United States Grows More Invested in the Arctic", International Implications Arise, the Columbia Political Review (CPR), <http://www.cpreview.org/policy-360/2021/12/policy-360-geopolitics-in-the-arctic>, (Erişim Tarihi: 15.08.2023).
- Gomes, T. R. (2022). The transformation of Arctic geopolitics and its implications for the North Atlantic. The Atlantic Centre, Policy Brief 14.
- Gabriella, G. (2021). "Conceptualising the Arctic as a Zone of Conflict". Central European Journal of International and Security Studies. 15(4), 4-30. <https://doi.org/10.51870/CEJISS.A150401>.
- GRONHOLT-PEDERSEN, J. and FOUICHE, G. (2022). Dark Arctic: NATO Allies Wake Up to Russian Supremacy in the Region, Reuters, <https://www.reuters.com>, (Erişim Tarihi: 16.08.2023).
- Gross, M. (2020). Geopolitical Competition in The Arctic Circle. Harvard International Review, <https://hir.harvard.edu/the-arctic-circle/>, (Erişim Tarihi: 16.08.2023).
- Haldén, P. (2007). The Geopolitics of Climate Change: Challenges to the International System. Stockholm: Swedish Defence Research Agency.
- Hamilton, T. (2022). The Geopolitics of Arctic Warming. The American Security Project (ASP). <https://www.americansecurityproject.org/geopolitics-of-arctic-warming/>, (Erişim Tarihi: 22.08.2023).
- Hernik, J. (2022). The Role of Alaska in U.S. Arctic Strategy. Warsaw Institute. <https://warsawinstitute.org/role-alaska-u-s-arctic-strategy/>, (Erişim Tarihi: 16.08.2023).
- Humpert, M. (2022). New US Arctic Strategy Foreshadows Increasing Hurdles for Cooperation in a More Complex Region. High North News, <https://www.highnorthnews.com/en/new-us-arctic-strategy-foreshadows-increasing-hurdles-cooperation-more-complex-region>, (Erişim Tarihi: 23.08.2023).
- Kalliojärvi, S. (2020). Climate Change, Security and the Role of Transnational Corporations, Arctic Yearbook. 95-112.
- Kharlampyeva, N. K. (2013). The Transnational Arctic and Russia. (Ed: Hooman Peimani). Energy Security and Geopolitics in the Arctic: Challenges and Opportunities in the 21st Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd, s.95-127.

- Klimentko, E. (2019). *The Geopolitics of a Changing Arctic*, Stockholm: Stockholm International Peace Research Institute(SIPRI).
- Leddy, L ve Lurie, D. (2020). *China's Arctic Endgame*. The American Security Project (ASP), <https://www.americansecurityproject.org/chinas-arctic-endgame/>, (Erişim Tarihi: 24.08.2023).
- Leylanoğlu, H & Seyed, Asl, S. (2021). "İran ve Suudi Arabistan'ın 2003'ten Sonra Irak'ta Çıkar Çatışmalarına Jeopolitik Bir Bakış", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. 8(22), 107-126. <https://doi.org/10.34189/asbd.8.22.006>
- Lindholt, L. (2006). *Arctic Natural Resources in a Global Perspective*. (Ed: Glomsrød, S. and Aslaksen, I.). *The Economy of the North Statistics Norway*, Oslo, s.27-37.
- Madeira, J. (2019). *National Security Implications of a US Strategic Port in the Arctic*. The American Security Project (ASP), <https://www.americansecurityproject.org/national-security-implications-of-a-us-strategic-port-in-the-arctic/>, (Erişim Tarihi: 26.08.2023).
- Mirheydar, D. V.d. (2014). "Climate Change and the Geopolitical Challenges of the North Pole", *Geopolitics Quarterly*. 10(35), 20-55.
- Mohr, J. (2020). *China in the Arctic and the Case of Greenland*. (Ed: Joachim Weber). *Handbook on Geopolitics and Security in the Arctic*, Kiel University, s.113-131.
- Ó Tuathail, G. (1994). "Problematizing Geopolitics: Survey, Statesmanship and Strategy". *Transactions of the Institute of British Geographers*. 19(3), 259-272.
- Ørensen, C. T. (2019). *Intensifying US-China security dilemma dynamics play out in the Arctic: Implications for China's Arctic strategy*. *Arctic Yearbook*, 2, 195-217.
- Østhagen, A. (2017). "Geopolitics and security in the Arctic: what role for the EU?", *European View*. 16, 239-249. <https://doi.org/10.1007/s12290-017-0459-1>.
- Peimani, H. (2013). *Introduction*. (Ed: Hooman Peimani). *Energy Security and Geopolitics in the Arctic: Challenges and Opportunities in the 21st Century* (ss.1-23), Danvers: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Raspotnik, A. (2016) *The European Union and its Northern Frontier: EUropean Geopolitics and its Arctic Context*, Doctoral Degree, University of Cologne.
- Retaillé, D. (2000). *Geopolitics in History*, *Geopolitics*. 5(2), 35-51. <https://doi.org/10.1080/14650040008407678>.
- Rumer, Eugene vd. (2021). *Russia in the Arctic: A Critical Examination*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- Schreiber, M. (2022). *New U.S. Arctic strategy focuses on geopolitical rivalries and climate change*. *ArcticToday*, <https://www.arctictoday.com/new-u-s-arctic-strategy-focuses-on-geopolitical-rivalries-and-climate-change/>, (Erişim Tarihi: 05.08.2023).
- Seethi, K.M. (2021). *Russia, the United States, and Churning Arctic Geopolitics*. The Arctic Institute, <https://www.thearcticinstitute.org/russia-united-states-churning-arctic-geopolitics/>, (Erişim Tarihi: 10.08.2023).
- Seyedi Asl, S., Karaoğlu, Orhan. (2023). "Jeopolitik Açından Suudi Arabistan-Yemen Sınır Anlaşmazlığı ve Husiler Meselesi", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 19(45), 363-392. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrj.1320084>.
- Sharma, A. (2021). *China's Polar Silk Road Implications for the Arctic Region*. *Journal of Indo-Pacific Affairs*. 4(7), 67-87.

- Staun, J. (2020). A Two-Faced Russia? Civilian Interests and Great Power Politics in the High North. (Ed: Joachim Weber), Handbook on Geopolitics and Security in the Arctic Kiel University, s.3-23.
- Sukhankin, S. vd. (2021). Strategy, competition, and legitimization: Development of the Arctic Zone of the Russian Federation, Arctic Yearbook. 207-234.
- Suvanto, V. P. (2021). Geopolitics of the Arctic: Challenges and Prospects, Master en Estudios Internacionales. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- ThangaraJ, A. ve Chowdhury, A. (2022). Energy, geopolitics and the dying arctic ice fields: an enviro-political perspective, Rajasthan (India): IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science.
- Timothy, L. T. (2019). Russia Military Strategy: Impacting 21st Century Reform and Geopolitics. Kansas: Army Foreign Military Studies Office.
- Tremoglie, C. (2020). Arctic Geopolitics Reconsidered: Pathways to Conflict and Cooperation. CUREJ: College Undergraduate Research Electronic Journal.
- Vargulis, M. (2013). Arctic - a Mirror of Great Powers' Geopolitical Interests?. Latvijas Ārpolitikas Institūts, <https://www.lai.lv/viedokli/arctic-a-mirror-of-great-powers-geopolitical-interests-305>, (Erişim Tarihi: 20.07.2023).
- Vasegh, M, vd. (2017). "Epistemological Explanation of the Concept and Nature of Geopolitics", Research Political Geography Quarterly. 2(2), 65-85.
- Vindevogel, B. (2022). The Arctic, a New Front for Great Power Conflict?. Egmont Royal Institute for International Relations, Brussels: Egmont Policy Brief 273.
- Vriesema, J. (2021). Arctic Geopolitics: China's Remapping of the World. The Clingendael Spectator, <https://spectator.clingendael.org/en/publication/arctic-geopolitics-chinas-remapping-world>, (Erişim Tarihi: 16.08.2023).
- Wegge, N. ve Keil, K. (2018). "Between classical and critical geopolitics in a changing Arctic", Polar Geography. 41(2), 87-106. <https://doi.org/10.1080/1088937X.2018.1455755>.
- Westerhof, F. (2021). The Arctic as a geopolitical region: A Critical Discourse Analysis of how the Arctic region is constructed in EU Foreign Policy frameworks, MA Thesis in European Studies, Amsterdam: University of Amsterdam.
- Wu, F. (2022). "Shaping China's Engagement with the Arctic: Nationalist Narratives and Geopolitical Reality", Journal of Contemporary China, 1-16. <https://doi.org/10.1080/10670564.2022.2124353>.
- Zellen, B. S. (2009). Arctic Doom, Arctic Boom: The Geopolitics of Climate Change in the Arctic. California: ABC-CLIO, LLC.

Covid-19 Pandemisi Döneminde Durumluk-Kaygı, Sıkıntıya Toleranssızlık ve Panik Satın Alma Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği

Evaluation of State-Anxiety, Distress Intolerance and Panic Buying Levels in Term the Covid-19 Pandemic: The Case of Turkey

Funda ERDUGAN * Sevgi YURT ÖNCEL **

Makale Geliş Tarihi / Received :08.12.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :27.12.2023

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, Covid-19 pandemi döneminde tüketicilerin panik satın alma davranışı ile durumluk-kaygı ve sıkıntıya toleranssızlık düzeyleri arasındaki ilişkileri incelemektir. Panik satın alma davranışı, psikolojik faktörlerin öneminin altını çizmektedir. Değişkenlerin düzeyleri arasındaki önemli etkileşimleri incelemek için log-lineer modeller kullanılmıştır.

Panik alışverişi yapanların kendini kalabalıkta gergin hissetmesi, panik alışverişi yapmayanların kendini gergin hissetmesine göre 1.6 kat fazladır. Panik alışverişi yapmayanların kaygısının düşük olması, panik alışverişi yapanların kaygısının düşük olmasına göre 1.3 kat fazladır. Kendini kalabalıkta gergin hissetmeyenlerin düşük kaygılı olması, gergin olan düşük kaygılılara göre 2.5 kat fazladır. Ayrıca, (22-25) yaş aralığına göre 41 yaş üstünün panik satın alma davranışını göstermesi 1.3 kat fazladır. Panik satın alma yapmayanların, yapanlara göre hoşgörülü olması 1.4 kat fazladır. 41 yaş üstünün, (18-21) yaş aralığındakilere göre hoşgörülü olması 3.6 kat, (22-25) yaş aralığındakilere göre hoşgörülü olması 3.5 kat, (26-31) yaş aralığındakilere göre hoşgörülü olması 3.3 kat ve (32-40) aralığındakilere göre hoşgörülü olması ise 1.7 kat daha fazladır. Buradan yaş küçüldükçe hoşgörüsüzlüğü arttığı söylenebilir. Panikle satın alma yapmayanlar daha düşük durumluk-kaygıya sahiptir. Panik satın alma yapmayanlar daha toleranslıdır. Kontenjans tablosundaki frekansları belirleyen en önemli faktörün sıkıntıya toleranssızlık olduğu görülmüştür.

Panikle yapılan alışverişler her ne kadar kaygı ve toleranssızlığı indirmek için yapılan bir davranış biçimi olsa da ekonomi üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulmalıdır.

Anahtar Kavramlar: Covid-19, Durumluk-Kaygı, Log-lineer Model, Sıkıntıya Toleranssızlık

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the relationships between consumers' panic buying behaviour and their state-anxiety and stress intolerance levels in term Covid-19 pandemic. Panic buying behaviour underlines the importance of psychological factors. Log-linear models were used to examine significant interactions between the levels of variables.

Panic buying are 1.6 times more likely to feel uneasy in crowded than non-panic buying. The low anxiety of those who do not panic buying is 1.3 times higher than the low anxiety of those who panic buying. The low anxiety of those who do not feel uneasy in crowded is 2.5 times higher than the low anxiety of those who feel uneasy. In addition, it is 1.3 times more likely for those over the age of 41 to show panic buying behaviour compared to the (22-25) age range. Those who do not make panic buying are 1.4 times more likely to be tolerance than those who do. Those over 41 years of age are 3.6 times more tolerance than those in the (18-21) age range, 3.5 times more tolerance than those in the (22-25) age range, 3.3 times more tolerance than those in the (26-31) age range and 1.7 times more tolerance than those in the (32-40) age range. It can be said that intolerance increases with decreasing age. Those who do not make panic buying have lower state-anxiety. Those who do not make panic buying are more tolerance. It was observed that the most important factor determining the frequencies in the contingency table was distress intolerance.

Although panic buying is a form of behaviour to reduce anxiety and intolerance, its effects on the economy should be considered.

Keywords: Covid-19, Distress intolerance, Log-Linear Model, State-Anxiety

* Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İstatistik Bölümü, ferdugan@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-7199-6413

** Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İstatistik Bölümü, syoncel@kku.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-0990-292X

GİRİŞ

Coronavirus hastalığının (Covid-19) ilk vakası 2019 yılı sonlarına doğru Çin'in Wuhan şehrinde görülmüş, ardından küresel olarak yayılımı ve Covid-19'un neden olduğu binlerce ölüm, Dünya Sağlık Örgütü'nün 12 Mart 2020'de pandemi ilan etmesine neden olmuştur (Ciotti vd. 2020). Covid-19'un hızlı yayılımı, sağlık alanı yanısıra eğitim (Daniel, 2020), ekonomi (Padhan ve Prabheesh, 2021), işletme (Meyer, Prescott ve Sheng, 2022), turizm (Škare, Soriano ve Porada-Rochoń, 2021) gibi birçok alanda sıkıntılara, değişimlere, geçici veya kalıcı dönüşümlere yol açmıştır. Yaşanan korku, tedirginlik, bilinmezlik ortamı ile birlikte, alınan virüs yayılımını sınırlama önlemleri tüm toplumlarda psikolojik açıdan etkili olmuştur. Doğuştan sosyal bir varlık olan insanın bir anda yalnızlaşması, ilişkiler arasına mesafeler girmesi, sosyal bağlantı ve etkileşimlerinin kesilmesi, kişilerin olumsuz duyguları daha çok yaşamasına neden olmuştur.

Milyonlarca insanı hayattan koparıp, bireylerin fiziksel sağlığı üzerinde doğrudan bir etkisi olan virüs, ayrıca küresel olarak büyük bir mental sağlık tehdidi de oluşturmuştur. Yaygın bulaşma ve alınan sıkı tedbirlerin, kaçınılmaz olarak toplum üzerinde psikolojik etkileri olacaktır (Talevi vd., 2020).

Panik satın alma davranışı, tüketiciler bir felaket, algılanan felaket beklentisi, büyük bir fiyat artışı beklentisi veya kıtlık korkusuyla alışılmadık derecede büyük miktarlarda ürünler satın alarak stok yaptığında meydana gelir. Panik satın alma bir tür sürü davranışıdır ve salgın hastalıklarda sağlık politikası gereği eve kapanma durumunda, borsa hareketliliklerinde, ucuz mallara yönelmede, modayı takip etmede, satın alma çılgınlıklarında, istifçilikte ve yatırım panikleri gibi durumlarda görülür. Panikle satın alma, kıtlık riskinin gerçek veya algılanmış olmasına bakılmaksızın gerçek kıtlıklara yol açabilir. Pandemi gibi çeşitli sağlık krizleri meydana geldiğinde görülen panikle satın alma, bireylerin sağlık krizi tehdidi, ürün kıtlığı algısı veya duygusal baskı ve belirsizlikten kaynaklanan bilinmeyene karşı duyulan korku ve sorunlarla başa etme gibi davranışlardan çok etkilenir. Çünkü, panik satın alma davranışı, kaygıyı hafifletmek, sıkıntılara karşı tolerans sağlayabilmek ve kriz üzerinde kontrolü yeniden kazanmak için bir davranış şeklidir ve bireyin sosyal-psikolojik durumunu açıklayan önemli bir faktördür.

Islam vd. (2021), Covid-19 salgını sırasında panik satın alma davranışlarının altında yatan nedenleri, teorik modellerle incelemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Çin, Hindistan ve Pakistan'dan elde edilen veriler ile küresel panik satın alma olgusunun temelinde kıtlık korkusu ve psikolojik stresin olduğunu göstermişlerdir. Her ülke için panik satın alma davranışının incelenmesinin önemine vurgu yapmışlardır.

Lenger (2023)'ün çalışmasında yaptığı literatür taraması sonucuna göre panik satın alma davranışını en çok etkileyen etmenler, toplumun nasıl davrandığı, başkalarının yaptığı satın almalar, sosyal medya haberleri, kıtlık duygusu, kaygı ve korkulardır. Lenger (2023)'e göre bireysel çıkarlar için panik satın alma davranışı sergilenirken korku ve kaygının en aza indirilmesi gerekmektedir. Panik satın alma davranışını, felaketlerin yaşanması tetiklemektedir. Bu davranış şekli geçici bir süre için olsa bile, belirsizlik durumu sonlanmadığından yaşanan felaket boyunca devam etmektedir. Bireylerin hissettiği korku ve kaygı, onları panik satın almaya yöneltmektedir. Tüketici davranışlarının incelendiği pazarlama araştırmalarında, panik satın alma davranışı literatürde az

çalışılan konulardan biridir. Lenger (2023)'in çalışmasında bundan sonraki çalışmaların geniş bir örneklem üzerinde uygulamalı olarak yapılmasının yararlı olacağı belirtilmiştir.

Sari (2023) çalışmasında kurulan istatistiksel modellerde kaygı düzeyi, panik satın alma davranışının önemli bir yordayıcısı olarak öne çıkmıştır. Covid-19 döneminde koruyucu önlemler ve salgın hakkında çıkan çeşitli haberler sonucunda oluşan güvensizlik kaygıyı artırmış ve bireylerin panik satın alma davranışlarını etkilemiştir. Akhrani vd. (2020), panik alımlarının Covid-19 korkusu ve vatandaş güveninden kaynaklandığını belirtmiştir. Bayazıt ve Akkaya (2022) çalışmasında, salgının ilk çıktığı 2020-2021 yılları arasında yapılan çalışmalarda bireylerin satın alma davranışı gösterdiği ve panikle satın alma davranışının eğitim değişkenine göre farklılık gösterdiği ifade edilmiştir. Bu çalışmaya göre, cinsiyet, medeni durum, meslek ve gelir değişkenleri ile panik satın alma arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınının kesin tedavisine yönelik belirsizliğin olması, vaka ve ölüm oranlarının anlık olarak yükselmesi, basında salgın ile ilgili üzücü haberlerin sürekli gündemde olması, aşı ile ilgili olumsuz haberlerin olması gibi nedenler herkesi kaygılandırmıştır. Bireylerin durumluk-kaygı düzeyi, kişinin yaşantısını etkilemiştir.

Kişinin ruhsal bakımdan zorlandığı üzüntü, umutsuzluk, çaresizlik ve mutsuzluk duyduğu olumsuz duygular, sıkıntı olarak tanımlanmaktadır. Bu tür sıkıntıları tolere edemeyen bireyler, depresif belirtiler göstererek aile ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmakta zorlanmaktadır. Belirsizliğe tolerans becerisini geliştirmek, yaşamın değişkenliğine ayak uydurmayı kolaylaştırır. Belirsizliğe tahammülümüzü artırarak hayatın getirdiği stresle baş etmemizde kolaylaşır (Sezgin ve Şimşek, 2019). Öncel ve Erdugan (2023) pandemi dönemi için panik satın alma davranışında bulunan katılımcıları doğrulayıcı faktör analizi ile incelemiş, rahatsız edici duygulara dayanamama ve sıkıntılı ve üzgün olmaktan korkma maddeleri ile Sıkıntıya Toleranssızlık Ölçeği (Distress Intolerance Scale (DIS)) puanı arasındaki ilişkinin seviyesini yüksek bulmuşlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre, Covid-19'un neden olduğu sıkıntıya toleranssızlığı azaltmak için psikolojik esnekliğin önemini vurgulamışlardır.

Bu çalışmada; bireylerin koronavirüs salgınına ilişkin panik satın alma, durumluk-kaygı ve sıkıntıya toleranssızlık değişkenlerinin etkileşimi incelenmiştir. Özellikle pandemi gibi sağlıkla ilgili acil durumlarda kriz yönetimi stratejileri geliştirirken kaygı ve sıkıntıya toleranssızlık gibi psikolojik bileşenlerin dikkate alınmasının gerekliliğini vurgulamak amaçlanmaktadır.

1. MATERYAL VE METOT

1.1. Çalışmanın Tasarımı ve Katılımcılar

Bu çalışma tanımlayıcı ve kesitsel niteliktedir. Sari vd. (2022) tarafından Covid-19 döneminin, bireyler üzerinde sosyal ve psikolojik etkilerini değerlendirmek için elde ettiği veriler kullanılmıştır. 13 Nisan 2020-25 Kasım 2020 tarih aralığında çevrimiçi anket formu ile 2850 kişiye ulaşılmıştır (Veri erişim linki: <https://data.mendeley.com/datasets/sv95c7ydp/9> 01 Ağustos 2022 erişim tarihi, Versiyon 9). Verilerin ön incelenmesi yapıp, değişkenlerin düzeyleri belirlenmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Anket formu, kişisel bilgilerle ilgili sorular (25 adet), Durumluk-Kaygı Ölçek soruları (20 adet) ve Sıkıntıya Toleranssızlık Ölçek soruları (10 adet) olmak üzere 3 bölümden oluşmaktadır.

Durumluk-Kaygı Ölçeği

Bireylerin durumluk kaygı ve sürekli kaygı düzeylerini belirleyebilmek amacıyla Spielberger vd. tarafından (1970) geliştirilen State-Trait Anxiety Inventory (STAI) kısa ifadelerden oluşan 40 maddelik bir kendini değerlendirme envanteridir. Bu ölçek kaygı belirtilerini durumluk (STAI-S) ve sürekli (STAI-T)) olmak üzere iki alt boyutta ölçmektedir. Öner ve Le Compte (1983) ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmada Covid-19 dönemi için, bireylerin o anda hissettiklerini belirlemek amacıyla 20 maddeden oluşan STAI-S kısmı değerlendirilecektir. Bu ölçekte değerlendirilen temel nitelikler, kişinin gerginlik, sinirlilik, endişe ve endişe duygularının yoğunluğunu içermektedir. Ölçekten elde edilen toplam puan 20 ile 80 arasında olmaktadır. Yüksek puan, yüksek kaygı düzeyini ifade etmektedir. Bu çalışmada STAI-S puanı için, puanı 50'nin altında olanlar “düşük kaygılı” (1), 50'nin üzerinde olanlar ise “yüksek kaygılı” (2) olarak kodlanarak, değişken kategorik hale getirilmiştir.

Sıkıntıya Toleranssızlık Ölçeği

McHugh ve Otto (2012) tarafından geliştirilen DIS, bireylerin olumsuz somatik ve duygusal durumları tolere etme konusunda algılanan yetersizliğini ölçmek amacıyla oluşturulmuştur. Çakır (2016), ölçeğin Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışmasını gerçekleştirmiştir. 10 maddeden oluşan tek faktörlü bir ölçektir. Ölçekten elde edilen puanlar 10-50 arasında değişmektedir ve yüksek puanlar bireyin sıkıntıya toleranssızlığının yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışmada DIS puanı için, puanı 33'ün altında olanlar “hoşgörülü” (1), 33'ün üzerinde olanlar ise “hoşgörüsüz” (2) olarak kodlanarak, değişken kategorik hale getirilmiştir.

1.3. Log-Linear Model ile Analiz

Nitel ve kesikli nicel değişkenlerden elde edilen kategorik verilerin kontenjans tablolar ile gösterimi sıkça kullanılır. Bu tabloların en basiti iki yönlü olanlardır. Bu tablolarda, analiz bir tek hipotezi test eder ve durur. Daha ileri gitmek mümkün olamaz. Genelde pratikte veriler üç veya daha fazla sayıda değişkenlerin oluşturduğu kontenjans tablolar ile ifade edilirler.

i satır, j sütun ve k katman değişkenlerini göstermek üzere X, Y ve Z değişkenleri ile gösterilen üç yönlü ($I \times J \times K$) boyutlu bir kontenjans tablosu için doymuş bir log-linear model

$$\log(\mu_{ijk}) = \mu + \lambda_i^X + \lambda_j^Y + \lambda_k^Z + \lambda_{ij}^{XY} + \lambda_{ik}^{XZ} + \lambda_{jk}^{YZ} + \lambda_{ijk}^{XYZ}$$

şeklindedir. Burada i, j, k hücresi için μ_{ijk} beklenen frekansı, μ parametresi ortalama etkiyi, X, Y ve Z değişkenleri için λ_i^X , λ_j^Y ve λ_k^Z ana etkileri, λ_{ij}^{XY} , λ_{ik}^{XZ} ve λ_{jk}^{YZ} ikili etkileşimleri ve λ_{ijk}^{XYZ} üçlü etkileşimi göstermektedir. $\sum_i \lambda_i^X = \sum_j \lambda_j^Y = \sum_k \lambda_k^Z = \dots = \sum_k \lambda_{ijk}^{XYZ} = 0$ şeklindeki kısıtlar bu modelde üç değişken için de sağlanmalıdır. Modele uyumun incelenmesi için olabilirlik oran G^2 ve Pearson χ^2 test istatistiklerinden yararlanılmaktadır (Öncel ve Erdugan, 2015).

Böyle çok boyutlu tabloların analizinde uygun modeller kurulurken değişkenlerin karşılıklı bağımsızlığına, koşullu bağımsızlığına ve kısmi bağımsızlığına dair hipotezler kurulur. Log-lineer analiz iki veya daha fazla değişken arasındaki koşullu ilişkinin, kontenjans tablosu içindeki hücre frekanslarının doğal logaritması alınarak analiz edildiği iki yönlü kontenjans tablolarının geliştirilmiş halidir. Bu modellerle incelenen tüm değişkenler yanıt değişkenleri olarak ele alınmaktadır. Başka bir deyişle, bağımsız ve bağımlı değişken ayrımı yapılmamaktadır. Bu nedenle, log-lineer modeller yalnızca değişkenler arasındaki ilişki yapısını ortaya koyar (Öncel ve Erdugan, 2015; Altun, 2021). Bu çalışmada çok boyutlu tabloların analizinde kullanılan log-lineer modeller uygulanacaktır.

Yaş değişkeni çeyrekliklerine göre kategorik değişken hale getirilip, panik satın alma, bireyin kendini kalabalıkta gergin hissetme durumu, DIS ve STAI-S değişkenlerinin alt düzeyleri ile etkileşimini göz önüne alan çeşitli log-lineer modeller ile incelenmiştir. İstatistiksel anlamlılık sınırı $p < 0.05$ olarak kabul edilecektir.

2. BULGULAR

Çalışma kapsamında 2850 birey anket formlarını yanıtlamıştır. Elde edilen veriler lisanslı SPSS v20 (Statistical Package for the Social Science) paket programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Verilerin ön incelemesi yapılmış ve yeniden düzenlenmiştir. Katılımcıların %65.4'ü kadın, %34.6'sı erkektir.

Katılımcıların yaşlarına ve DIS puanlarına göre ortalamaları (standart sapmaları) sırasıyla 27,97 (9,4) yıl ve 26,31 (9,6) olarak bulunmuştur. Sağlığını çok iyi olarak tanımlayanların ortalama DIS puanı 23,98, sağlık durumunu çok kötü olarak tanımlayanların ortalama DIS puanı ise 31,59'dur. İlgilenilen dönem için panik satın alma davranışı sergileyenlerin oranı ise %34.2 dir.

Oluşturulacak kontenjans tabloları için ilgilenilen değişkenlerin düzeyleri: Yaş değişkeni (18-21) aralığı (1), (22-25) aralığı (2), (26-31) aralığı (3), (32-40) aralığı (4) ve 41+ ise (5) şeklinde belirlenmiştir. Panik satın alma davranışı ise evet (1), hayır (2) şeklindedir. Katılımcıların Covid-19 dönemi için kalabalıkta kendilerini gergin hissetme durumları ise evet (1), hayır (2) olarak kodlanmıştır.

Model1:

Covid-19 dönemi için, bireyin kalabalıkta kendini gergin hissetme durumu (X), durumluk-kaygı durumu (Y) ve panik satın alma durumu (Z) değişkenlerini kullanarak, oluşturulan kontenjans tablosu için en uygun model seçimi yapılmıştır. Tablo 3 ile verilen hiyerarşik log-lineer analiz sonuçları ile ana etkiler ve etkileşim terimlerinin modeldeki etkileri sunulmuştur.

Tablo 1. Gerginlik, Durumluk-Kaygı ve Panik Satın Alma Değişkenleri İçin Hiyerarşik Log-Lineer Analiz Sonuçları

	K	Serbestlik Derecesi	Olabilirlik Oran	p-Değeri	Pearson Ki-Kare	P-Değeri
K-Dereceden ve Daha Yüksek	1	7	2672.16	0.000	2531.31	0.000
Dereceden Etkiler	2	4	65.41	0.000	65.63	0.000
K-Dereceden	3	1	0.77	0.382	0.78	0.377
	1	3	2606.75	0.000	2465.69	0.000

Etkiler	2	3	64.65	0.000	64.85	0.000
	3	1	0.77	0.382	0.78	0.377

Tablo 1'e göre ana etkiler ve ikili etkileşimler anlamlı (p-value<0.05), ancak üçlü etkileşim anlamsız (p-value>0.05) çıkmıştır.

Tablo 2. X, Y ve Z Değişkenleri İçin Kısmi İlişkiler Test Sonuçları

<i>Etki</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>Kısmi Ki-Kare</i>	<i>p-Değeri</i>
Panik Satın Alma * Gerginlik	1	9.34	0.002
Panik Satın Alma * Kaygı	1	10.26	0.001
Gerginlik * Kaygı	1	40.00	0.000
Panik Satın Alma	1	288.17	0.000
Gerginlik	1	2191.02	0.000
Kaygı	1	127.56	0.000

Tablo 2'den, tüm ana etkiler ile birlikte, panik satın alma ve gerginlik, panik satın alma ve kaygı, gerginlik ve kaygı şeklindeki ikili etkileşimlerin anlamlı olduğu sonucuna verilmiştir (p-değeri<0.05).

Tablo 3. X, Y ve Z Değişkenleri İçin Oluşturulan Log-Linear Model Sonuçları

<i>Model</i>	<i>Model Sembolü</i>	<i>Olabilirlik Oran</i>	<i>Serbestlik Derecesi</i>	<i>p-Değeri</i>
M0	(Z, X, Y)	65.41	4	0.000
M1	(Z, XY)	22.89	3	0.000
M2	(X, ZY)	52.63	3	0.000
M3	(Y, ZX)	53.54	3	0.000
M4	(ZY, XY)	10.11	2	0.006
M5	(ZX, XY)	11.02	2	0.004
M6	(ZX, ZY)	40.76	2	0.000
M7	(ZX, ZY, XY)	0.77	1	0.382

En uygun model incelemesi amacıyla oluşturulan kontenjans tablosu için, Tablo 3 ile olabilirlik ki-kare test istatistikleri verilmiş, modellerin uygunlukları test edilmiştir. Tablo 3'e göre M7 modelinin tablonun yapısına uygun olduğu (p-value>0.05) görülmektedir. Gerginlik, durumluk-kaygı ve panik satın alma davranışı değişkenlerinden oluşan üç yönlü kontenjans tablosu için M7 model denklemi

$$\log(\mu_{ijk}) = \mu + \lambda_i^X + \lambda_j^Y + \lambda_k^Z + \lambda_{ij}^{XY} + \lambda_{ik}^{XZ} + \lambda_{jk}^{YZ}$$

veya değişkenlerle ifade şekli ile

$$\log(\mu_{ijk}) = \text{Sabit} + \text{Gerginlik}_i + \text{Kaygı}_j + \text{Panik}_k + \text{Gerginlik}_i \times \text{Kaygı}_j + \text{Gerginlik}_i \times \text{Panik}_k + \text{Kaygı}_j \times \text{Panik}_k$$

şekindedir. M7 modeli için standardize edilmiş artıklar incelendiğinde, minimum değer -0.36 ve maksimum değer 0.63 olduğu görülmüştür. Mutlak değerce 2 veya 3'ü (Agresti, 2002; Çılan, 2013) aşan değerler olmadığından, M7 modelinin uyum eksikliği göstermediği söylenebilir.

Tablo 4. M7 Modelinin Parametre Tahminleri

Parametre	λ 'nın Tahmini	Standart Hata	Z Değeri	p-Değeri	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit	3.703	0.140	26.498	0.000	3.429	3.977
[Panik Satın Alma = Evet]	-0.903	0.155	-5.827	0.000	-1.207	-0.599
[Gerginlik = Evet]	2.783	0.143	19.481	0.000	2.503	3.062
[Kaygı = Düşük]	1.363	0.151	9.007	0.000	1.066	1.659
[Panik Satın Alma = Evet]* [Gerginlik = Evet]	0.443	0.149	2.973	0.003	0.151	0.734
[Panik Satın Alma = Evet]* [Kaygı = Düşük]	-0.259	0.081	-3.207	0.001	-0.417	-0.101
[Gerginlik = Evet]* [Kaygı = Düşük]	-0.919	0.155	-5.927	0.000	-1.223	-0.615

Tablo 4'e göre, panik satın alma yapmayanlar, yapanların 2.5 katıdır. Bireylerin kalabalıkta kendini gergin hissetme durumu, hissetmeme durumunun 16.2 katıdır. Durumluk-kaygısı düşük olanlar, yüksek olanların 3.9 katıdır. Panik alışverişi yapanların kendini kalabalıkta gergin hissetmesi, panik alışverişi yapmayanların kendini gergin hissetmesine göre 1.6 kat fazladır. Panik alışverişi yapmayanların kaygısının düşük olması, panik alışverişi yapanların kaygısının düşük olmasına göre 1.3 kat fazladır. Kendini kalabalıkta gergin hissetmeyenlerin düşük kaygılı olması, gergin olan düşük kaygılılara göre 2.5 kat fazladır.

Model2:

Covid-19 dönemi için katılımcıların yaş (X), sıkıntıya toleranssızlık durumu (Y) ve panik satın alma (Z) değişkenlerine yönelik oluşturulan kontenjans tablosunun en uygun model seçimi yapılmıştır. Tablo 5 ile hiyerarşik log-lineer analiz sonuçları ile ana etkiler ve etkileşim terimlerinin modeldeki etkileri verilmiştir

Tablo 5. Yaş, DIS ve Panik Satın Alma Değişkenleri İçin Hiyerarşik Log-Lineer Analiz Sonuçları

	K	Serbestlik Derecesi	Olabilirlik Oran	p-Değeri	Pearson Ki-Kare	p-Değeri
K-Dereceden ve Daha Yüksek	1	19	1503.655	0.000	1577.714	0.000
Dereceden Etkiler	2	13	97.887	0.000	85.896	0.000
	3	4	3.280	0.512	3.281	0.512
K-Dereceden Etkiler	1	6	1405.768	0.000	1491.818	0.000
	2	9	94.608	0.000	82.615	0.000
	3	4	3.280	0.512	3.281	0.512

Tablo 5'den de görülebileceği gibi, yaş, DIS ve panik satın alma değişkenlerinin ana etkileri ve iki yönlü etkileşim etkileri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p-değeri<0.05). Ancak, üç yönlü etkileşim etkisi istatistiksel olarak anlamlı değildir (p-değeri>0.05).

Tablo 6. Yaş, DIS ve Panik Satın Alma Değişkenleri İçin Kısmi İlişkiler Test Sonuçları

Etki	Serbestlik Derecesi	Kısmi Ki-Kare	p-Değeri
Panik Satın Alma *Yaş	4	16.739	0.002
Panik Satın Alma *DIS	1	14.707	0.000

Yaş*DIS	4	69.672	0.000
Panik Satın Alma	1	283.923	0.000
Yaş	4	342.310	0.000
DIS	1	779.535	0.000

İki yönlü etkileşimlerin ve ana etkilerin anlamlı olup olmadığını analiz etmek için yapılan kısmi ilişkiler için test sonuçları Tablo 6 ile verilmiştir. Tablo 6 tüm ana etkilerin anlamlı olduğunu ($p\text{-value}<0.05$) ve modelde yer alabileceği göstermektedir. Panik alışverişi ve yaş etkileşimi, panik satın alma ve DIS etkileşimi ile yaş ve DIS etkileşimi anlamlı bulunmuştur ($p\text{-value}<0.05$).

Tablo 7. Yaş, DIS ve Panik Satın Alma Değişkenleri İçin Oluşturulan Log-Linear Model Sonuçları

Model	Model Sembolü	Olabilirlik Oran	Serbestlik Derecesi	p-Değeri
M ₀	(Z, X, Y)	97.887	13	0.000
M ₁	(Z, XY)	31.471	9	0.000
M ₂	(X, ZY)	86.436	12	0.000
M ₃	(Y, ZX)	84.403	9	0.000
M ₄	(ZY, XY)	20.019	8	0.010
M ₅	(ZX, XY)	17.987	5	0.003
M ₆	(ZX, ZY)	72.952	8	0.000
M ₇	(ZX, ZY, XY)	3.280	4	0.512

Yaş, DIS ve panik satın alma değişkenleri için Tablo 7 ile ki-kare test istatistikleri verilmiş, modellerin uygunlukları test edilmiştir. Tablo 7'den görüldüğü üzere, M7 modeli anlamlıdır ($p\text{-value}>0.05$). M7 modeli için minimum standardize edilmiş artık -0.70 ve maksimum standardize edilmiş artık 0.62 dir. M7 modelinin uyum eksikliği göstermemektedir.

Yaş, DIS ve panik satın alma değişkenleri ile oluşturulan kontenjans tablosu için elde edilen model araştırma sonuçlarına göre M7 modelinin tablo yapısına uygun sonuç verdiği görülmüştür. Buna göre M7 model denklemi

$$\log(\mu_{ijk}) = \text{Sabit} + \text{Yaş}_i + \text{DIS}_j + \text{Panik}_k + \text{Yaş}_i \times \text{DIS}_j + \text{Yaş}_i \times \text{Panik}_k + \text{DIS}_j \times \text{Panik}_k$$

şeklindedir. Model 7'de yer alan parametrelerin tahminleri, standart hata, Z değeri, p-değeri ve güven aralıkları Tablo 8'den görülmektedir. Etkileşim terimlerinin modele katkısı p-değeri<0.05 ile istatistiksel olarak anlamlı olan sonuçlar için yorumlar aşağıda verilmiştir.

Tablo 8. M7 Modelinin Parametre Tahminleri

Parametre	λ 'nın Tahmini	Standart Hata	Z Değeri	p-Değeri	%95 Güven Aralığı	
					Alt Sınır	Üst Sınır
Sabit	2.785	0.197	14.151	0.000	2.399	3.171
[Panik Satın Alma = Evet]	-0.236	0.148	-1.595	0.111	-0.526	0.054
[Yaş = (18-21)]	2.050	0.208	9.835	0.000	1.642	2.459
[Yaş = (22-25)]	2.129	0.207	10.263	0.000	1.722	2.535
[Yaş = (26-31)]	1.811	0.211	8.577	0.000	1.397	2.225
[Yaş = (32-40)]	0.702	0.236	2.973	0.003	0.239	1.165
[DIS = Hoşgörülü]	2.332	0.200	11.651	0.000	1.939	2.724
[Panik Satın Alma = Evet] * [Yaş = (18-21)]	-0.280	0.148	-1.893	0.058	-0.570	0.010
[Panik Satın Alma = Evet] * [Yaş = (22-25)]	-0.298	0.146	-2.037	0.042	-0.584	-0.011

[Panik Satın Alma = Evet] * [Yaş = (26-31)]	-0.099	0.149	-0.665	0.506	-0.392	0.193
[Panik Satın Alma = Evet] * [Yaş = (32-40)]	0.160	0.160	1.000	0.317	-0.154	0.475
[Panik Satın Alma = Evet] * [DIS = Hoşgörülü]	-0.357	0.093	-3.856	0.000	-0.538	-0.176
[Yaş = (18-21)] * [DIS = Hoşgörülü]	-1.278	0.213	-5.991	0.000	-1.696	-0.860
[Yaş = (22-25)] * [DIS = Hoşgörülü]	-1.254	0.212	-5.916	0.000	-1.670	-0.839
[Yaş = (26-31)] * [DIS = Hoşgörülü]	-1.205	0.216	-5.582	0.000	-1.628	-0.782
[Yaş = (32-40)] * [DIS = Hoşgörülü]	-0.529	0.240	-2.206	0.027	-0.999	-0.059

Yaş, DIS ve panik satın alma değişkenleri için oluşturulan kontenjans tablosunun en uygun model parametre tahminleri Tablo 8 ile verilmiştir; 41 yaş üstüne göre, (18-21) yaş aralığı 7.8 kat, (22-25) yaş aralığı 8.4 kat, (26-31) yaş aralığı 6.1 kat, (32-40) yaş aralığı 2 kat fazladır. DIS düzeyi hoşgörüsüz olanlara göre hoşgörülü (Sıkıntıya toleranssızlığı 33'den küçük olanlar) olanlar 10.3 kat fazladır. Tek yönlü ilişki terimlerinin Z-değerleri (standardize edilmiş parametre değerleri) incelendiğinde DIS'in en yüksek Z-değerine sahip olduğu, yani kontenjans tablosundaki frekansları belirleyen en önemli faktörün DIS olduğu anlaşılmaktadır.

(22-25) yaş aralığına göre 41 yaş üstünün panik satın alma davranışını göstermesi 1.3 kat fazladır. Panik satın alma yapmayanların, yapanlara göre hoşgörülü olması 1.4 kat fazladır. 41 yaş üstünün, (18-21) yaş aralığındakilere göre hoşgörülü olması 3.6 kat, (22-25) yaş aralığındakilere göre hoşgörülü olması 3.5 kat, (26-31) yaş aralığındakilere göre hoşgörülü olması 3.3 kat ve (32-40) aralığındakilere göre hoşgörülü olması ise 1.7 kat daha fazladır. Buradan yaş küçüldükçe hoşgörüsüzlüğün arttığı söylenebilir

SONUÇ

2020'nin başlarından itibaren tüm dünya, korkunç ve ölümcül bir hastalık salgını olan Covid-19 ile karşı karşıya geldi. Küresel çapta, kaygı, panik ve virüs korkusu, bireylerin yaşamları ve ekonomi üzerinde önemli bir etki oluşturdu. Bu korkular, panik satın alma davranışına, durumluk kaygısına ve sıkıntıya toleranssızlığa yol açmıştır. Covid-19 salgın hastalık döneminde, Türkiye'de yaşayan kişilerden alınan veriler üzerinden kurulan modellerle, katılımcıların durumluk-kaygı ve sıkıntıya toleranssızlık seviyeleri üzerinde yaş, panik satın alma ve kalabalıkta gergin hissetme değişkenlerinin etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre, panik satın alma davranışı, kalabalıkta gergin hissetme durumu ve STAI-S düzeyinin dikkate alındığı kişilerde, $\log(\mu_{ijk}) = \mu + \lambda_i^X + \lambda_j^Y + \lambda_k^Z + \lambda_{ij}^{XY} + \lambda_{ik}^{XZ} + \lambda_{jk}^{YZ}$ şeklinde oluşturulan (ZX, ZY, XY) modelinin en uygun model olduğu ($G^2 = 0.77, p - \text{value} > 0.382$) belirlenmiştir. Panik alışverişi yapanların kaygısının yüksek olması, panik alışverişi yapmayanların kaygısının yüksek olmasından 1.3 kat fazladır. Bu sonuca göre, yüksek kaygılı kişilerde panik satın alma davranışının gözlemlendiği söylenebilir. Kendisini kalabalıkta gergin hissedenlerin yüksek kaygılı olması, gergin hissetmeyenlerin yüksek kaygılı olmasına göre 2.5 kat fazladır.

Panik satın alma davranışı, yaş aralığı ve DIS düzeyinin dikkate alındığı kişilerde ise $\log(\mu_{ijk}) = \mu + \lambda_i^X + \lambda_j^Y + \lambda_k^Z + \lambda_{ij}^{XY} + \lambda_{ik}^{XZ} + \lambda_{jk}^{YZ}$ şeklindeki (ZX,ZY,XY) modelin anlamlı olduğu ($G^2 = 3.280, p - \text{value} > 0.512$) görülmüştür. Panik satın alma yapmayanların, yapanlara göre hoşgörülü olması 1.4 kat fazladır. Ayrıca yaş ilerledikçe hoşgörünün de arttığı gözlenmiştir.

Covid-19 dönemi için log-lineer model yaklaşımı kullanan Altun (2021) çalışmasına göre, ülke, cinsiyet ve yaş değişkenleri için kurulan modelde ana etkiler ile cinsiyet*ülke ve ülke*yaş arasındaki iki yönlü etkileşimler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Çin'in Covid-19 hastalığına yakalanma riskinin, Güney Kore'nin Covid-19 hastalığına yakalanma riskinden 1.7 kat daha yüksek olduğu; erkek bireylerin Covid-19 hastalığına yakalanma riskinin kadın bireylerin yakalanma riskinden 1.2 kat daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, 41-60 yaş grubundaki bireylerin 70 ve üzeri yaş grubundaki bireylerden daha yüksek riske sahip olduğu belirtilmiştir. Suciati vd. (2023) ise cinsiyet, il ve yaş grubuna göre Covid-19 verilerine çeşitli log-lineer modeller uygulamış ve analiz sonucunda iki yönlü etkileşimli log-lineer modeli anlamlı bulmuştur. Cinsiyet ve il, cinsiyet ve yaş grubu, il ve yaş grubu değişkenleri için iki faktör arasında anlamlı bir ilişki olduğu öne sürülmüştür. Bu araştırma, literatüre çeşitli teorik katkılar sağlamaktadır. Öncelikle bildiğimiz kadarıyla bu çalışma, Covid-19 salgını sırasında tüketicilerin durumluk kaygı, sıkıntıya toleranssızlık ve panik satın alma davranışlarını log-lineer modellerle araştırmak için yapılan ilk istatistiksel araştırmadır. Ortak değişken yaş bu çalışmalarda anlamlı bulunmuştur. Covid-19 döneminde, topluma birden fazla kaynak tarafından aşırı bilgi yüklemesi yapılmıştır. Virüs ne kadar hızlı yayıldı ise, her türlü medya aracılığıyla alınan haberlerde o kadar hızlı yayılmıştır. Oluşan bilgi kirliliği ve hissedilen korku, kişilerin panik ve kaygılarını etkilemiştir. Kalabalıkta gergin olmayanlar daha düşük durumluk-kaygıya sahiptir. Yaş ilerledikçe sıkıntıya tolerans artmaktadır. Panik satın alma davranışı, psikolojik faktörlerin önemini altını çizmektedir. Panik satın alma yapmayanlar daha toleranslıdır. Covid-19 gibi salgın dönemlerinde tüketici davranışları incelenirken, ekonomik göstergelerle ilgili araştırmalar yapılırken kişilerin kaygı ve tolerans düzeylerinin de göz önünde bulundurulmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle, karar vericilere algılanan stresi azaltacak ve bilimin ışığında saygın kaynaklardan gelen bilgilere olan güveni artıracak müdahaleler geliştirmeleri önerilir. İnternet erişimi olmayan kişilerin bu çalışmanın örneklemine dahil olamaması çalışmanın kısıtlılığıdır. İleride yapılacak çalışmalarda bu durumun göz önünde bulundurulması önerilir.

KAYNAKÇA

- Akhrani, L. A., Nasiha, I. D. ve Octaviani, A., (2020), “Analysis of Panic Buying Behavior from Fear of Covid-19 and Citizen Trust”, In Proceedings of the 2nd Borobudur International Symposium on Humanities and Social Sciences, BIS-HSS 2020, 18 November 2020, Magelang, Central Java, Indonesia. <http://dx.doi.org/10.4108/eai.18-11-2020.2311667>
- Altun, G., (2021), “A Study on Covid-19 Data with Log-Linear Model Approach”, *Mugla Journal of Science and Technology*, 7(1), 52-58. <https://doi.org/10.22531/muglajsci.835562>
- Bayazıt, A., ve Akkaya, N. S., (2022), “Covid-19 Salgınına Bağlı Değişen Tüketici Satın Alma Davranışı: Panik Satın Alma”, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 1859-1879.
- Çakır, Z., (2016), “Sıkıntıya Toleranssızlık Ölçeği ve Bilişsel-Davranışsal Kaçınma Ölçeğinin Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi” *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17, 24-32. <https://doi.org/10.5455/apd.207723>

- Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W. C., Wang, C. B. ve Bernardini, S., (2020), "The Covid-19 Pandemic", *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, 57(6), 365-388. <https://doi.org/10.1080/10408363.2020.1783198>
- Daniel, S. J., (2020), "Education and the Covid-19 Pandemic", *Prospects*, 49(1), 91-96. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09464-3>
- Islam, T., Pitafi, A. H., Arya, V., Wang, Y., Akhtar, N., Mubarik, S., ve Xiaobei, L. (2021), "Panic Buying in the COVID-19 Pandemic: A Multi-Country Examination", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 59, 102357. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102357>
- Lenger, A. D. (2023), "Pazarlama Alanyazınında Panik Satın Alma Davranışı", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 474-486.
- McHugh, R. K. ve Otto, M. W., (2012), "Refining the Measurement of Distress Intolerance", *Behavior Therapy*, 43(3), 641-651. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2011.12.001>
- Meyer, B.H., Prescott, B. ve Sheng, X. S., (2022), "The Impact of the Covid-19 Pandemic on Business Expectations" *International Journal of Forecasting*, 38(2), 529-544. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2021.02.009>
- Öncel, S. Y. ve Erdugan, F., (2015), "Kontenjans Tablolarının Analizinde Log-Lineer Modellerin Kullanımı ve Sigara Bağımlılığı Üzerine Bir Uygulama", *Sakarya University Journal of Science*, 19(2), 221-235. <https://doi.org/10.16984/saufenbilder.49992>
- Öncel, S. Y. ve Erdugan, F., (2023), "The Impact of Covid-19 Pandemic on Distress Intolerance in Turkey", *International Journal of Statistics in Medical Research*, accepted.
- Öner, N. L. ve Compte, A., (1983), *Süreksiz Durumluk/Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı (Handbook of State-Trait Anxiety Inventory)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Padhan, R. ve Prabheesh, K. P., (2021), "The Economics of Covid-19 Pandemic: A Survey", *Economic Analysis and Policy*, 70, 220-237. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.02.012>
- Sari, E., Kağan, G., Karakuş, B.Ş., ve Özdemir, Ö., (2022), "Dataset on Social and Psychological Effects of Covid-19 Pandemic in Turkey", *Scientific Data*, 9(1), 441. <https://doi.org/10.1038/s41597-022-01563-4>
- Sari, E. (2023), "From Perception to Action: The Influence of Distrust in Government on Panic Buying in the Covid-19 Era (No. 1304)", *GLO Discussion Paper*, 1-30.
- Sezgin, M. ve Şimşek, İ., (2019), "Bireyin Sıkıntıya Dayanması Üzerine Sosyal Medyanın Rolü", *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1259-1281. <https://doi.org/10.26466/opus.537720>
- Škare, M., Soriano, D. R. ve Porada-Rochoń, M., (2021), "Impact of Covid-19 on the Travel and Tourism Industry", *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120469. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120469>
- Spielberger, C., Gorsuch, R. ve Lushene, R., (1970), *STAI Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*, Palo Alto, California, Consult. Psychol. Press.
- Suciati, I., Warsono, W., ve Usman, M. (2023), "Analysis of Linear Log Models on Covid-19 Data in Indonesia", *Sciencestatistics: Journal of Statistics, Probability, and Its Application*, 1(1), 1-7.
- Talevi, D., Soggi, V., Carai, M., Carnaghi, G., Faleri, S., Trebbi, E., Bernardo A.D., Capelli F. ve Pacitti, F., (2020), "Mental Health Outcomes of the Covid-19 Pandemic", *Rivista di Psichiatria*, 55(3), 137-144

Kaos Teorisi, Kelebek Etkisi: Covid-19 Pandemi Sonrası Güncel Çalışmalarla Bir Literatür Taraması

Chaos Theory, The Butterfly Effect: A Literature Review After Covid-19 Pandemic with Current Studies

Müzeyyen ÖZHAVZALI *

Makale Geliş Tarihi / Received :30.11.2023
Makale Kabul Tarihi / Accepted :29.12.2023

ÖZET

Küreselleşen dünyada işletmeler açık bir sistem olup sadece yakın değil uzak çevrelerinde ortaya çıkan kriz, gelişme ve değişimlerden de etkilenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle geçmişe göre bugün dış çevredeki değişimlere, gelişmelere daha hassas olmaları ve ihmal edilen değişik krizlere yönelik her zaman dinamik bir şekilde tedbirli olmaları gerekmektedir. Günümüzde etkilerini halen yaşamakta olduğumuz ve uyum sürecini gerçekleştirmeye çalıştığımız Covid-19 pandemisi, işletmeleri de beklenmedik bir anda krizin içinde bulmalarına neden olmuştur. Bu tarz krizleri bilmeyen ve buna bağlı hem hazırlıklı olmayıp hemde kriz sonrasında neler yapabileceği, uyum süreci hakkında bilgi sahibi olmayan işletmeler daha çok zorluk yaşamaktadırlar. Ayrıca krizler ve faktörler değişikçe alınacak tedbirler ve uyum süreci de farklılık göstermektedir.

Diğer yandan dünyada dijital gelişimin çok hızlı olması, Covid-19 pandemi sürecinden sonra insanların alışveriş olanaklarının daha çok dijitalleşmesi ve artın/azalan müşteri sayıları ile bağlantıların değişen ilişkileri bu dinamik sistemi daha fazla karmaşıktırıştır. Bu karmaşıklık, kaosu nedenleri ise gözlenebilen veya gözlenemeyen birçok faktörden kaynaklanacağı söylenebilir. Küreselleşen dünyada, işletmeler kaotik ortamdaki bu acımasızca rekabet ortamında bu karmaşıklığı çözümlenmenin en hızlı ve iyi yollarını aramaktadır. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemi sürecinden sonra yeni normale uyum sağlama sürecinde işletmelerin Kaos teorisi ve ilkelerinden Kelebek etkisi ilişkisiyle nasıl açıklandığını gösteren çalışmalarını incelemek ve bu tarz krizlerle karşılaşılabilmesi ihtimalinde işletmelere bu sorunların çözümüne yönelik literatür bilgisi kazandırarak daha sonra yaşanabilecek pandemiler için destek olmaktır.

Anahtar Kavramlar: *Kaos Teorisi, Kelebek Etkisi, Covid-19, İşletme, Matematiksel Modelleme*

ABSTRACT

In the globalizing world, businesses are open systems and are affected not only by crises, developments and changes that occur in their immediate but also outside environments. For the reason, they need to be more sensitive to environmental changes today than yesterday and always be dynamically prepared for possible crises. The Covid-19 epidemic, the effects of which we are still continuing and which we are trying to adapt to, has caused businesses to find themselves in crisis unexpectedly. As a result, all businesses have seen that they have to review their crisis management plans. Businesses that do not know about such crises, are not prepared, and do not have information about what they can do after the crisis and the adaptation process experience more difficulties. Additionally, as crises and factors change, the measures to be taken and the adaptation process also vary.

On the other hand, the rapid digital development in the world, people's shopping opportunities moving more digitally after the Covid-19 epidemic, and the increasing/decreasing number of customers and changing relationships of connections have further complicated this dynamic system. The complexity of this system, which grows and changes very quickly and unpredictably, brings with it some difficult problems. In the globalizing world, businesses are looking for the fastest and best ways to solve this complexity in this ruthlessly competitive environment. The main aim of the study is to determine the studies showing how businesses are explained by the Butterfly effect relationship, one of the Chaos theory and principles, in the process of adapting to the new normal after the Covid-19 epidemic, and to provide guidance for future epidemics by providing businesses with literature knowledge to solve these problems in case such crises occur.

Keywords: *Kaos Theory, Butterfly Effect, Covid-19, Business, Mathematical Model*

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Fatma Şenses Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi Bölümü,
thavzalimuzeyyen@hotmail.com.tr, ORCID No: 0000-0003-0518-3021

GİRİŞ

Michael Cohen'in ifadesiyle "Çok hızlı ve sürekli değişen bir dünyayla karşı karşıyayız. Bu dünya daha önce görülenle aynı iken hepsinden de daha farklıdır" şeklinde dünyanın değişim hızı ve çeşitliliği anlatılabilir (Weick ve Sutcliffe, 2021). Covid-19'un neden olduğu salgın, küresel krizler, iklim krizleri vb. zaten değişen teknolojileri ve yeni çalışma biçimlerini, işlerini, çalışanların bu işleri yapmak için ihtiyacı olan becerileri tam olarak tedarik edemeyen işletmeleri daha da zor duruma sokmuştur. Bu zor duruma ilave olarak fiziksel tüketimin yerini sanal platformlar ve sanal uygulamalar üzerinden online alışveriş başlayınca bu tedarik zincirini daha da karmaşık hale dönüştürmüştür. Diğer yandan bu değişim bir yandan belirsizliği artırırken diğer yandan kaotik bir ortamla dünyayı karşı karşıya bırakmıştır. Bu günün kaotik dünyasında var olan metodlar, yaklaşımlar, bu durumu açıklamada, uyum sağlamasında çok yetersiz kalırken, yeni paradigma ve yaklaşımlara ihtiyaç vardır (Agrawal vd., 2020).

Covid-19 yani Koronavirüs hastalığı ilk vaka olarak Çin'in Hubei eyaletindeki Wuhan kentinde Aralık 2019'da tanımlanırken, ilk teyit edilen vakası ise 17 Kasım 2019'da Hubei'de olmuştur. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), virüsü geçici olarak Yeni Koronavirüs-2019 (2019-nCoV) olarak 11 Şubat 2020'de olarak isimlendirilmiştir. Bu virüsün 5 Temmuz 2020 tarihine kadar dünyanın 188 ülkesinde 11,1 milyondan fazla vakası rapor edilmiş, 528.000'den fazla ölüm görülmüştür (Alla Hamou vd., 2021). Covid-19 virüsünden dolayı küresel salgın DSÖ tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. Bu süreçte homeofis yani evden çalışmaya başlanmış, eğitim-öğretime ara verilip online eğitime geçilmiş, seyahat yasakları konulmuş, spor-eğlence vb. aktiviteleri durdurulmuş, toplu ortamlarda bulunmak yasaklanmış, maske kullanımı zorunlu kılınmıştır. Bahsi geçen önlemlerle insan hayatı her açıdan etkilenmiş ve bu beraberinde insanların tüketim alışkanlıklarını, alışveriş davranışlarını etkilediğinden beraberinde insanlara mal/hizmet üreten tüm işletmelerde, kurumlarda kısacası tüm dünyada ve tüm sektörlerde büyük ölçüde etkisi görülmüştür.

Covid-19 pandemisi öncesinde konuşulan uzaktan çalışma, e-ticaret, online alışveriş gibi teknolojik gelişmelerle birlikte pazarlama teknikleri pandemi ile birlikte bir anda iş dünyasının uyum sağlamak zorunda kaldığı duruma dönüşmüştür. Aynı zamanda Covid-19 pandemisi, online yayın, canlı video ve sosyal paylaşım gibi tamamen dijitalleştirilmiş yaklaşımların benimsenme sürecini de hızlandırmıştır. İş hayatında çalışanların bir anda evden çalışma-homeofis çalışma şekline geçtiği yani çalışma şekillerinin değiştiği, fiziksel satışlardan daha çok tüketicilerin ve üreticilerin e-ticarete olan eğilimini hızlandırdığı bu süreçte yöneticilerin becerileri daha da artarak ön plana çıkmıştır.

Bu çalışmada matematiğin sayısal modellerinden Kaos teorisinin çeşitli alanlarda uygulamasına Covid-19 pandemisi sonrasındaki güncel çalışmalar incelenerek sayısal yöntemlerin mühendislik ve ekonomi gibi sayısal alanlar dışında özellikle işletme, pazarlama gibi birçok sosyal alanda da uygulamalarına örnekler verilmiş olunacaktır. Burada teorik olarak işletme gibi sosyal alanların birbirleri ile nasıl etkileşimde olduğu veya dünyanın bir ucunda olan bir ülkede gerçekleşen küçük bir olayın dünyanın diğer ucundaki ülkelerin sosyal, ekonomik ve finansal hem piyasalarını ve diğer alanlarını, hem de işletmeleri de nasıl zincirleme etkilediği açıklanmıştır. Bu teoremin adı, "Kaos Teoremi" olarak isimlendirilirken bu teoremin tüm dünyada çok geniş alanda

zincirleme olarak, bir domino taşının devrilmesi ile başlayan ve tüm alanlarda domino taşlarının devrilmesine sebep olan etkisi ise “Kelebek Etkisi” ile açıklanmaktadır.

Bu çalışmada literatürdeki “Kaos Teoremi” ve ilkelerinden “Kelebek Etkisi” detaylı olarak vurgulanmıştır. Daha sonra Covid-19 salgınının işletme alanında etkilerini anlatan literatürdeki çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Böylece kelebek etkisine dayalı olarak işletme alanında gelecekte karşılaşılabilecek bu tarz pandemi gibi afet ve krizler sonrasında anı, sonrasını ve devamlılığını getirecek iyileşme ve uyum için alınacak önlemler ve politika önerileri yapılarak alana katkı verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma küresel pandeminin sebep olduğu belirsizlik durumunun hangi teori ile açıklanacağını ve bu teorinin etkisi altına aldığı işletmelerin alt alanlarından yönetim, pazarlama, üretim, tüketici davranışları vb. nasıl etki yapacağını ifade etmek için gerçekleştirilmesinden dolayı bir farklı çalışma olup literatüre katkı verecektir.

1. KAOS TEOREMİ

1.1. Kaos Teoremi nedir? Nasıl ortaya çıkmıştır?

Kaos kelimesine ilk olarak Çin ve Yunan Mitolojisi’nde yaratılış efsanelerinde rastlanmaktadır. Çin Mitolojisi’nde, yer alan kaos’tan yani kargaşadan, düzene doğru yani kozmosa geçişten bahsedildiği gibi Yunan Mitolojisi’nde de Kaos ve Kozmos kelimeleri zıtlık belirtmesi olarak kullanılmıştır. Latince kökenli “chaos” kelimesinden gelen Kaos kelimesi, İngilizcede de Latincedeki gibi aynı şekilde kullanılmaktadır. Türkçeye “kaos” olarak geçen kelime “kargaşa, karmaşıklık” ve “keşmekeş” manalarına da gelmektedir (Balcıoğlu, 2017: 33).

Kaos teorisi ile ilgili ilk araştırmalar başta fizik ve matematik alanında yapılmıştır. Daha sonra bu alanlarda yoğun çalışmalar yapılsa da zamanla bu teori her alanda kullanılmaya başlanmıştır. Kaos Teorisinin gelişim tarihine bakıldığında ilk olarak matematik alanında çalışan J. Henri Poincaré’nin, “Bilim ve Yöntemler” (1900) adlı eserinde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu eserde dinamik sistemler üzerinde çalışan Poincaré, dikkate değer bulunulmayan, önemsenmeyen küçük durumların, büyük ve önemli sonuçlara neden olabileceğini söylerken insanların da bunu tesadüfi bir durum olarak görebileceklerini ifade etmiştir. Poincaré, olaylarda karşılaşılan küçük farkların, büyük farkları oluşturabileceğini; bu durumda ise geleceği öngörmenin olası olmadığını savunup teoriye ilk şekli veren ilk bilim insanı olmuştur (Yüksel ve Esmer, 2019). Kaos teorisi ilk olarak Poincaré tarafından kullanılmış olsa da bu teorisi ilk olarak Edward Hilbor tarafından keşfedilmiştir (Oestreicher, 2007). Poincaré tarafından 1900 da ortaya atılan kaos kavramı, 1963’de meteoroloji uzmanı Edward Lorenz’in “meteorolojik değişimlerin başlangıç koşullarına hassas bağımlılığı” şeklinde anlatılan gözlemlerle, Poincaré’nin bulgusuna yeniden ulaşmıştır. Burada Edward Lorenz, üzerinde çalıştığı dinamik sistemde başlangıç koşullarında oluşacak küçük değişimlerin, sonuca çok büyük etkiler yapacağından dolayı uzun süreli hava tahmini yapılamayacağını belirtmiştir.

Williams’ın 1997’da yaptığı tanıma göre kaos, belirli özel matematiksel şartları karşılayan, deterministik ama doğrusal olmayan sistemlerde sürekli ve düzensiz görünümlü bir uzun süreli değişimdir (Williams, 1997). Joo (2016) ise Kaos’u “tamamen deterministik sistemlerde rastlantısallık ve öngörülemezliğin bu son belirtilerinin genel adı” olarak tanımlamıştır.

Günlük hayatta karmaşıklık, düzensizlik ve belirsizlik kavramlarıyla kullanılan Kaos kelimesi, gerçekte kaos, aslında düzensizliğin içindeki gizli bir düzendir. Kaos aynı zamanda kargaşaya karşılık gelen bir kelime olup; “evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumu” olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2011). Gleick (2000) tarafından kaos, “sahip olunan tüm hareketli ve dinamik imkanları tesadüfi biçimde bulmak üzere serbest kalan sistemler” olarak ifade edilmiştir. Kaos bilimi için “durum ve var oluş bilimi değil, süreç ve oluşum bilimidir” denilmektedir (Arpacı, 2010:136; Türk Dil Kurumu, 2011; Browand, 1986).

Lorenz, (1963), Ural vd. (2004) ve Hilborn, (1995) tarafından yapılan Kaosu tanımlamalarına göre Kaosun doğrusal olmayan bir temele dayandığı görülmektedir. Bu yüzden yaşanan çevrenin karmaşık ve kaotik yapısı çok iyi anlaşılıp ortaya çıkan problemlerin üstesinden gelebilmek mümkündür. Günlük yaşamda karşılaşılan problemin temel nedeni bilinse bile, bu problemin altında yer alan gerçeklerle bu gerçeklerin içerisinde saklı olan gerçeklerin bilinmesi mümkün değil hatta imkansız denilebilir. Kaosun doğrusal bir yapıya sahip olmamasından dolayı kolaylıkla tahmin edilebilecek seviyede basit bir neden-sonuç ilişkisi söz konusu değildir. Diğer yandan kaosun yapısına bakıldığında, kaotik örüntü olarak adlandırılan dallanan dinamik sistemlerden oluştuğu görülmektedir. Bu kaotik örüntü kısa vadede istikrarlı gibi gözükse de uzun vadede istikrarsız ve kaotik bir yapıda olması söz konusudur (Lorenz, 1963: 140-141; Hilborn, 1995; Ural vd. 2004).

Kaosu; “sahip olunan tüm hareketli ve dinamik olanakları tesadüf biçimde bulmak üzere serbest kalan sistemler” şeklinde de tanımlanmıştır. Kaos bilimi; sadece durum ve var oluş bilimi değil ama bu bir süreç ve oluşum bilimidir. Gerçek hayatta ve bilimde bir takım zincirleme olaylarda gerçekleşen hatta değersiz gibi görünen küçük değişiklikler zaman zaman büyük sorunlara neden olan kriz noktalarını oluşturabilmektedir. Kaos kavramı, “bu kriz noktaların her yerde olduğu” anlamına gelmektedir. Bu kriz noktaları ise her an, her yerde meydana çıkabilmektedir. Bunun nedeni ise “küçük ölçekli olaylarla büyük ölçekli olaylar iç içe geçerek, başlangıç durumundaki koşullara duyarlılık göstermesine bağlı kaçınılmaz bir sonucu doğurmaktadır” şeklindedir (Gleick, 2000; Arpacı, 2010:136; TDK, 2011; Browand, 1986; Gleick, 2005:18-19).

Düzenin düzensizlik içerisinde olduğunu söylemek olan Kaos teoremine göre, kaosu doğrusal olmayan sistemlerde görülen öngörülemez düzensiz davranışlar olarak ifade edilmektedir. Burada yer alan doğrusal olmayan sistemleri, düz bir çizgi üzerinde hareket ederken sebep-sonuç ilişkisinin belirlenemeyeceği sistemler olarak tarif edilebilir. Doğrusal olmayan bu sistemlere örnekler: hava durumu tahminleri, sosyolojik olaylar, türbülans, borsa, beyin durumları ve akışkan hareketleri verilebilir. Bu örnekler ve bunu gibi sistemler Kaos teorisiyle incelenmesi mümkündür (Uçar, 2015: 294).

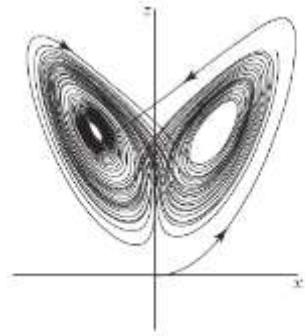
1.2. Kelebek Etkisi

17.yüzyıl matematikçisi J. Henri Poincaré literatürde genellikle Kaos teorisinin kurucusu olarak ifade edilse de bu konudaki çalışmalar daha yoğun olarak 1960’larda başlamıştır (Tekel, 2006:224). Bu yıllarda Edward Lorenz tarafından Kaos teorisinin ortaya çıkması asıl sağlanmıştır. Lorenz, karmaşık hava modelleri ile sistemleri haritalamış ve bu haritalamayı açıklamak için bilgisayar simülasyonu yapmıştır. Bu simülasyonda, bilgisayara işlediği sayılarda ondalıklı kısmında

küçük farkla girilmiş ve bu küçük farklı sayılardan dolayı beklediği sonuçlardan çok daha başka sonuçların ortaya çıktığını görmüştür(Getchell, 2018: 175). Bu farklılığı 0.506127 sayısının son üç rakamını yuvarlayarak 0.506 sayısı olarak bilgisayar girmesiyle ortaya çıkmıştır. Buradaki yapılan veri girişindeki yuvarlama çokta önemsiz gibi görülmekteydi. Lorenz, bunu tamamen rastlantısallığa yönelen bir öngörülebilirlik imajı olarak görüp buna “Kelebek Etkisi” diyerek konuyu ifade etmiştir. Ayrıca Lorenz bu rastlantısallığın ötesinde de bir şeyler daha var olduğunu fark etmiş ve aslında ince bir geometrik yapı etrafında rastlantısal bir durum gibi görünen, bir düzenin var olduğunu fark etmiştir(Gleick, 2005: 9-17; Gleick, 2014, 26-30; Gürsakal, 2007, 33-34)).

Kaos teorisindeki ilkelerden biri olan “Başlangıç koşullarına hassas düzeyde bağlı olma ilkesi” olan Kelebek etkisiyle açıklanmaktadır. Kelebek etkisi için kullanılan benzetme örneğine, bir kelebeğin Pekin’de kanat çırpma hareketinin, New York’taki hava durumunu etkilemesi olarak verilebilir. Bu örnekle, küçük değişimlerin büyük sonuçlar ortaya çıkarabileceğini ifade edilmektedir. Bu ilkeye göre insanların yaşadıkları basit gibi görünen olayları önemsemeleri gerektiğini hatta bu önemsiz gibi gözükken olaylara karşı daha hassas olmaları gerektiği ve böylece gelecekte olabilecek büyük sorunlara engel oluna bilineceği görüşüyle özetlenebilir (Wheeler, 1989:245; Taslaman, 2008, s. 112; Gleick, 2000:361).

Şekil 1. Lorenz’in Kelebek Etkisi sistemi

Kaynak: Lorenz, 1972

Literatürde yapılan bazı çalışmalara göre üretimde/pazarlamada vb. birçok alanda tedarik zinciri sistemi, Kaos kuramının ilkelerinden Kelebek etkisine en iyi örneklerden biridir. Açıkgöz ve Çağıl (2019) çalışmalarında son otuz yılda dijitalleşme ile başlayan daha sonra Covid-19 pandemisiyle büyük ivme ile hızlanan rekabet ortamının arttığı küresel dünyada işletmeler, yönetimden pazarlamaya, tüketici davranışlarından lojistiğe her çeşit mal/hizmet üretimi ve satışında ortaya çıkan bu karmaşıklığı çözenin en iyi yolunun tedarik zincirinin her halkasının kusursuz işlemesi olarak ifade edilmiştir. Bu halkanın içerisinde etkisi yok denecek kadar küçük olduğu düşünülen hatta göz ardı edilen, önemsenmeyen bir kısım faktörlerin etkilerinin büyük olduğu, çeşitli analizlerle ortaya konmuştur (Açıkgöz ve Çağıl, 2019).

2. YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemlerinden belirli bir amaca yönelik kaynakları bulmayı, okumayı ve not almayı içerirken işlem olarak elektronik (internet erişimli ya da bilgisayar tabanlı) ile basılı materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi yer alan döküman analizi kullanılmıştır. Ayrıca bu yöntem görüşme ve gözlem yapma imkanının olmadığı durumlarda bir araştırma yöntemi olarak da kullanılabilir (Sak vd., 2021). Araştırmaya dahil edilecek olan Kaos teoremi ve ilkelerinden Kelebek etkisinin varlığının gösterildiği makaleler ve lisansüstü tezlerin belirlenmesinde nicel bir araştırmanın sonuçlarına göre derinlemesine izleme çalışmasında ölçüt örnekleme metodu kullanılmıştır. Bu metotta, örneklem için belirlenen ölçüt/leri karşılayan birimlerin örneklemede alınması yapılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2016). Bu ölçütleri araştırmacı ya oluşturarak ya da daha önceden var olan ölçüt listesi uygulayabilmektedir (Koç, 2017). Araştırmanın amacı doğrultusunda Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezince arşivlenen lisansüstü tezlerin ve elektronik arama motorlarındaki makalelerin Covid-19 pandemisi sonrasında Kaos teoremi, Kelebek etkisi ve işletmelerin yeni normale uyum sürecine, gelişimine olumlu etkilemesi ve desteklenmesine yönelik yapılmış olması ve çalışmaların 2020-2023 yılları arasında yayınlanmış olması çalışmaya dahil edilme ölçütleri olarak ele alınmıştır. Bu ölçütleri karşılayan tüm tezler ve makaleler çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen ve alan uzmanlarından görüşleri alınan anahtar kelimeler (Kaos teoremi, Kelebek etkisi, işletme) kullanılarak 2020 yılı başından itibaren tez türü, tezin adı, konusu, dizini, özeti şeklinde tüm alanlarda YÖK Ulusal Tez Merkezi internet sitesinden 28 lisansüstü tezin tek tek taraması gerçekleştirilmiştir. Taramalar sonucunda Merkez tarafından arşivlenen tezlerden ve elektronik ortamlarda arama yapılan makalelerden çalışmanın konusuna uygun yapılan ve 2020-2023 arasında yayınlanmış yalnızca 2 lisansüstü teze ulaşılarak incelemeye dahil edilmiştir.

Bu çalışmaya dahil edilen tezleri incelemek amacıyla araştırmacılar tarafından “Tez İnceleme Formu” hazırlanmıştır. Literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda oluşturulan form uzman görüşüne sunulmuş ve forma son şekli verilmiştir. Bu formda, tezlerin türü, tezlerin bağlı olduğu enstitü, tezlerin yapıldığı il, tezlerde kullanılan araştırma deseni, örneklem grubu ve veri toplama araçları gibi bilgileri belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Çalışma kapsamında ilk Covid-19 vakasından sonraki zamanda 2020-2023 tarihleri arasında tezlerin taraması gerçekleştirilmiş, Tez Merkezinin internet sitesinde yer alan, çalışma ölçütlerine uygun özet ve tam metinlerine ulaşılan tezler incelenmiş, tam metnine ulaşılamayan ve özetlerinden istenilen bilgiler elde edilemeyen tezler çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır. Tezlerle ilgili araştırmadan elde edilen veriler aşağıdaki tablolar ile sunulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde Türkiye’de 2020-2023 yılları arasında işletmeler için Covid-19 salgını sonrasında Kaos teorisi ve ilkelerinden Kelebek etkisi incelenmek üzere bu konularda yapılan makalelerle ve lisansüstü tezler ve onlara ait bulgular yer almaktadır. Henüz Covid-19 salgını üzerinden yaklaşık 3 yıl gibi bir süre az bir süre gibi görünmesine rağmen Kaos Teorisi ve ilkelerinden Kelebek etkisine göre bu süreç çok önemli ve büyük bir etkiye, sonuçlara tüm alanlarda

sebepler bakımında çok önemlidir. Bu ölçütlere uygun makale ve tezlere yıllarına göre sıralanarak kodlanmış ve bu çalışmalara ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

3.1 Makaleler

Covid-19 pandemisi sonrasında Kaos teorisi ve ilkelerinden Kelebek etkisi, bu teoremin ilk çıktığı dönemden daha hızlı olduğu görülmektedir. Çünkü Covid-19 pandemisi tüm dünyada ve her sektörde çok etkisi ve buna bağlı çok hızlı değişim söz konusu olmuştur. Bu bölümde Kaos teorisinin ilkelerinden Kelebek etkisinin geçerli olduğu işletmenin alt alanlarda etkisini öne çıkaran çalışmalara ve örnek olaylarına yer verilecektir.

Bağcı (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinin dünyadaki tüm ülkeleri sosyolojik, psikolojik, siyasi, ekonomik vb. birçok alanda negatif yönde etkilediğini belirtmiştir. Bu etkinin, başta sağlık, finans, turizm, gıda, üretim, pazarlama vb. birçok sektörde gerçekleştiğini ifade ederken, bu etkinin temelinde Kaos teoremi ve bu teoremin temel ilkelerinden Kelebek etkisi olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmada ilk Covid-19 vakası Çin'in Wuhan şehrinde görüldüğünde, dünyada diğer ülkeleri bu hastalığı local olduğunu düşündüğü ve salgının ilk evresinde yeterli önlemler almadıklarını belirtmiştir. Bu süreçte söz konusu mevcutta tahmin edilemeyen sonuçlarla karşılaşmış ve finansal piyasalar büyük bir sarsıntı ve panik yaşamıştır. Burada kelebek etkisi teorisinde "Afrika'da bir kelebeğin kanadını çırpması, Amerika'da fırtınaya sebep olabilir" şeklinde ifade edilen durum söz konusudur. Buradan "Önemsiz gibi görünen küçük şeyler aslında sistemin yapı taşıdır ve gelecekte sistemde büyük olumsuzluklara yol açabilir" sonucu çıkarılabilir (Bağcı, 2020).

Özellikle Covid-19 pandemisi kapanma gibi birçok kısıtlamanın olması üretimde tedarik zincirini dünya çapında etkilemiştir. Açıkgöz ve Çağıl, 2019'daki çalışmalarında işletmelerin tedarik zincirindeki bu kopukluğun, hatta durgunluğa sebep olurken arz miktarının düşmesi ve talebin artması beraberinde fiyatlardaki artışa neden olduğunu belirtmişlerdir. Pandemi sürecinde eve kapanma gibi kısıtlamalarla bazı bireylerin gelirindeki değişimin olmaması, bazı bireylerde iş kayıpları ile birlikte gelirlerdeki azalış ve buna bağlı türünlere talebin azalması, diğer yandan tedarik zincirindeki kopuşla birlikte arz miktarında tekrar durgunluk/azalış, iş yerlerinde kapanma ve bunun iş kayıpları/işten çıkarılmaya sebep olması şeklinde bir kısır döngü oluşmuş, bu da dünya çapında ve tüm alanlarda bir kaos oluşturmuştur. Açıkgöz ve Çağıl, "zincirin herhangi bir yerindeki küçük bir faktörün yarattığı aksaklığın tedarik zincirinde önlenemez bir kaosa yol açabildiğini, bu öngörülemezlik nedeniyle başlangıç koşullarında yapılan ufak bir değişiklik veya bir hata tedarik zinciri sistemi yönetiminin sonuçlarında beklenmedik büyük dalgalanmalara ve güçlüklerle sebep olduğunu" söylemişlerdir (Açıkgöz ve Çağıl, 2019).

Çırpan ve Güner, 2021'de yaptıkları çalışmalarında tüm dünyayı ve sektörleri etkisi alan Covid-19 pandemisi, yeni olguları beraberinde getirdiğini; yönetici/liderleri tarzlarını değiştirmek zorunda kalarak yeni bir yöntemle cevap vermeye zorlandıklarını belirtmişlerdir. Çalışmalarının amacı; Covid-19 pandemisinde sağlık sisteminin önemli kurumlarından olan hastanelerde, yöneticilerin salgını yönetme sırasında yönetmekle zorunda kaldığı alanların ve karşılaştıkları güçlüklerin neler olduğu ve süreçte ne tür tercihler yapmak ile ne tür kararlar almak durumunda kaldıklarını ve sürece nasıl liderlik ettiklerini incelemektir. Çalışmadaki analiz sonuçlarına göre hastanelerdeki Covid-19 pandemisinin yönetimi sürecinde; yöneticilerin sahip oldukları liderlik

özellikleri, yapılan planlama, temel sağlık hizmetlerindeki süreklilik, insan kaynak yönetimi, iletişim ve sonraki salgına yönelik hazırlık planları boyutları ön plana çıktığı görülmüştür (Çırpan ve Güner, 2021).

3.2. Lisansüstü Tezler

Bu bölümde Covid-19 pandemisi sonrasında Kaos teorisi ile ilgili yapılmış lisansüstü tezler Yükseköğretim Kurulu'nun Ulusal Tez Merkezi internet sitesinden bakılmış, çalışmanın ölçütlerine uygun özet ve tam metinlerine ulaşılan tezler incelenmiş, tam metnine ulaşılamayan ve özetlerinden istenilen bilgiler elde edilemeyen tezler çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır.

Bu bölümde Türkiye'de 2020'den sonra işletme alanında Kaos teorisi ile ilgili yapılan lisansüstü tezler ait bulgulara bakıldığında sadece iki adet teze tespit edilmiştir. Tezler çalışma kapsamında yıllarına göre sıralanarak kodlanmış ve tezlerle ilişkin bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin yılı, araştırmacı ismi, tezin adı, tezin kodu ve türüne ilişkin bilgiler aşağıdaki Tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmada uygun bulunan lisansüstü tezlerin kodu, yılı, araştırmacı ismi, tezin adı ve tez türü

Tezin Kodu	Yılı	Araştırmacısı	Tezin Adı	Tezin Türü
T1	2022	Yiğitol, B.	“ Stratejik yönetim düşüncesinde paradigma değişimi: Kaos teorisi bağlamında üst düzey işletme yöneticileri üzerinden nitel bir araştırma ”	Doktora
T2	2021	Karaçelik H. E.	“Örgütlerde stratejik yönetim sürecinin kaos teorisi üzerinden değerlendirilmesi: Yöneticiler üzerinden bir araştırma ”	Yüksek Lisans

Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'de Covid-19 salgınından sonra kısıtlamaların Türkiye'den kaldırıldığı dönem olan 2020-2023 yılları arasında işletmelerle ilgili Kaos teoremi ve ilkelerinden Kelebek etkisi konusunda yapılan lisansüstü tezlerden biri Yüksek Lisans tezi diğeri de Doktora tezidir. Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerin yapıldığı şehir, üniversite, enstitü ve ana bilim-bilim dalına ait bilgiler aşağıdaki Tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. Araştırmada uygun bulunan lisansüstü tezlerin yapıldığı şehir, üniversite, enstitü ve ana bilim/bilim dalı

Tez Kodu	Şehir	Üniversite	Enstitü	Ana Bilim /Bilim Dalı
T1	Konya	Necmettin Erbakan Üniversitesi	Sosyal Bilimleri Enstitüsü	İşletme Ana Bilim Dalı /İşletme Bilim Dalı
T2				

Tablo 2 incelendiğinde çalışmaya dahil edilen lisansüstü tezlerden ikisi de Konya ilinde, sosyal bilimler enstitüsünde, işletme ana bilim dalında yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezlerde belirtilen yöntem, örneklem ve kullanılan veri toplama araçlarıyla ilgili bilgiler aşağıdaki Tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Araştırmada uygun bulunan lisansüstü tezlerin yöntemi, örnekleme ve veri toplama araçları

Tezin Kodu	Yöntemi	Örnekleme	Veri Toplama Araçları
T1	Nitel bir araştırma- mülakat yöntemi	Üst düzey işletme yöneticileri- 19 yönetici	-Kişisel Bilgi Formu - Stratejik yönetim düşüncesi ile ilgili bilgi formu
T2	Nitel araştırma	Yöneticiler üzerinden bir araştırma-200 farklı yönetici	-Sosyo demografik -Bilgi Formu- Stratejik yönetim, Kaos teorisi

Tablo 3 incelendiğinde tezlerin ikisinde Nitel bir araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Tezler örneklem açısından değerlendirildiğinde çalışma kapsamında yöneticiler üzerinden yapıldığı belirlenmiştir. Veri toplama araçlarında ise görüşme formu ile yapıldığı görülmüştür. Araştırma kapsamına alınan lisansüstü tezlerin işletmelerin Covid-19 pandemisi sonrasında desteklenmesi ile işletmelerin yeni normallere göre uyum içinde mal ve hizmet üretebilmesine olumlu katkı verecek sonuçlarıyla ilgili bilgiler aşağıdaki Tabloda sunulmuştur

Tablo 4: Araştırmada uygun olan lisansüstü tezlerin Covid-19 ve Kaos teorisiyle işletmelerin desteklenmesi ile ilgili gelişimine olumlu olarak yansiyabilecek sonuçları

Tez Kodu	Tezlerin Sonuçları
T1	“ Stratejik yönetim düşüncesinde süreç ve yapı olarak değişim yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal dönüşüm kapsamında, 21. Yüzyıl değişimlerini yönetebilmek için stratejik yönetim sürecinin döngüsel ve çok yönlü karşılıklı ilişki içerisinde yönetilmesi gerektiği anlaşılmıştır.”
T2	“ Kaos teorisi bağlamında kurumsal yapının stratejik yönetim sürecinin oluşturulmasını ve uygulanmasını etkilediği sonucuna ve işletmenin kurumsal yapısı kaostan etkilendiğinde işletmenin stratejik yönetim süreci de etkilenecektir sonucuna ulaşılmıştır ”

Tablo 4 incelendiğinde araştırmada yer alan lisansüstü tezlerde işletmelere yönelik yapılan destekleyici çalışmalarda: “Kaos teorisi bağlamında kurumsal yapının stratejik yönetim sürecinin oluşturulmasını ve uygulanmasını etkilediği sonucuna ve işletmenin kurumsal yapısı kaostan etkilendiğinde işletmenin stratejik yönetim süreci de etkilenecektir” sonucuna ulaşılmıştır. Yine araştırma sonucunda: “ Stratejik yönetim düşüncesinde süreç ve yapı olarak değişim yaşandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapısal dönüşüm kapsamında, 21.yüzyıl değişimlerini yönetebilmek için stratejik yönetim sürecinin döngüsel ve çok yönlü karşılıklı ilişki içerisinde yönetilmesi gerektiği ” anlaşılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada Covid-19 pandemisi sonrası yaşanan süreçten ve ilgili literatürden hareketle Kaos Teorisi perspektifinden Kelebek etkisinin ön planda olduğu işletme alanıyla ilgili yapılan

lisans üstü tezler ve çalışmalar incelenerek betimsel bir çalışma yapılmıştır. “Düzensizliğin düzeni” olarak isimlendirilen “kaos” kavramının ve ilkelerinden Kelebek etkisi, Covid-19 pandemisi sonrasında işletme alanında yaşanan değişimi anlamak açısından neler yapıldığına odaklanan çalışmada, salgın sonrasındaki süreçte büyük düzensizlik ve belirsizliğin içinde tekrar düzen kurma çabasında olan işletmelerin “yeni normal” inşa sürecine katkı vermek amacıyla çalışılmıştır. Covid-19 pandemi sürecinde içinde bulunulan belirsizlik ve öngörülemezliğin tüm dünyada ve her alanda var olduğu bir dönem olarak, yaşamlarını kaybetme korkusu tüm toplumları birleştiren ortak bir duygu haline gelmiş, bu korkuyu aşmak ve güven tesis etmek için ortak hareket edilmiş, sağlıklı yaşam için yeni normaller oluşturulmaya başlanmıştır. Böylece teoride de ifade edildiği gibi öngörülemezlik bir salgın nedeniyle istikrarın ve işleyen düzenin bozulması sonucunda var olan kuralların geçersizleştiği bir kaos ve karmaşıklık ortaya çıkmış ve bu belirsizlik kendi içinde yeni bir düzenin kapısını aralamıştır. Karanlıkta gözlerin görebildiği en küçük ipucunu değerlendirerek yön kestirmeye çalışması örneğinde olduğu gibi Covid-19 pandemi sürecinde de en küçük detaylardan hareketle güvenli alanlar oluşturulmaya çalışılarak aslında gündelik hayatın normalleri değişmiş ve yeni normaller inşa edilmeye çalışılmıştır. Böylece sistemin düzenden kaosa ve kaostan da düzene doğru döngüsel bir yapıda ilerlemesi varsayımı dünya çapındaki bir örnekleme test edilmiştir. Sonuç olarak evrensel yapıların içindeki evrensel düzen anlayışını temel alan Kaos Teorisi perspektifinden Covid-19 pandemisinin getirdiği öngörülemezlik ve düzensizlik içinde henüz kavranılmamış ve daha karmaşık nasıl bir düzenin koşullarının hazırladığını insanlık olarak deneyimlemeye devam edilmektedir ve edilecektir.

Bu çalışmada yer alan lisansüstü tezlerde ve makalelerde işletmelere yönelik yapılan destekleyici çalışmalarda kaos teorisi bağlamında işletmelerin kurumsal yapının stratejik yönetim sürecinin oluşturulması ve uygulanması etkilediğinden; işletmenin kurumsal yapısı kaostan etkileneneği için işletmenin stratejik yönetim süreci de buna paralel etkilenenecektir. Yine bu araştırma sonucunda, Covid-19 pandemisinin Kelebek etkisi ile stratejik yönetim düşüncesinde büyük süreç ve yapı olarak değişim yaşanmıştır. Buradan yapısal dönüşüm kapsamında, Kelebek etkisi ile Covid-19 pandemisi ile 21. Yüzyıl değişimlerini yönetebilmek için stratejik yönetim sürecinin döngüsel ve çok yönlü karşılıklı ilişki içerisinde yönetilmesi işletmelere önerilebilir (Bkz.Tablo 4).

Bu çalışmanın, araştırma kapsamın geliştirilerek daha çok sayıda yeni çalışmaların disiplinlerarası yapılması gereklidir. Böylece hem işletmelere hem diğer sektörlerle, literatüre yeni bakış açılarının sunulması sağlanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz N. ve Çağıl G. (2019). “Tedarik Zincirinde Kaos: Bir Literatür Taraması”, Academic Platform-Journal of Engineering and Science, c. 7, sayı. 3, ss. 449-466, doi:10.21541/apjes.562192
- Agrawal, S., De Smet, A., Lacroix, S. ve Reçh, A., (2020). To emerge stronger from the COVID-19 crisis, companies should start reskilling their workforces now. Erişim Linki: <https://www.mckinsey.com/business-functions/people-and-organizational-performance/our-insights/to-emerge-stronger-from-the-covid-19-crisis-companies-should-start-reskilling-their-workforces-now>. (Erişim Tarihi 21.7.2021).

- Akbaba Altun, S. (2001). Kaos ve yönetim. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 28(28), 451-469.
- Alla Hamou, A., Azroul, E., ve Lamrani Alaoui, A. (2021). Fractional model and numerical algorithms for predicting Covid-19 with isolation and quarantine strategies, *International Journal of Applied and Computational Mathematics*, 7(4),1-30.
- Bağcı, H. (2020). Kaos teorisi kapsamında Covid-19'un finansal piyasalar üzerindeki kelebek etkisinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(7), 2795-2810. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.46280>
- Bayar, M. ve Varışlı, N. (2021). İşletmelerde Covid-19 Sürecinde İnfodemi ve Kriz Yönetimi . *European Journal of Managerial Research (EUJMR)* , 5 (9) , 342-352. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/eujmr/issue/66146/1017940>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. Ve Demirel, F. (2016). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Feichtinger, G., Hommes, C.H. ve Herold, W. (1994). Chaos in a Simple Deterministic Queueing System, *Mathematical Methods of Operations Research*, 40, 109-119 DOI:10.1007/BF01414032.
- Gleick, J. (1987). Chaos making a new science. Yiking Penguin Inc.
- Gleick, J. (2000). Kaos: yeni bir bilim teorisi. TÜBİTAK Yayınları.
- Gleick, J. (2005), Kaos: Yeni Bir Bilim Teorisi, Fikret Üçkan (çev.), 13. Basım, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Gleick, J. (2014). Kaos (1.b.). (İ. A. Demir, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Güçlü, N. (2001). Zaman yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25(25), 87-106.
- Gürsakal, N. (2007). Sosyal Bilimlerde Karmaşıklık ve Kaos (1. b.). İstanbul:Nobel Basımevi.
- Hwang H.B., Xie N. “Understanding supply chain dynamics: A chaos perspective “*European Journal of Operational Research* 184, 1163–1178, 2008 DOI: 10.1016/j.ejor.2013.09.025
- Hwang H.B., Yuan X., “Production, Manufacturing and Logistics Interpreting supply chain dynamics: A quasi-chaos perspective”, *European Journal of Operational Research* 233, 566–579, 2014
- J. Ma, X. Pu. (2011) Complex dynamics in nonlinear triopoly market with different expectations, *Discrete Dyn. Nat. Soc*), <http://dx.doi.org/10.1155/2011/902014>.
- Koç, B. Y . (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (47), 480-495.
- Levy, D. (1994), *Chaos Theory And Strategy: Theory, Application, And Managerial Implications*, *Strategic Management Journal*, Vol. 15, 167-178
- Lindsay, J. S. (1989). Chaos theory: implication for educational research. 12th Conference of the Eastern Educational Research Association, Savannah, Georgia.
- Lindsay, J. S. (1991). The chaos pattern in Piaget's theory of cognitive development. The Annual Conference of the Eastern Educational Research Association, Boston.
- Lorenz, E. (1972). Predictability: does the flap of a butterfly's wings in Brazil set off a tornado in Texas? The conference of AAAS Section on Environmental Sciences, New Approaches to Global Weather: GARP, 29 December, Mass, Boston.
- Oestreicher, C. (2007). A history of chaos theory. *Dialogues in Clinical Neuroscience*, 9(3), 279-289. <https://doi.org/10.31887/DCNS.2007.9.3/coestreicher>

- Rockler, M. J. (1990-1991). Thinking about chaos: non-quantitative approach to teacher education. *Action in Teacher Education*, 12(4), 56-62. <https://doi.org/10.1080/01626620.1991.10463112>
- Sak, R., Sak, Ş., Öneren Şendil, Ç., & Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4 (1), 227-256.
- Taslaman, C. (2008). *Kuantum Teorisi Felsefe ve Tanrı* (2. b.). İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Taş, C. (2022). Epidemik hastalıklar için matematiksel modeller ve Türkiye'de Covid-19 salgını (Master's thesis, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Tekel, E. (2006). Termik santrallerin enerji ve ekserji analizi, (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Tuna O. N. (2013). Kaos teorisi ve “sağlık - hastalık kavramı” üzerine etkisi, *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 21(2), 116-121.
- Türk Dil Kurumu, TDK, (2011).
- Uçar, S. (2015), ‘Kaos Teorisine Felsefi Bir Bakış’, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları*, (27)
- Yiğitöl, B. (2022). Stratejik Yönetim Düşüncesinde Paradigma Değişimi: Kaos Teorisi Bağlamında Üst Düzey İşletme Yöneticileri Üzerinden Nitel Bir Araştırma (Doctoral Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye).293-307.
- Yüksel, M., ve Esmer, Y. (2019). İşletme Yönetiminde Kaos Yaklaşımı: Teorik Bir Bakış. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18. UİK Özel Sayısı, 937-952. <https://doi.org/10.26466/opus.584117>
- Weick, Karl E.ve Kathleen M. Sutcliffe (2021). *Beklenmeyeni Yönetmek*. Albaraka yayınları.
- Williams, G.P. (1997). *Chaos Theory Tamed*, Washington, D.C.: Nat. Acad. Press.